

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA TA'LIM
VAZIRLIGI**

**QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
SOTSILOGIYA KAFEDRASI**

**Siyosatshunoslik fanidan
Barcha bakalavr yo'nalishlari bo'yicha
Ma'ruzalar matni
2012-2013 o'quv yili**

Qarshi-2012

1-Mavzu: Siyosatshunoslik fanining predmeti va maqsadi. Siyosiy qarashlar va ta'limotlar.

Reja:

1. Siyosatshunoslik fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.
2. Siyosatshunoslik fanining qonunlari va tushunchalari.
3. Siyosiy ta'limotlar tarixi.
4. Markaziy Osiyoda siyosiy ta'limotlar rivoji.

Birinchi savol. Siyosat bilan shug'ullanish odamlar jamoasida ijtimoiy tabaqalanish jarayonlari bilan yonma-yon va barobar amal qila boshlagan edi. Mulkchilik munosabatlarini boshqarish zaruriyati muayyan hudud va muayyan jamoa doirasida siyosiy boshqarish mexanizmini ham shakllantirishga olib keldi va davlat hokimiyati vujudga kela boshladi. Mana shu ob'ektiv zaruriyat natijasi bo'lgan davlat hokimiyati "siyosat bilan shug'ullanish" ishini amalga oshira boshlaydi.

Dashtlabki davlat hokimiyati turlari, ko'rinishlari, shakllari o'z tizimi jihatidan ancha soddaga tuzilgan bo'lib, uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlaridan o'tib, hozirgi turlar, ko'rinishlar, shakllar darajasiga ko'tarildi, boy amaliy tajriba ortdirdi. Shu yo'sinda "siyosat bilan shug'ullanish" oddiydan-murakkabga, ozchilik ishidan butun jamiyat faoliyatiga aylandi.

Prezidentimiz I.Karimov "Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir" degan ma'ruzasida "Ko'p asrlik tariximiz shuni ko'rsatadiki, inson dunyoqarashining shakllanishida ma'rifatning, xususan, ijtimoiy fanlarning o'rni beqiyos. Bu jamiyatshunoslik bo'ladimi, tarix, falsafa, siyosatshunoslik bo'ladimi, psixologiya yoki iqtisod bo'ladimi – ularning barchasi odamning intellektual kamolotiga erishuvda katta ta'sir kuchiga ega", deb ta'kidlashlari bejiz emas.

Jahon siyosiy hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar va mavjud muammolar o'zini ma'rifat deb hisoblashgan har bir kishidan siyosatni chuqurroq bilishni, u bilan shug'ullanishni talab etmoqda.

Politologiya siyosatni ijtimoiy xodisa sifatida jamiyat hayotining barcha sohalarida namoyon bo'lishini ifodalaydi. Jamiyat hayotida biron bir siyosiy o'zgarish, siyosiy voqea hodisalar siyosatning ta'siridan chetga qolmaydi. Shu bois politologiya siyosiy fan sifatida jamiyat hayotining turli sohalarida bo'ladigan o'zgarishlarda siyosatning o'rni va rolini ilmiy-nazariy jihatdan asoslaydi.

Bu xol, shubxasiz, uning boshqa siyosiy fanlar siyosiy falsafa, siyosiy iqtisod, xalqaro munosabatlarning siyosiy nazariyasi, geosiyosat, siyosiy tarix, siyosiy etika, sotsiologiya va boshqalar bilan bog'liqligini o'zaro aloqalarini ifodalaydi.

"Falsafa" siyosatning birmuncha umumiy tomonlarini o'rganadi. U siyosatni jahon taraqqiyoti hamda insoniyat ma'naviy olamining tarkibiy qismi sifatida umumlishtiradi va nazariy jihatdan asoslaydi. Politologiyaning falsafa bilan aloqadorligi ularning jamiyat hayotining ayrim sohalarida bir xil mohiyatga ega bo'lgan masalalarni o'rganish va asoslashga doir o'ziga xos xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Masalan, "falsafa" va "Politologiya"da jamiyatning siyosiy sistemasi, Davlat, ijtimoiy guruhlar, siyosiy ong va siyosiy madaniyat kabi masalalar o'rganiladi. Bu masalalarni o'rganishga ayni bir xilda yondoshilmaydi, xolbuki ularda bu masalalar har bir fanning predmeti doirasida o'rganiladi. Yoki bo'lmasa, politologiya, "iqtisodiy nazariya" fani bilan ham o'zaro aloqada bo'ladi. Agar "iqtisodiy nazariya"fanida jamiyatning ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlari, tovar, pul, moliya, kredit, mulkchilik shakllari, xalqaro iqtisodiy aloqalarga doir masalalar nazariy jihatdan o'rganilsa, politologiyada esa, iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish, iqtisodiy jarayonlarni davlat, siyosiy partiyalar va harakatlar, siyosiy tashkilotlar tomonidan tartibga solib turish tamoyillari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Politologiya bilan chambarchas bog'liq va yaqin aloqada bo'lgan siyosiy fanlardan biri siyosiy sotsiologiyadir. Bu fanlarda jamiyat hayotida bo'ladigan o'zgarishlarda siyosatning roli va ahamiyati turlicha yondoshuv asosida ochib beriladi. Sotsiologiyada siyosatning jamiyatga munosabatini ifodalovchi masalalar asosan empirik –sotsiologik usullar ya'ni so'rov anketalashtirish, tajriba o'tkazish, statistik tahlil qilish, matematik modillashtirish orqali o'rganilsa, politologiyada ham shu usul orqali

jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida ruy beradigan o'zgarishlarning ayrim jihatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi. Politologiya va Sotsiologiyaning birligi ularning bitta fan ekanligini bildirmaydi. Politologiya sof siyosiy fanlarni o'rgansa, Sotsiologiyada asosiy e'tibor ijtimoiy masalalari qaratiladi. Masalan, sinfiy va milliy munosabatlar, oila va turmush munosabatlari masalalari Sotsiologiya fanida o'rganiladigan masalalardir. Politologiya Sotsiologiyadan farq qilib, bu masalalarni har birini alohida-alohida o'rganmay, balki ularni hal etishda siyosatning kuchini, ta'sirini, ahamiyatini ko'rsatib berish asosida ish olib boradi.

Politologiya tarix fani bilan ham yaqin aloqada bo'ladi. Ularning har ikkalisiga xos bo'lgan umumiylik jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida ro'y beradigan voqea-hodisalarni ularning kelib chiqish davri bilan bog'liq holda o'rganishdan iborat. Lekin shunga qaramasdan politologiya tarix fanidan o'zining predmetiga ko'ra farq qiladi. Politologiyada jamiyat hayotida ro'y beradigan siyosiy voqea-hodisalar asosan hozirgi kunning o'zgarishlari bilan bog'liq holda o'rganiladi.

Politologiya huquqiy fanlar bilan ham chuqur aloqada bo'ladi. Masalan, agar "Politologiya" fanida davlat siyosatning sub'ekti sifatida o'rganilsa, "Davlat va huquq nazariyasi"da esa, davlatning tuzilishi, uning turlari, maqsad va vazifalari, funktsiyalari, qisqasi, davlatning jamiyat hayotidagi faoliyati bilan bog'liq masalalar o'rganiladi.

SHunday qilib ko'ramizki, politologiya siyosiy fanlar bilan yaqin aloqada bo'ladi va jamiyat hayotining xilma-xil masalalarini o'rganishda ularda ishlab chiqilgan nazariy xulosalarga va amaliy tajribalarga asoslangan holda ish olib boradi.

Har bir fanning boshqa fanlardan farqini uni predmeti aniqlab beradi. Mazkur ma'noda politologiya deganimizda jamiyat hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog'lanib ketgan, ularning hammasiga ta'sir o'tkaza oladigan siyosiy munosabatlar va siyosiy jarayonlarning mohiyati chuqur talqin etilgan ilm-fan sohasini anglashimiz kerak.

Siyosatshunoslikning boshqa ijtimoiy fanlar tarkibidan mustaqil fan sifatida ajralib chiqish jarayoni XIX o'rtalaridan XX asr boshlariga qadar davom etdi. Huddi shu davrda u mustaqil fan sifatida to'liq shakllandi. Bu jarayonda siyosiy tadqiqotlar bilan shug'ullangan ilmiy markazlar muhim rol o'ynadi. Jumladan, 1871 yilda Frantsiyada "Siyosiy fanlarning ozod (erkin) maktabi" ish boshladi (hozir bu maktab Parij universitetining siyosiy tadqiqotlar markaziga aylangan). AQSHning Kolumbiya universitetida 1880 yilda siyosiy fanlar maktabi, Angliyada 1895 yilda iqtisodiy va siyosiy fanlarning London maktabi, 1903 yildan boshlab esa siyosiy fanlarning Amerika assotsiatsiyasi faoliyat yurita boshladi (X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik, Darslik, Toshkent 2008 yil, 9-bet).

Ikkinchi jahon urushidan keyin Siyosatshunoslikning fan sifatida taraqqiy etishida yangi davr boshlandi. 1948 yilda Parijda BMTning ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti – YuNYeSKO tashabbusi bilan Siyosatshunoslikning xalqaro konferentsiyasi o'tkazildi va fan sifatida o'qitishni taklif etdilar. Natijada XX asrning so'nggi choragiga kelib Siyosatshunoslik alohida nufuzga ega bo'lgan fan sifatida shakllandi.

Politologiya yunoncha so'zdan olingan bo'lib ("politika" – davlat yoki ijtimoiy ishlar hamda "logos" – ta'limot degan so'zlarning bir - kishidan tashkil topgan bo'lib) siyosat haqidagi ta'limot degan ma'noni anglatadi. U o'zining tadqiqot ob'ektiga ko'ra boshqa ijtimoiy fanlardan farq qiladi. Uning tadqiqot ob'ektini umuman borliq, jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, huquqiy, axloqiy, diniy xodisalar va jarayonlar emas, balki siyosiy xodisalar va jarayonlar tashkil etadi. Politologiya umuman ijtimoiy munosabatlarni emas, balki doimiy siyosiy munosabatlarni tadqiq etadi. Politologiyaning tadqiqot ob'ekti siyosat, jamiyatning siyosiy sohasi hisoblanadi. Uning mohiyati jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida ruy beradigan voqea-xodisalar, o'zgarishlarni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berish bilan belgilanadi.

Politologiya fani siyosiy hokimiyatni amalga oshirish, o'rnatilgan siyosiy rejim faoliyati, doirasi, shuningdek, muayyan guruhlar mavqei va munosabati, hokimiyat qamrovi, uni boshqarish usullarini aniqlab beradi.

Politologiyaning mavzular doirasi siyosatshunoslikka qaraganda keng bo'lib, u siyosat, davlat, siyosiy partiyalar va guruhlarining hokimiyatni tashkil qilish va boshqarishdagi amaliy

siyosiy faoliyatlari bilan bir qatorda siyosiy jarayonlar, siyosiy hokimiyat, ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar, jahon mamlakatlarining siyosiy hayoti hamda umumbashariy muammolarning siyosiy jihatlari bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni ham o'rgandi. Bundan tashqari bu fan jahonning ko'pchilik mamlakatlarida "Politologiya" nomi bilan qabul qilingan.

Fan sifatida politologiya 2, 5-3 ming yillik tarixga ega bo'lib, u qadimgi Yunonistonda ilk bor paydo bo'lgan.

Yunonistonda siyosat tafakkurining ilk ko'rinishlari shaklida paydo bo'lgan. Keyinchalik u mustaqil fan sifatida vujudga keldi.

Mamlakatimiz sobiq ittifoqi tarkibida bo'lgan yillarda "Politologiya" fanini o'rganish va o'qitish ishlariga o'ta e'tiborsizlik bilan qarab kelingan edi. "Politologiya"ga burjua fani, ilmga zid ta'limot sifatida qaralib, uni o'rganish va o'qitish batamom taqiqlab quyilgan edi. Bu fanda o'rganiladigan masalalarning ayrim tomonlari falsafa, siyosiy iqtisod, siyosiy tarix, sotsializm nazariyasi va ayrim huquqiy fanlarga tikishtirilib, zo'rma-zo'raki tarzda o'rganilgan edi. XX asr 50 yillarining oxiri va 60-yillarning boshlariga qadar sobiq ittifoqda politologiya faniga doir bironta ham kitob nashr qilinmadi, darslik yoki o'quv qo'llanmasi yozilmadi. Faqat 60 yillarning o'rtalariga kelib ayrim jamiyatshunos va huquqshunos olimlar bu fanning ba'zi masalalarini yoritishga doir ilmiy maqolalar bilan chiqa boshlagan edilar.

70-yillarning o'rtalariga kelib sobiq ittifoqning bir qator markaziy oliy o'quv yurtlarida politologiya fani buyicha ma'ruzalar o'qila boshlangan edi. Ittifoq tarqalib ketganga qadar biror o'quv yurtida o'quv darsi sifatida kiritilmagan edi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda politologiya fani kiritildi va o'qitila boshlandi.

Politologiya ijtimoiy fanlarning ilmiy xulosalarini qanday bo'lsa, shundayligicha foydalanmasdan, balki, jamiyat, davlat va fuqarolar hayotida bo'ladigan siyosiy o'zgarishlar va ularning hokimiyatga munosabatlarini hamda bu o'zgarishlarni amalga oshirish usullari, mexanizmlarini talqin qiladi.

Mana shu umumiy qoidaga asoslangan holda Politologiya fanining predmetini quyidagicha ta'riflash mumkin. Politologiya jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarini hamda jahon siyosatining xilma-xil masalalarini va ularda siyosatning namoyon bo'lish yoki ta'sir etish xususiyatlarini o'rganuvchi fandir.

Politologiya fani quyidagi vazifalarni bajaradi:

- siyosiy hodisalarni bilish;
- siyosiy tuzumni, muassasalarni, hulq-atvorni, voqealarni baholash;
- aholining siyosiy madaniyatini shakllantirish;
- siyosiy hulq-atvorni tartibga solish;
- siyosiy hayotni mukammallashtirish;
- bashorat qilish.

Siyosiy xodisa va jarayonlarni o'rganishda Politologiya fani turli metodlardan foydalanadi: Dealiktik-materialistik; qiyosiy taqqoslash hamda imperik-sotsiologik metodlar eng muhimlari hisoblanadi.

Dealiktik-materialistik metod jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida bo'ladigan o'zgarishlarni umumiy aloqadorlik va o'zaro ta'sir etish natijalarida asoslangan holda tahlil qilishda asoslanadi.

Qiyosiy –taqqoslash metodi esa, siyosiy jarayonlarda ruy beradigan voqea, xodisalarni o'zaro taqqoslash, ularni bir-biriga solishtirish asosida ilmiy xulosalar qilishni ko'zda tutadi.

Imperik-sotsiologik metod bu-so'rov, anketalashtirish, tajriba o'tkazish, statistik tahlil qilish, matematik modillashtirishga asoslanadi.

Politologiyada bu uslublardan unumli foydalanish asosida mamlakat va xalqaro maydonda siyosat, uning o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanish istiqbollari to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Siyosatshunoslik o'zining tadqiqot ob'ekti va predmetiga ko'ra falsafa, iqtisodiy nazariya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, axloqshunoslik, huquqshunoslik, dinshunoslikka o'xshashdir.

Siyosatshunoslik faning tadqiqot ob'ektini tabiat hodisalari va jarayonlari emas, balki ijtimoiy hodisalar va jarayonlar tashkil etadi.

Siyosatshunoslik o'zining tadqiqot ob'ektiga ko'ra boshqa ijtimoiy fanlardan farq qiladi. Uning tadqiqot ob'ektini umuman borliq, jamiyatdagi ijtimoiy iqtisodiy, madaniy, huquqiy, axloqiy, diniy hodisalar va jarayonlar emas, balki siyosiy hodisalar va jarayonlar tashkil etadi.

Siyosatshunoslik o'zining predmetiga ko'ra boshqa ijtimoiy fanlardan farq qiladi. Uning predmetini borliqning, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, huquqiy, axloqiy, diniy sohalarining mohiyati va o'ziga xos muammolari emas, balki siyosiy sohaning tabiati va o'ziga xos muammolari, siyosiy hokimiyatning amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar tashkil etadi.

Politologiya fani metodologik, nazariy bilish, dunyoqarash, tarbiyalovchi, bashorat qilish va aksiologik funktsiyalarini bajaradi. Ma'ruzada ayrim funktsiyalarni kengroq yoritishga harakat qilamiz. Qolganlarini amaliyot jarayonida ko'rib chiqamiz. Politologiyaning nazariy funktsiyasiga, uning predmetidan kelib chiqqan holda, siyosatni o'rganish asosida asosiy nazariy kontseptsiyalarni, qoidalarni ishlab chiqish nazarda tutiladi. Buni politologiya fan sifatida amalga oshiradi. Politologiya metodologik funktsiyani ham bajaradi. Uning mohiyati siyosiy hayotni to'g'ri anglash, baholash va bilish uslublari bilan qurollantirishdadir. Politologiyaning amaliy funktsiyasi uning amaliy xarakteri bilan hamda hokimiyat bilan bo'lgan munosabatida o'z ifodasini topadi. Unda boshqaruvda ma'muriy buyruqbozlik uslubidan voz kechish, boshqarishda demokratik tamoyillarga asoslanish, siyosiy institutlar va g'oyalar xilma-xilligiga asoslanish turli manfaatlar uyg'unligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytish kerakki jamiyat rivojlanib va taraqqiy qilib borgan sari, bu jarayon undagi siyosiy hayot va munosabatlarda ham o'z ifodasini topa boradi. Siyosiy voqea va xodisalarning ko'lami qancha keng bo'lsa, ulargabo'lgan munosabat ham shunchalik xilma-xil bo'ladi. Chunonchi, bir mamlakatda ishlab chiqilgan siyosiy yo'lni boshqa mamlakatlarda aynan tadbiq etib bo'lmaydi, yoki biron bir partiya va tashkilot tomonidan olib boriladigan siyosat boshqalar uchun yagona vosita bo'lolmaydi.

Ikkinchi savol: Siyosatshunoslik mustaqil bilim sohasi sifatida ma'naviyyatimizning tarkibiy qismi bo'lib shakllanayotgan hozirgi davrda uning qonunlari, kategoriyalari yaxlit ilmiy sistemasini yaratish vazifasi tobora paykalga solib bo'lmaydigan dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Siyosatshunoslik fanining qonuniyatlari va tushunchalari ham boshqa siyosiy fanlarning qonuniyatlari kabi umumiy qonuniyat hisoblanadi. Ular milliy xususiyatga ega bo'lmay, balki baynalminalchilik mohiyatiga egadir. Bu qonuniyatlar va tushunchalar ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, ularni kishilarning hoxish irodasi bilan o'zgartirish mumkin emas. Aksincha bu qonuniyatlarning harakatidan maqsadga muvofiq tarzda foydalanish zarur.

Boshqa fanlarda bo'lgani kabi politologiyaning ham o'ziga xos bo'lgan, uning mohiyati, mazmuni, asosiy ilmiy izlanishlarini yo'naltiradigan qonun, kategoriya va tushunchalari mavjud bo'lib, ular mazkur fan hamda bilim sohasi samarador va omilkor amal qilishi jarayonlarini aks ettiradi.

Jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida amal qiladigan qonuniyatlarning xususiyatlariga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin.

Birinchisi, davlatlar ichki siyosiy hayotida amal qiladigan qonuniyatlar bo'lib, u o'z ichiga: a) Sotsial-iqtisodiy, madaniy tarbiyaviy ishlarni hal etish; b) jamiyatni rivojlantirishda siyosiy hokimiyat mexanizmidan samarali foydalanish; v) ijtimoiy hayotni demokratlashtirish; g) mamlakat taqdiriga daxldor masalalarni referendum orqali hal etish; d)shaxs, jamiyat va davlat tizimida inson manfaatining ustivorligini ta'minlash; ye) jamiyatni inqiroz va tenglikka olib kelishi mumkin bo'lgan holatlarni bartaraf qilishda siyosiy vositalardan foydalanish kabi qonuniyatlar kiradi.

Ikkinchisi, xalqaro siyosiy munosabatlardan amal qiladigan qonuniyatlar bo'lib, u o'z ichiga: a) xalqlar va davlatlar o'rtasida hamkorlikning turli sohalarini tashkil etish va rivojlantirishda siyosatning kuchini hisobga olish; b) xalqaro nizov a kelishmovchiliklarni bartaraf etishda siyosiy vositalardan foydalanish; v) umumbashariy muammolarni hal etishning siyosiy yo'llarini ishlab chiqish; g) siyosiy hokimiyatlar, siyosiy partiyalar, tashkilotlar va harakatlar,

o'rtasidagi siyosiy hamkorlikni yo'lga quyish hamda rivojlantirishda siyosiy yetakchining o'rni va roli kabi qonuniyatlar kiradi.

Politologiyaning mohiyati va mazmunini ifodalashda uning kategoriyalari muhim rol o'ynaydi. Kategoriyalar shu fanda o'rganiladigan masalalarni umumiy tarzda ifodalashda qullaniladi.

Kategoriya tushunchasi siyosiy fanlarda jamiyat hayotida ruy beradigan xodisalar, o'zgarishlarni umumiy tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

Politologiyaning kategoriyalariga (tushuncha) quyidagilar kiradi: (ayrimlarini izohlab beramiz):

Siyosat – davlat ishlarida ishtirok etish, davlatning yo'nalishini faoliyat mazmunini, shakli va vazifalarini belgilashda ishtirok etish.

Siyosiy hokimiyat – muayyan xalq, sinf, guruh, shaxs-o'zining siyosatida ifodalangan irodasini amalga oshirish imkoniyatidir.

Siyosiy tizim – davlat hokimiyati va davlat boshqaruvini shakllantirish hamda amalda ruyobga chiqarish bilan bog'liq munosabatlar, harakatlar, tashkilotlar tizimidir.

Siyosiy hayot – siyosiy hokimiyatni joriy qilish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotning bir qismi, sohasi.

Siyosiy munosabatlar – hokimiyatni qo'lga olish va amalga oshirish sohasida turli siyosiy tashkilotlar, ijtimoiy guruhlar hamda shaxslar orasidagi aloqalar.

Siyosiy jarayon – jamiyatning siyosiy tizimini shakllantirish va o'zgartirish borasidagi ijtimoiy sub'ektlarning birgalikda amalga oshiradigan faoliyati.

Siyosiy institutlar (muassasalar) – ijtimoiy sub'ektlar o'rtasida siyosiy munosabatlarni tartibga solib turuvchi, muayyan sub'ektlarning manfaatini ko'zlab ish kuruvchi davlat, huquqiy siyosiy, ijtimoiy muassasa va tashkilotdir.

Siyosiy madaniyat – har bir fuqaroning davlatning ichki va tashqi siyosatini tushuna bilish qobiliyati, tahlil qila bilish darajasi sanaladi.

Siyosiy partiyalar – umumiy g'oya va manfaat, ijtimoiy-siyosiy maqsadlar asosida odamlarni ixtiyoriy ravishda uyushtiruvchi turg'un tashkilot, fuqaroviy jamiyat bilan davlatni bir-biriga bog'lovchi eng muhim vositalardan biri.

SHunday qilib politologiyaning qonunlari va kategoriyalari hozirgi kunda yaxlit bir sistemaga qarab borayotgan va muayyan bir qolipga tushayotgan bir davrni qamrab oladi. Bu jarayon esa mustaqil O'zbekiston fuqarolari siyosiy tafakkurining vujudga kelishiga, ular kurayotgan jamiyatning ilg'or rivojlangan va jahon hamdo'stligi qatoridan o'ziga munosib o'rin egallab olishga xizmat qiladi.

Mustaqillikkacha, chorakkam bir asr davomida, fuqarolarimiz yagona hukmron mafkura tazyiqida tarbiyalanib, loqaydlik, qaramlik, mutiylik va norasolik ruhining ta'sirida o'sganlar. Bu narsa hozirgi hayotimizda har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Shu boisdan O'zbekistonning kelajagi, uning istiqboli, birinchi navbatda yoshlarni tarbiyalash, sog'lom qilib o'stirish, ularning ongini o'tmish ta'siridan ozod ravishda shakllantirish mustaqil mamlakatning dolzarb vazifalaridandir.

Mustaqillik tufayli O'zbekistonda Politologiya fanini o'rganishga va uni rivojlantirishga real imkoniyat paydo bo'ldi.

Prezidentimiz I.Karimov o'zining “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” degan risolasida “Istiqlolimizni qo'lga kiritgan ilk kunlardan boshlab, biz milliy g'oyamizning eng asosiy tushuncha va tamoyillarini belgilab olish va ishlab chiqishga harakat qildik,” – degani fikrimizning dalilidir.

Bu qo'yidagi holatlarda namoyon bo'lmoqda. Birinchidan, mamlakatimizning siyosiy hayotida sodir bo'layotgan siyosiy jarayonlarni tahlil qilish va uni jahonning rivojlangan mamlakatlari to'plagan tajribalar bilan solishtirish asosida mamlakatimiz, millatimiz xususiyatlariga va manfaatlariga xizmat qiluvchi siyosiy xulosalar berish; ikkinchidan, mamlakatimizning xalqaro hamjamiyatga kirib borishining qulay yo'llarini belgilash; uchinchidan, mamlakatimizda demokratik jarayonlarni rivojlantirishning mexanizmlarini vujudga keltirish va ularning uyg'un holatda faliyat ko'rsatishlariga yordamlashish; to'rtinchidan, fuqarolarning siyosiy ma'naviyati, salohiyati va faoliyatini oshirish, ularda mamlakatimiz oldida turgan o'lgan vazifalarni bajarishda yaqinlik ruxiyatini, jahonda va mintaqamizda sodir

bo'layotgan turli o'zgarishlarga siyosiy xushyorlik bilan qarash tuyg'ularini shakllantirish; beshinchidan, siyosiy barqarorlik, millatlararo totuvlik va yuksak ilmiy salohiyat mamlakatimizning mustaqillikni ta'minlashning asosiy sharti ekanligini yoshlarimizning ongi va qalbiga singdirish bilan bog'liq bo'lgan tadbir vazifasini amalga oshiradi.

Bugungi kunda Respublikamizda politologiya fanining o'sib va rivojlanib borishi quyidagilarga bog'liq. Birinchidan, Respublikamiz Prezidenti I. Karimov ta'kidlaganidek, jamiyat siyosiy hayotida ikki mafkuraviy tizimning kurashi va bu kurashning xalqaro hayotning hamma sohalariga soya tashlashi ostida o'tgan kuchli qarama-qarshiliklar barham topdi. Ammo shundan keyin ham bizni qurshab turgan dunyo, ko'plar kutganidek, osoyishtaroq bo'lib qolgani yo'q (I. Karimov O'zbekiston XX!-asr bo'sag'asida xafsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T. 1997 yil, 19 bet). Ikkinchidan, siyosatda, jahon taraqqiyotining muhim omili mamlakatlar va xalqlar manfaatlarini uyg'unlashtirishga erishish bilan bog'liq. Uchinchidan, hozirgi davrda har bir shaxsning siyosat bilan shug'ullanishiga bo'lgan ehtiyojlarning ortishi, mavjud demokratik jarayonlar bilan belgilanadi. To'rtinchidan, hozirgi zamonda siyosiy jarayonlarning tez o'zgarib borayotganligi kuzatilmoqda. Bu o'zgarishlarning dunyo hamjamiyati va inson manfaatlari bilan uyg'un bo'lishi uchun oqilona siyosat olib borish bilan birga ongli siyosiy faoliyat, siyosatda ongli munosabatda bo'lishi zarur. Beshinchidan, fuqarolarning siyosiy madaniyati va faolligini oshirish, jamiyat iqtisodiy-ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarida nodemokratik holatning oldini olish uchun uning asosiy kafolatlaridan biri mamlakatimizda fuqarolarning huquqiy, ma'naviy, siyosiy faoliyatini rivojlantirishni davlat siyosati darajasida uyg'un bo'lishdir. Oltinchidan, siyosiy hayotning barcha sohalarini, yurtboshimiz ta'kidlaganidek, erkinlashtirish jamiyatda demokratiya, fikr va vijdon erkinligi tamoyillarining gumanizm g'oyalari va umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish (I. Karimov. Donishmand xalqimizning mustahkam irodasiga ishonaman. T. 2000 yil. 8-bet). SHunday qilib, Politologiya fanining ahamiyati va rolining oshib borishi hozirgi zamonda insoniyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, siyosat va siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan xodisadir. Jamiyat xayotida ruy beradigan xar bir uzgarish ma'lum bir tarixiy sharoitning maxsuli xisoblanadi. Bu tarixiy uzgarishlar "Politologiya" ning fan sifatida vujudga kelishida muxim axamiyatga ega bulgan. "Politologiya" fanining vujudga kelishi va rivojlanishidagi dastlabki tarixiy sharoit bu davlatning paydo bulishidir. Davlat paydo bulishi bilan jamiyatning siyosiy xayoti siyosiy munosabatlarni yulga kuyish va ularni tartibga solish jarayonida jamiyatning siyosiy boshkaruvchisiga aylanib bordi. Davlatning vujudga kelishi kabi siyosiy partiyalar va tashkilotlarning vujudga kelishi xam jamiyatning siyosiy xayotida ruy bergan muxim siyosiy uzgarishlardan biri bulgan edi. Siyosiy partiyalarning vujudga kelishi bilan siyosiy munosabatlar yanada takomillashgan va ularning jamiyat xayotida ta'siri kuchayib borgan. Siyosiy xarakatlarning shakllanishi va ularning jamiyat xayotidagi roli xamda axamiyati masalasini urganish xam "Politologiya"ning fan sifatida vujudga kelishida muxim tarixiy sharoit bulgan. Jamiyatning siyosiy xayotida ruy bergan muxim uzgarishlardan biri xalkaro tashkilotlarning vujudga kelganligidir. Xozirgi kunda dunyoda bunday tashkilotlarning umumiy soni yuzdan oshib ketdi.

Xulosa kilib aytish mumkinki bu fan xam boshka siyosiy fanlar kabi jamiyat xayotida ruybergan uzgarishlarni urganish natijasida vujudga kelgan va rivojlangan. Masalan, biz uzbek davlatchiligi moxiyat va imkoniyatlari xakida kanchalik suzlamaylik, agar uning amaliy ifodasining guvoxi (bugungi kun nukta nazaridan esa kuruvchisi) bulmas ekanmiz gap gapligicha kolaveradi. Shu manoda A. Temur davri davlatchiligimizning moxiyati va imkoniyatlari kulamini amalda yuzaga chikarib berganligi bilan xam goyatda muximdir (albatta uz davri sharoitida). Uzbek davlatchiligining A. Temur davriga kadar shakllanib zamonlar sinovidan utgan asoslari kuyidagilar.

1. Davlat uz vazifasini bajarmogi uchun, eng avvalo siyosiy jixatdan mustakil bulishi kerak.
2. Davlat va jamiyat siyosiy yaxlitligi buzilmasligi kerak.
3. Fan-madaniyat rvnaki tugrisida doimiy kaygurish davlat axamiyatiga molik kat'iy siyosat sifatida karalmogi lozimdir.

1Dastlabki siyosiy karashlarning paydo bulishi eramizdan avvalgi III ming yillikni oxiri va II ming yillikning boshlariga tugri keladi. Bu davrda kadimgi Misr, Mesopatamiya, Xindiston va Xitoyda dastlabki kuldorlak davlatlari paydo bulgan. Usha paytlarda bu davlatlarda olib borilgan siyosatning ayrim masalalari «Xamurappi konunlari», "Manu konunlari", "Maxobxorat" singari asarlarda bayon

kalingan. Siyosiy karashlarning shakllanishi va qaror topishida uziga xos an'analar mavjud bulib, siyosiy karashlar turli xil talkin etilgan. Ularni siyosatshunoslar umumiy tarzda uch guruxga bulishadi. Diniy karashlar, Yuridik karashlar, Siyosiy-falsafiy karashlar.

Diniy karashlar. Kadimgi xalklar deb xisoblangan misrliklar, xitoyliklar, xindlar, bobilliklar, yaxudiylar, forslar, greklar va rimliklarning karashlarida yer yuzidagi tartib va tartibotlarni iloxiy kuch bilan boglab tushinish, Alloxni uning birinchi sababi deb xisoblash an'anasi shaklida diniy karash mavjud bulgan. Masalan, kadimgi xitoyda imperator yer yuzidagi tartiblarni iloxiy tartiblar bilan 1 A. Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. «Sharq», Toshkent, 2000. 171-172 bet. boglab turuvchi yagona shaxs deb karalgan. Davlat xokimiyatining turli buginlarida ishlayotgan boshka shaxslar imperator xokimiyati tartibotlarini amalga oshiruvchilaridir. Xitoy imperatori ayni paytda osmonning «ugli»gina emas, uz xalkining «otasi»xam xisoblangan. Uning xokimiyati ota-onaning oilada bolalarga mavjud bulgan xokimiyatiga uxshashdir, deb yondoshilgan (Konfutsiy). Kadimgi Misrda esa Ollox xukmdor xokimiyatining ilk manbai sifatida karalgan. Bu uziga xos piramidagiy kiyos kilingan, uning uchi xudo va uning saylab kuygan firavnlari, asosi esa oddiy xalk deb karalgan. Ular urtasida ruxoniylar va zodogonlar turgan. Kadimgi xindistonda xam jamiyat va davlatning kelib chikishi iloxiy, mavjud tartib koidalar xam shu asosda urnatilgan degan goyalar mavjud bulgan. Rigvedalar asosida konunlarning iloxiligiga va insonlar urtasidagi munosabatlar urug kastachilikka asoslangan goyaga tayangan.

Siyosiy fikr tarixida diniy an'analarning eng klassik kurinishi Avgustin (Shimoliy Afrika, 354-430 y)ning siyosiy karashlarida uz ifodasini topgan. U Cherkov davlatdan ustun turadi degan fikrda bulgan. «Cherkovga buysunmagan davlat kasoskorlar tudasidan fark kilmaydi», degan goya ilgari surilgan. Insonlarni esa «iloxiy odam», «yerdagi odam»ga buladi. Arab xalifaligi xam diniy va nunyoviy asoslarda boshkarildi. F. Akvinskiy (1225-1274 y)ning siyosiy karashlari urta asrda diniy ananalardagi siyosiy karashlarning eng chukkisi deb xisoblanadi. U xayotlik davridayok Rim katolik cherkovining «doktori» unvoniga ega buldi. Uning karashlari XIX asrda Rim papasi Lev XIII tomonidan «kotolitsizmning yagona xakikiy falsafasi», deb e'lon kilingan. Uning karashlariga kura xokimiyat uz moxiyatiga kura iloxiylikning urnatilishidir.

Davlatni boshkarishda konstitutsiyaviy asosga utilgandan keyingina din va davlat munosabatining xukukiy asoslari anik kursatila boshlandi. Din davlatdan, maktab cherkovdan ajratildi. Yuridik karash. Siyosiy ta'limotlarda davlat va xukukka inson manfaati nuktai nazaridan yondashish yuridik an'ana sifatida kadimgi dunyoda mavjud bulgan. Bu Konfutsiy siyosiy karashlarida, buddizm, otashparastlikda uz ifodasini topgan. Kadimgi Rimda yuridik an'ananing shakllanishida Sitsironning (mil.av. 106-43y) siyosiy karashlari aloxida uringa ega. U «Konunlar tugrisida» asarida davlat shakllari tugrisida, uning monarxiya, aristokratiya va demokratiya kurinishlarining yaxshi tomonlarini uzida ifodalagan aralash idora etish usuli tugrisida suz yuritadi.

Siyosiy-falsafiy karash. Siyosiy karashlarda siyosiy sotsiologik yondashuv antik davrga borib takaladi. Masalan, kadimgi Gretsiyada siyosiy goyalar ijtimoiy-siyosiy institut sifatida polis, shaxar davlat va 9 shaxar-jamiyat tarzidagi karashlarda uz ifodasini topgan. Siyosiy – falsafiy an'ana tugrisida fikr yuritganda Demokrit (mil av. 460- 370y), Aflotun (Platon) (427-347), Arastu (Aristotel) (384-322)ning siyosiy karashlarini xisobga olish muxim. Aflotun davlat rivojini shakllanishi uch turga buladi: timokratiya, oligargiya, demokratiya turlariga buldi. Davlatni boshkarish xam uch turga buldi. Monarxiya, demokratiya oligarxiyaga. Davlatni tugri boshkarish bu davlatning manarxiya boshkaruvi deydi. Ikkinchi turiga oligarxiya, zurlik, demokratiya shakllarini kiritadi va davlat boshkaruvining noma'kul shakllari sifatida ta'riflaydi. Aristotelning «siyosat», «Etika», va «Ritorika» kabi asarlarida uning siyosiy karashlari berilgan. U individlarning siyosiy xayoti polisda mujassamlashadi, unda inson siyosiy mavjudot sifatida namoyon buladi deydi. U yana inson adolat va adolatsizlikning farkini anglay olgan mavjudoddur deydi. Davlat shaklini tugri va notugri shakllarga buladi. Tugri shakliga monarxiya, aristokratiya, politaniyani, notugri shakliga esa tiraniya, oligarxiya va demokratiyani kiritadi va ularning bir-biridan farkini kursatadi. Davlatning shakli uz maksadi va ijtimoiy katlamlar manfaatini ifoda etishga karab belgilanadi. 2. Markaziy Osiyoda siyosiy karashlarning rivojiga Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, A. Temur, Ulugbek, Navoiy, Bobur, Furkat, A. Donish, Berdak, Sattarxon, Bexbudiy kabi yetuk mutafakkirlar va davlat arboblari juda katta xissa kushganlar. Farobiyning jamoalar xakidagi ta'limoti, Navoiyning adolatli shox tugrisida karashlari va eng muximi A. Temurning davlatni idora etish koidalari

bayon etilgan " Temur tuzuklari" asari ijtimoiy -siyosiy masalalarni xal etishda katta axamiyatga ega fikrlar sifatida karaladi. Beruniy uzining kupgina ilmiy asarlarida siyosiy masalalar xakida tuxtaladi. "Ok kiyimliklar va karmatiylar xabarlar xakida kitob"ida esa Urta Osiyoning usha davrdagi eng ilgor ijtimoiy siyosiy xarakatlaridan karmatiylar xakida juda ilik gapiradi va ularning mavjud siyosiy tuzumni takomillashtirish uchun olib borgan kurashlarini xayrixoxlik ruxida yuksak baxolaydi. Ibn Sino ta'limoti agar davlat boshligining uzi adolatsizilikka yul kuysa, xalkning unga karshi kuzgolon kutarib chikishi xukukiy buladi va bu jamiyat tomonidan kat'iy kullab-kuvvatlanmogi lozim deydi alloma. Uzbek xalkining dono daxo shoiri va mutafakkiri, buyuk olim va davlat arbobi Alisher Navoiyning siyosiy ta'limotlar tarixiga kushgan xissasi bekiyosdir. Insonparvarlik va tarakiyparvarlik goyalari uchun Xirotdan Abu-Said Mirzo tomonidan kuvilgan. Navoiy 1469 yilda Xuroson taxtini yoshlikdagi dusi Xusayin Baykoro egallagach, Samarkanddan Xirotda kaytib, juda mas'ul xisoblangan muxrdorlik davlat lavozimini egallaydi. Davlat xokimiyatini mustaxkamlash, mamlakat birligini tarkoklik balosidan saklash, ortikcha soliklarga kat'iy karshi kurashgan, mamlakatning obodonchilik ishlariga bosh kushish kabi katta masalalarni amalga oshirishda boshchilik kildi. .Bu davrda davlat, jamiyat va shaxs tugrisidagi karashlar tizimida individ-fukaroga aloxida e'tibor beriladi. Shuning uchun bu davrdagi siyosiy karashlar «fukarolik tugrisida karashlar» deb xam ataladi. Siyosiy soxada uygonish davrining uziga xos jixatidan biri undaki, inson uning markaziga kuyiladi. Bu davr vakillaridan bulgan Makiavelli uzining «Gosudar» asarida siyosiy karshlarini keltirib utadi. U «maksad vositani oklaydi», degan fikrni ilgari suradi. Makiavelining fikricha yagona maksad borki, bu maksad noaxlokiy vositani, ya'ni davlatning yaratilishi va uni saklab kolishni oklaydi, deb kursatadi. Natijada, uning ta'sirida ayrim siyosiy kuchlar uz faoliyatlarida unga tayandilar. Makiavelli jamiyatni idora etish tugrisida anik bir shaklni ilgari surmaydi. U «yakka xokimiyatni» xam, «respublika» boshkaruv shaklini xam ma'kullaydi. XYII asrda Yevropa mamlakatlarida gollandiyalik olim Grotsiy jamoaga birlashib yashash kerakligini aytadi. Bir-birini xurmat, izzat, adolatli bulishga chakiradi, Mamlakatlar urtasidagi Ittifok bulishini xukumronlikka mutlok yul kuymaslikka chakiradi. (1583-1645). Spinoza Benedint (1632-1677) uz karashlari bilan Grotskiyga yakin turadi. Asioiy siyosiy karashlarining mazmuni u xam bulsa, axlok xakidagi ta'limotidir va "erkin inson" goyasi xam katta axamiyat kasb etadi. Tomas Gobbs (1588-1679) materialist faylasuflar orasida shuxrat kozongan. Tomas Gobbs urushga karshi bulib davlatni xudo emas balki uning bandalari tomonidan boshkarishi kerak deydi. Siyosiy tafakkurning shakllanishi tarixida Gegel (1770-1831yillar) va uning shogirdlari, izdoshlari, tarafdorlari siyosiy goyalari juda, kata axamiyat kasb etadi. Gegel ishlab chikkan " Xukuk falsafasi". "Obyektiv rux" ta'limotlari katta axamiyatga ega. Bordan yuk bulmaydi, yukdan bor bulmaydi. Degan nazariyani ilgari suradi. Axmad Donish - uz yurtining uzbek va tojik xalklarining siyosiy mutafakkiri., yozuvchisi va oliy (1827-1897 yillar) aloxida xurmatga sazovar buldi. "Nodir vokealar" , "Buxoro amirlarining tarjimai xoli" kabi asarlarida juda chiroyli ravon tilda yozilgan. A. Donish uz yurtining uzga yurtlardan ayniksa /arb mamlakatlaridan ijtimoiy- iktisodiy, siyosiy, ma'naviy jixatlaridan uta kolokligini anglab, Buxorodagi mavjud siyosiy tuzumni uzgartirish zarurligini aytadi. Bu soxada amirga bir kator iktisodiy-siyosiy va ma'naviy soxalarda tub isloxotlar utkazishini taklif kiladi. Agar amir bunga axamiyat bermasa xalk kat'iy kurash olib bormogi kerak degan xulosaga keladi. Adolat kengashi xakida gapiradi.

Turkman xalkining atokli shoiri Maxtumkuli boy feodallarga karshi kurashadi. Avaz Utar ugli adolatsiz siyosiy tuzumga karshi uz she'rlari bilan kurashga olib boradi. XX asrning 20-yillarida Amerikalik siyosatshunos Tolkott Parsons (1902-1979) insonni siyosiy munosabatlariga kirishi, birinchi til va boshka kadriyatlar orkali, konun koidalarga rioya kilgan xolda shaxslarni xurmat kilish masalalariga bagishlaydi. Shunday siyosiy karashlar faol davomchisi Seymur Linset (1922 y) jamoatchilikni fikrini ma'kullab ularning kandy ijtimoiy manfaatdorlik ishi bilan shugullanishlarini aytadi. Maxatma Gandi Xindiston xalklari milliy-ozodlik xarakatining siyosiy tuzum mafkurachisi bulib ijtimoiy-siyosiy, diniy-falsafiy karashlar sistemasini yaratdi. Uning ta'limoti:

1) mustamlakachilik ma'muriyati bilan aslo xamkorlik kilmaslik.

2) Mustamlakachilar urnatgan tartib koidalarga aslo buyin sinmaslik masalasini kutarib chikib kishini kishi tomonidan kamsitilishini juda xam koralaydi.

Jadidchilikda ma'rifatparvarlik siyosiy karashlar istiklol goyasi : Abdullo Avloniy (1875-19340, Abdullo Kodiriy (1894-1938), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Maxmud xuja Bexbudiy (!875-1919), Munavar Kori

(1878-1931), Muso Saidmonov (1893-1937), Fayzullo Xujayev (1896-1937) Mustabid tuzum davrida ularning siyosiy karashlari yagona mafkuraviy siyosatga karshi bulib, xukumronlik, kishini-kishi tomonidan xurlash millatchilik, shovinistik xarakatga karshi kurash olib bordilar. Mustaqillik yillarida esa prezidentimiz, davlatimiz asoschisi I.A. Karimovning qator asarlari haqida fikr yuritar ekanmiz asarlarning har birida mamlakatni ichki siyosati va tashqi siyosati bilan bir qatorda aholini ijtimoiy jihatdan qO'llab quvvatlash masalalari O'z aksini topgan. Mamlakat aholisining milliy birlik, tinchlik, osoyishtalik, madaniyat, ma'rifat masalalariga asarlarida katta ahamiyat berilgan.

Takrorlash uchun savollar.

1. Politologiya fani nimani o'rganadi?
2. Politologiyaning ijtimoiy fanlar tizimida tutgan o'rni nimada?
3. Politologiyaning qonun va kategoriyalarini tavsiflang?
4. Politologiyani o'rganish uslublari qanday?
5. Politologiya fani rolining oshib borishining sabablari nimada?

Adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
2. Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
3. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
6. Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
7. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
8. Pugachev V.P., Solovyev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
9. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. T. 2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

2 – mavzu. Siyosiy hokimiyat va uning ko'rinishlari

Reja:

1. Siyosiy hokimiyat tushunchasi
2. Hokimiyat turlari va xususiyatlari.
3. Totalitarizm boshqaruv shakli ijtimoiy- siysiy tuzum sifatida. (Hokimiyatning legitimligi va turlari)

Mutaxassislarning fikricha, "hokimiyat" kategoriyasi- ta'riflash, tushinish va tushuntirish eng qiyin bo'lgan tushunchalar sirasiga kiradi.

"Hokimiyat" tushunchasiga aniq ta'rif berish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatgaq ega. Jamiyatda chuqur islohotlar o'tayotgan bir davrda islohotlarning ko'lami, sur'ati va samaradorligi

hokimiyat sohasidagi o'zgarishlar ko'lami, sur'atq q va samarasiga to'g'ri proporsional ekanligini juda q ko'p mamlakatlar misolida ko'rishimiz mumkin. Shuning uchun siyosatda hokimiyatning o'rnini, vazifalarini va umuman, bu tushunchaning mazmunini to'g'ri anglash, siyosiy jarayonlar to'g'risida hukm yuritish, uni to'g'ri baholash imkonini beradi.

Ko'pgina olimlar hokimiyatni siyosatning asosiy masalasi, uning bosh muammosi, deb hisoblaydilar. hokimiyat siyosata odamlar faoliyatining alohida bir sohasi sifatida shakllanish imkonini beradi.

Hokimiyatning maqsadi — ijtimoy hayotni tartibga solish, boshqarishdan iborat. Ko'pgina olimlar uni odamlar o'rtasidagi kauzal bog'liklik tarzida tushuntiradilar. Shu tufayli hokimlik munosabatlarini tabiat yoki xayvonot dunyosida mavjud emas, deb hisoblanadi. Keyingilariga nisbatan ta'sir tushunchasi qo'llanidi.

Jamiyatda, odamlar o'rtasidagi munosabat tarzida vujudga keluvchi hokimiyat dastlab siyosiy tabiatga ega bo'lmagan, chunki u asosan mos tushuvchi manfaatparni tartibga solgan (oqsoqollar, qabila boshliqlari, avliyolarning avtoritetga asoslangan anonim hokimiyati).

Jamiyatning rivojlanishi, uning keyingi murakkablashuvi hokimiyatning samaradorligini oshirish maqsadida markazlashuviga olib keladi. Hokimiyat qabila boshliqlari, beklar, xonlar, guruhlar qo'lida to'planadi (individual hokimiyat). Mana shu hokimiyatning mukammal shakllarini topishga intilish, ko'pgina sharq mutafakkirlari asarlarida uchraydi. Ammo ijtimoiy tengsizlikning ortib borishi, ijtimoiy tizimlarning murakkablashishi hokimiyatning institutsional shakllarini keltirib chiqaradi. Hokimiyat boshqaruv, barqarorlik, muvofiqlashtirish vazifalarini bajaruvchi maxsus institutlarga tayana boshlaydi.

Aslida insoniyati tarixini hokimiyatsizlik (tartibsizlik, anarxiya) va hokimiyat mustabidligi (diktatura) o'rtasida eng maqul, o'rta miyona yechimni topishdan iborat, deb aytish to'g'ri bo'ladi.

Hokimiyat tabiati doimo o'zgaruvchandir. Bu M.Dyuverjega uning ikki qiyofasi bor Yanusga o'xshatish imkonini bergan: «Ikki qiyofali Yanus tasviri hokimiyat to'g'risida haqiqiy tasavvurlarni beradi. Bir tomondan bu bir guruhning o'z manfaati yo'lida ikkinchi Dune ustidan hukmronligi, ikkinchi tomondan bir guruhning o'z manfaati yo'lida ikkinchi guruh ustidan hukmronligi, ikkinchi tomondan — umumiy tartibni saqlash, barchaning manfaatli yo'lida barchaning manfaatini birlashtirish vositasi. U yoki bu tomonning nisbati juda xilma-xil, davrlar, sharoitlar va mamlakatlardan kelib chiqib hokimiyatning bu ikki tomoni doimo mavjuddir».

Demak, aytish mumkin-ki, hokimiyat — yaxshi ham yomon ham emas, u betarafdir. Uning tabiati jamiyatda mavjud ijtimoiy-siyosiy munosabatlar, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyatini belgidlaydi.

Siyosiy fikr tarixida hokimiyatga e'tibor juda qadimdan mavjud. Hokimiyat to'g'risida fikr-mulohazalarni biz dunyodagi eng qadimgi qo'lyozma manbalarida uchramiz. O'rta asr mutafakkirlari ham xokimiyat haqida ko'p va ibratli fikrlarni qoldirganlar. Ularning aksariyatini biz, bugungi kun nuqtai nazaridan, me'yoriy yondoshuvlar qatoriga kiritamiz, chunki mualliflar, «hokimiyat» tushunchasiga ilmiy kategoriya tarzida qaramaganlar va uni ta'riflashga xarakat qilmaganlar.

Sharqona talqin (Kunszi) bo'yicha, hokimiyat davlatda mujassam, davlat heokimiyati ota hokimiyatiga, hukmdor va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarga tengdir.

Hukmdorning otalarcha g'amho'rliqi, fuqarolarning farzandlik mehr-muhabbati-hokimiyatining asosiy tamoyilidir. Bu tamoyilning buzilishi hokimiyatning yemirilishi, jamiyatda tartibsizlik, beqarorlikning hukmronligi demakdir.

Mazkur talqinga binoan, hukmdor — mamlakat, el — yurt xalqning otasidir. Uning muqaddas burchi — mamlakatga otalik qilish, ya'ni xalqni to'g'ri yo'lga boshlash va yomon yo'ldan qaytarish, Vatanning farovonligini, tinch- totuvligini, osoyishtaligini ta'minlashdir. Xalq esa hukmdorning farzandi va tayanchidir. U farzandlik burchini bajarishi, ya'ni hukmdorning ishonchini oqlashi, mas'uliyatli bo'lishi, buyruqlarga, ko'rsatmalariga so'zsiz itoat etishi va uni bajarishi zarur.

Islomiy talqinga ko'ra, butun borliqdagi eng oliy hokimiyat Ollox taologa tegishlidir. Undan boshqa 18 ming olamda oliy hokimiyatga ega bo'lgan zot yo'q.

Olloxning irodasiga osmonlaru—yerdagi barcha narsalar, hukmdorlar ham, fuqarolar ham so‘zsiz buysunadi. Har bir inson, jamiyatda tutgan o‘rnidan kat’iy nazar 6archa yaxshiyu—yomon ishlari uchun yaratuvchi oldida javobgardir.

Olloxning yo‘rig‘iga amal qilgan kishilar bu dunyoyu u dunyoda saodatmand bo‘ladi, uning irodasiga bo‘ysunmay, haddan oshib, havo—nafsga berilib yurganlar esa, bu dunyoda g‘azabga uchrab xor—zor bo‘ladi, u dunyoda azob- uqubatga duchor bo‘ladi.

Mazkur talqinga ko‘ra, hukmdor—Olloxning yerdagi soyasidir. Uning vazifasi Ollox hohish—irodasining Aniq ado etilishi to‘g‘risida g‘amhurlik qilishdan, uning yo‘l- yo‘rg‘ini joroy etishdan iboratdir.

Har bir mo‘min musulmon—Olloxning bandasidir. Uning vazifasi—Ollox, uning Rasuliga va o‘z rahbarlariga itoat qilishdir. Dunyoviy hokimiyat —Ollox taolo ko‘rsatgan hidoyat yo‘lidan boruvchi, u man etgan hodisalar—zalolat, razolat, nohaqlik, tartibsizlik, yovuzlik, tubanlik, munofiqlik bilan kurashuvchi va tinchlik, osoyishtalikni, farovonlikni ta‘minlovchi vositadir.

Ammo jamiyatlar rivojlanishi bilan hokimiyat tabiati, mazmuni, talqinlari ham o‘zgarib bordi. Hokimiyatni ilohiy emas, ijtimoiy hodisa sifatida qarala boshlandi.

Yevropada shakllangan zamonaviy siyosiy tizimlarning rivoji, hokimiyat mazmuni va shakllarida katta o‘zgarishlar yuz berishiga olib keldi. G‘arb ijtimoiy tizimlarida hokimiyat, xususan, siyosiy hokimiyat eng oliy ijtimoiy qadriyat darajasiga ko‘tariladi. Natijada bu davrda, yashab ijod etgan jamiyatshunos olimlarning ko‘pchiligi-hokimiyatni ta‘riflashga uringanlar.

O‘zbekiston zamonaviy jamiyatga aylanish jarayonida hokimiyat asosida ham yangicha munosabatlar tizimini shakllantirib borishi aniq. Shuning uchun zamonaviy jamiyatlarda bu borada mavjud fikrlar usib—o‘zgarishi jarayoniga bir oz batafsil to‘xtab o‘tamiz.

N.Makiavelli hokimiyat deganda davlat hokimiyatini tushunadi. Uningcha q hukumatning o‘z fuqarolarini boshqara olish qobiliyati—hokimiyat bo‘lib, davlat, siyosatning maqsadi—barcha vositalar bilan hokimiyatni kuchaytirishdir. "Hokimiyatning quroli —hukmronlikdir, hokimiyatning asosi-"yaxshi «qonunlar» va "yaxshi qo‘shindir". hokimiyat odamlar ehtiroslarini tinglovchi va ularda fuqarolik sifatlarini tarbiyalovchi kuchdir.ya

T. Gobbs hokimiyatni birinchi marta tushuncha sifatida ta‘riflashga uringan. "Inson hokimiyati, — deb yozadi u,— kelajakda qandaydir imtiyoz; foydaga erishish uchun undagi hozir mavjud vositalardir.

Keyingi bosqich—M.Veber. Uning tahlilida hokimiyat tushunchasi zamonaviy aniqlikka ega bo‘ldi. Veberda hokimiyat "Aktor ijtimoiy munosabatda, qarshilikka qaramay, o‘z irodasini amalga oshirish ehtimoli, bu ehtimol nimaga asoslanishidan qat’iy nazar". Veber ta‘rifida hokimiyatning uch eng muhim sifati ko‘rsatiladi: 1) hokimiyat individlarga xos xususiyat emas, ular o‘rtasidagi munosabatlar doirasida mavjud; 2) hokimiyat imkoniyat, ehtimollik terminlarida ta‘riflanishi kerak; 3) hokimiyatning asosini hamma narsa, xususiyat yoki munosabat tashkil etishi mumkin. Gobbs kabi M.Veber ham hokimiyatni individlar o‘rtasidagi (ammo guruhlar yoki jamoalar o‘rtasidagi emas) atayin assimetrik (tengsizlik asosidagi) munosabat, deb tushunadi. Avtoritetdan farq qilib, hokimiyat ijtimoiy mavqelar yoki rollar bilan emas, individlarning shaxsiy sifatlari bilan bog‘liq. Ammo, Veber hokimiyat tushunchasini mavhum hisoblab, ko‘proq hukmronlik terminini ishlatishni ma‘qul ko‘rgan.

Hokimiyatning zamonaviy nazariy tahlilida ikki asosiy an‘ana yaqqol ko‘zga tashlanadi:

Birinchisi, hokimiyatning rypuhq konsepsiyasi (Dj. Skott atamasi) yoki "realizm an‘anasi" (P.Dal atamasi), deb atalishi mumkin. U ibtidosini T.Gobbs, M.Veberdan olib, X.Lassuel va E.Keplen, R.Dal, D.Kartrayt, S.Loks, E.Giddens v.h.lar tadqiqotlarida namoyon bo‘lgan. Ular hokimiyatni individlar o‘rtasidagi mavjud yoki bo‘lishi mumkin bo‘lgan ixtilofni o‘z ichiga oluvchi tengsizlik munosabati deb baholashadi. Hokimiyat shunday ta‘sir doirasida vujudga keladiki, unda subyektlardan biri ikkinchisiga uning qarshiligiga qaramay ta‘sir eta olish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Hokimiyat kimdandir ustunlik, "nol miqdori" munosabati sifatida ta‘riflanadi. ("Nol miqdori" qaysidir individ va guruhlar hokimiyatining ortishi boshqa individlar va guruqlar hokimiyatining kamayishini anglatadi).

Ikkinchi an'ana "hokimiyatning noguruhiy konsepsiyasi — "nol miqdori" g'oyasini inkor etadi va hokimiyat barchaning foydasiga xizmat qila olishidan kelib chiqadi. Bunda hokimiyat butun jamoaga tegishli manba, butun jamoaning biron foydaga erishishi qobiliyati sifatida qaraladi. Hokimiyatning legitim xarakteri uning alohida individlar, rypuhira emas, butun jamiyatga tegishli ekanligida, deb ta'kidlanadi. Bu qarashlarning ibtidosini biz Aflotun, Arastuda uchratsak, zamonaviy mualliflardan T.Parsons, X.Arendt va qaysidir darajada M.Fukolarni shu nazariya tarafdorlari, deb ayta olamiz.

Bunday tahlil asosida Parsons hokimiyatni an'anaviy ta'riflardan ancha farqli usulda ta'riflaydi. Hokimiyat aktorlar yoki munosabatlar xususiyati emas, tizimlarning xususiyati (resursi) sifatida ta'riflanadi. Hokimiyat "tizim elementlari o'z burchlarini bajarishlarini ta'minlashga bo'lgan umumiy qobiliyat bo'lib, kollektiv maqsadlarga erishishga intilgani uchun legitimlashadi va itoat etilmagan hollarda sanksiyalar qo'llashni nazarda tutadi. □ boshkarish vositalarini xarakterlaydi. Ular bir funksiyani bildirganlari uchun sinonim sifatida qo'llanishlari mumkin, lekin mohiyati jihatidan turli holatlarni ifodalaydilar. Ularni aralashtirish nafaqat "lingvistik karlikni" balki "siyosiy ko'rlikni" ham, ya'ni siyosiy jarayonlarni aks ettirishdagi "ko'rlikni" anglatadi. Negaki bunda asosiy siyosiy masala — "kim kimni boshqaryapti?" degan savol bo'lib qoladi. Uning fikricha bu bosh masala emas.

Parsonsdan farqlicha, Arendt hokimiyat va zo'rlikni aniq farqlaydi: zo'rlik-mohiyatiga ko'ra doimo erishayotgan maqsadlari orqali oqlashga muhtoj. Hokimiyat esa kelishuvga asoslangani uchun, oqlanishga emas, legitimlikka muhtoj. U nimagadir erishish vositasi emas. U umumiy iroda va ijtimoiy birlikni amal qilishini ta'minlaydi, zo'rlik va hokimiyat ko'pincha qo'lma—qo'l, yonma-yan kelishsa—da, ular bir—biriga qarama—qarshidir. Hokimiyat zo'rlikka asoslanmaydi, aksincha zo'rlik hokimiyatni yemirishi mumkin, ammo yarata olmaydi. Bunday fikr mantiqidan quyidagi xulosa kelib chiqqan: istibdodga asoslangan tuzum zo'rlikka eng ko'p suyangan va hokimiyatga

eng kam darajada ega boshqaruv shakli.

Hokimiyatning mazmuni, mohiyati, chegaralariga doir bahs davomida hokimiyat "qiyofalari" haqida ham munozara yuritildi. Xususan, amerikalik politolog Robert Dal hokimiyatning bir o'lchovli modelini yaratadi va unga "maqsadlar borasidagi ochiq ixtilof" sifatida qaraydi. Bu — hokimiyatning birinchi qiyofasi. YA'ni siyosiy hokimiyat bir guruh indvidlarning ikkinchi (boshi) guruhga o'z maqsad — manfaatlariga mos qarorlar qabul qilish orqali irodalarini o'tkaza olishdir.

Boshqa amerikalik tadqiqotchilar P.Baxrax va M.Baratslar hokimiyatning ikkinchi qiyofasi ham mavjudligini, u qarorlarni qabul qilmaslik vaziyatida namoyon bo'lishini ta'kidladilar. YA'ni o'zi uchun xavfsiz muammolarni ommaviy muhokamaga kiritib, bunga xizmat qiluvchi qadriyatlar va institutlarni yaratadi va mustahkamlaydi. A buning uddasidan qay darajada chiqa olsa, shu darajada yechimi manfaatlariga ziyon yetkaza oladigan

Siyosiy hokimiyat subyektlariga davlat va uning institutlari, siyosiy elitalar, siyosiy yetakchilar. siyosiy partiyalar kiradi. Hokimiyat egalari sifatida subyektlar bir qator belgilarga ega bo'lishi kerak: hokimlik qqilish istagi va o'z zimmasiga mas'uliyatni ola bilish, bilim, imkoniyatlarni ishga sola bilish, avtoritetiga ega bo'lish singari.

Siyosiy hokimiyat obykti — subyekt faoliyati qaratilgan individ, ijtimoiy rypuh, qatlam, jamiyatdir. Eng zamonaviy hokimiyat konsepsiyalari hokimiyatning "kommunikativ" jihatiga diqqatni qaratar ekan, hokimlik munosabatlari ikki tomonlama, assimetrik (tengsiz) munosabatlar ekanligini ta'kidlashadi. Hokimiyatshunoslikda mashhur misolni biz kam keltiramiz: Chorrahadagi nozir qo'lidagi taye, xushtak, qo'l ishoralari bilan haydovchini to'xtashga, unga—chapga burilishga v k. majbur qladi. Nozir iltimos yoki taklif qilmaydi, u buyuradi. Militsiya hodimi (subyekt) shofyor va yo'lovchi (obyekt) uchun tushunarli imo—ishora tilida gaplashadi va shu tariqa o'z hokimiyatini amalga oshiradi. Obyektning subyekt irodasiga bo'ysunishga tayyorligi hokimiyat mavjudligi yoki e'tirofining muhim shartdir. Agar bunday bo'lmaganda edi militsioner shofyorni o'z aytganini kuch bilan qildirishi kam mumkin edi (uni qo'lidagi taye bilan urishi,

qamashi, otib tashlashi). Lekin bu holatda ran hokimiyat to'g'risida emas, kuch, zo'rlik ishlatish haqida ketgan bo'lar edi.

Ushbu misoldan kelib chiqadigan xulosa shuki, hokimiyat subyekt va obyekt o'rtasida asosan ixtiyoriy ikki tomonlama muloqat natijasida vujudga keluvchi hodisadir.

Siyosiy hokimiyat resurslari subyektning hokimiyat obyektiga ta'sirini ta'minlovchi barcha vositalardir. Ishontirish, rag'batlantirish, qo'rqitish — subyekt obyektga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan vositalaridir. Xususan, X.Vamberida shunday guvohlikni uchratamiz: "Ulu'f amaldorlar o'z vazifalarini bajargan paytda, soliqlar yig'ish vaqtida yumshoq muomala qilishlari shart bo'lgan. qamchi ishlatish man qilingan. Bu to'g'rida Temurning o'zi aytadi: "Har bir vali o'zining qamchisi kabi ahamiyatga ega bo'lmasa, u kishi to'ralik mansabiga loyiqq emas". Bu yerda gap — avtoritet to'g'risida ketyapti.

Jamiyat rivojlanishiga qarab hokimiyat qo'llaydigan asosiy resurslar ham o'zgarib borgan. Masalan, ibtidoiy jamiyatlarda hokimiyat asosan yetakchi, qabila boshligi avtoritetiga tayangan. Keyinchalik ularning o'rnini boylik, kuch egallagan, sanoati rivojlangan mamlakatlarda hokimiyat tayanuvchi asosiy resurs — tashkilot, ya'ni byurokratiya, partiyalar, - xarakterlar bo'lib qoldi. Zamonaviy jamiyatlarning eng asosiy resurslari — bilim, axborot, deb ta'kidlanayapti.

Utilitar resurslar — bu, kishilarning kundalik ehtiyojlari va talablarini qondirish bilan bormoq bo'lgan moddiy va boshqa ijtimoiy vositalardir. Bu vositalardan kishilarni rag'batlantirish uchun ham, jazolash uchunyaham foydalaniladi.

Majburlovchi resurslar — bu ma'muriy jazolash bilan bog'liq bo'lgan vositalardir. Bu vositalardan odatda utilitar resurslar ish bermay qolgan paytda foydalaniladi. Bunga iqtisodiy sanksiyalardan hayikmaydigan ish tashlovchilarni sud orqali ta'qib etishni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Me'yoriy resurslarga-insonning ichki dunyosi, qadriyatlar va xulq — atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi vositalar kiradi. Ular bo'ysunuvchilarga rahbar va ijro etuvchilar manfaatlarining umumiylikini tushuntirishga, hokimiyat subyekti xarakterlarining ma'qullanishini, uning talablari qabul qilinishini ta'minlashga qaratilgan.

Ilmiy adabiyotlarda hokimiyatning resurslarini inson va jamiyat faoliyatining muhim sohalari — siyosiy- huquqiy, iqtisodiy, sotsial, madaniy — axborot, kuch ishlatuvchi sohalarga biiolan turkumlashtirish ham keng tarqalgandir.

Siyosiy — huquqiy resurslar — bu ijtimoiy tartibni, xavfsizlikni, barqarorlikni, fuqarolarning tinchligi- osoyishtaligini, jamiyatning yaxlitligi va bir butunligini ta'minlovchi vositalardir. Bu vositalarga dasturiy hujjatlar, Konstitutsiya, qonunlar va ularni ishlab chiqish, irodasini ya amalga ya oshiruvchi vosita sifatida foydalanilganda hokimiyatning resursi bo'lib yuzaga chiqadi. Umuman, inson nafaqat hokimiyatning resursi, balki uning yasubyehti va obyektidir.

Hokimiyatning turlari

Politologiya va sotsiologiyaga oid adabiyotlarda hokimiyat turlarini Aniqlashning xilma — xil usullari uchraydi. Ulardan eng asosiysi quyidagilar:

Mavjudlik sohasiga ko'ra quyidagi hokimiyat turlari ajratiladi: iqtisodiy, axborot, ijtimoiy, siyosiy, xarbiy, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud hokimiyatlari. Keyingi uch hokimiyat turli davlatga tegishli.

Hozirgi dunyoda respublika boshqaruvi amal qilayotgan jamiyatlarning deyarli barchasida davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud hokimiyatlariga bo'lingan. O'z vaqtida Arastu hokimiyatning uch turi mavjudligini aytib o'tgan. Ammo cheksiz hokimiyatni nazorat qilish va bo'lish mexanizmi sifatida bu g'oya ilk bor Jon Lokk (1632 — 1704) tomonidan 1688 yil ingliz "Shonli inqilobi" davrida monarx hokimiyatini parlament ya foydasiga cheklash masalasini hal qilish jarayonida mukammal ishlab chiqildi. Lokk xalq suvereniteti asosidagi konstitutsion hukumat amal qilishini, qonunlar parlament tomonidan ya ishlab chiqilib, hukumat ularni ijro etishi lozimligini talab etgan.

Ammo hokimiyatlar bo'linishi g'oyasining muallifi, deb Sharl Lui Monteskye (1659 — 1753) e'tirof etiladi. Uya-yagona davlat hokimiyatini uch teng vakolatli va mustaqil qismga: qonun

chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga ajratishni taklif etdi. Hokimiyatlarning hech biri cheksiz bo'lishi yoki boshqalardan ustun bo'lishi mumkin emas. Sud hokimiyati parlament va hukumatning konstitutsiya va qonunlarga amal қилишини кафолатлаши керак бўлган.

Bu tamoyil qqhuquqly tarzda ilk bor AqSH Konstitutsiyasida 1778 yilda bayon etildi. Unda Monteskye nazariyasi tutib turish va bosim mexanizmlari bilan to'ldirilgan.

Hokimiyatlar bo'linishi tamoyilining amal qilishi, shuningdek, ommaviy axborot vositalarining hokimiyat faoliyatini tahlil va tanqid qilish erkinligini, hamda kuchli, qonun asosida faoliyat ko'rsatuvchi muxolifatni nazarda tutadi.

Turli mamlakatlarda hokimiyatlar bo'linishi tamoyilining mazmuni va amalga oshirilishi turlichadir. Ammo ularning o'zaro hamkorligi va nazorati mexanizmi hokimiyat faoliyati samaradorligini ta'minlaydi, qonun ustivor, huquqiy — konstitutsion davlat shakllanishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy hokimiyat — iqtisodiy imkoniyatlar, moddiy boyliklar ustidan nazoratdir. Iqtisodiy hokimiyatga quyidagi tarkibiy qismlarni birlashtirish orqali erishiladi:

1) moliyavny qudrat. Moliyaviy imkoniyatlar faqat iqtisod uchun emas, balki turli imtiyozlar, bosim o'tkazish va o'ziga ma'qul siyosiy qarorlarni qabul qilinishiga erishish (lobbizm), foydali munosabatlar o'rnatish v.x. vositasi sifatida iqtisodiy omillarni boshqalariga konvertatsiya qilishning ajoyib qurolidir.

2) axborot ta'siri. Tezkorlik bilan undirilgan axborot pulga oson almashinadi. Aytishlaricha, biron Rotshild bu imkoniyatni muvaffaqiyatli qo'llagan ekan: Vaterlo jangida Napoleon ma'g'lubiyati haqidagi xabarni kaphtarlar vositasida birinchi bo'lib olganidan so'ng u bu xabarni bir necha soat ichida birjadagi spekulyatsiya vositasida millionlarga aylantirib oldi. Hozirgi vaqtda kapitali boshqarish — banklar, moliya tuzilmalari, korporatsiyalarni birlashtiruvchi keng tarmoqli axborot tizimlaridan iborat.

3) moliyaviy ittifoq tarkibida o'z o'rnini to'g'ri Aniqlash. Bu o'rin nafaqat subyektning iqtisodiy qudrati, balki u egalik qilayotgan va shu ittifoq uchun zarur hokimiyat elementlari bilan ham belgilanadi.

4) davlat bilan aloqalarning (korrupsiya emas) mavjudligi.

5) kuch bosimi mavjudligi.ya

F.Xayyek bir o'rinda "iqtisodiyqnazorat — inson hayotining" sohalaridan biri ustidan «oddiy» nazoratyaemas: bu — barcha ma'qsadlarimizga erishish vositalari ustidan nazoratdir," — deb ta'kidlagan edi. Iqtisodiy hokimiyat siyosatga kuchli ta'sir o'tkazadi. Negaki odamlarning asosiy hayotiy ehtiyojlari iqtisod sohasida yotdi. Bu yerda esa pul, boylik, manfaat-singari omillar universal, doimiy, sezilmas vosita sifatida saylov saylovchilar, siyosatchilar, deputatlar chunki, faoliyatiga ta'sir ko'rsatib keladi.

Ijtimoiy hokimiyat jamiyatdagi mavqe, maqom, imtyozlarni taqsimlaydi.

Ma'naviy-axborot hokimiyati — bilim va axborot ustidan nazoratdir. Keyingi vaqtda OAV, universitet va maktablar hokimiyatning muhim omiliga aylanmoqda: muloqotning an'anaviy shakllari (oila, qo'shnichilik, qarindoshchilik, hamkasabalik)dan inson juda kam foydalani6, axborotni asosan televideniye, radio, matbuotdan olishi; ta'siriniyg sezilmasligi, glaballigi, tezligi va manipulyatsiya imkoniyatlari cheksizligi— buning asosiy sababidir.

Demokratik jamiyatda axborot institutlari odamlarning bilimini chuqurlashtirish, Duneqarashini kengaytirish vazifasini bajaradi.

Yuqoridagi barcha shakllar ichida siyosiy hokimiyat eng asosiysi bo'lib xizmat qiladi. Bu — uning ko'plab manfaatlarni muvofiqlashtirish vositasi ekanligi, kuchga legitim tarzda tayanishi, qarorlarining boshqa qhokimiyat turlari uchun majburiyligi, suverenligi, imkoniyatlarining xilma— xilligi, qarorlar qabul qilinishi bir markazlilik bilan bog'liq.

Ijtimoiy munosabatlarning tabiati (formatsion turi) ga ko'ra: quldorlik, feodal, kapitalistik hokimiyat ajratiladi;

Xokimiyat subyekti va obyekta xususiyatlariga ko'ra individual va kollektiv hokimiyat, davlat va nodavlat hokimiyati singari turlari ajratiladi;

Jamiyatda amal qilish usuliga ko'ra hokimiyat demokratik, avtoritar va totalitar shakllarga ega;

Obektning subektga itoati manbalari va sabablariga ko'ra hokimiyatning quyidagi shakllari mavjud: kuch, majburlash, rag'batlantirish, ishontirish, manipulyatsiya va avtoritet. Kuch shaklidagi hokimiyat subektning ko'zlagan maqsadiga obektga jismoniy yoki ruhiy ta'sir o'tkazish, yoki uning harakatlarini cheklash orqali erishish qobiliyatini bildiradi; majburlashda obekt subyekta itoat etmagan holda unga nisbatan kuch ishlatish tahdidi mavjud; rag'batlantirish asosida hokimiyat subyekta obekt manfaatdor bo'lgan imtiyoz va xizmatlarni unga taqdim eta olish qobiliyati yotadi; ishontirish manbai bo'lib hokimiyat subyekta obektning itoat ettirish uchun qo'llashi mumkin bo'lgan dalillarga egalik xizmat qiladi; manipulyatsiya subjektning obektga yashirin ta'sir o'tkaza olish qobiliyati; avtoritet shaklidagi hokimiyatda subyekta xos muayyan xususiyatlar birligi obektning buyrug'ini qabul qilishga undaydi. Itoat manbaiga ko'ra avtoritet shaxsiy, an'anaviy yoki letal bo'lishi mumkin.

Hokimiyatning legitimligi

Fransuz politologi J.L.Kermenn legitimlikni biror mamlakat siyosiy hokimiyatining shu mamlakat qadriyatlariga muvofiqligi, deb ta'riflaydi. M.Dyuverje yana bir qo'shimcha qiladi: xalq birdam bo'lgan har qanday tartib — legitimlikdir.

Aslida legitimlik tushunchasi tahlili nima uchun odamlar hukmronlikka da'vo qiluvchilarga itoat etadilar; hukmronlikni oqlovchi ichki asoslar qaysi va qanday tashqi vositalar unga tayanch bo'lib xizmat qiladi? — degan savollarga javob berishi kerak. M.Veber mana shunday ichki oqlash, ya'ni legitimlik asoslarining uch turini ko'rsatgan. "Birinchidan, — deb yozadi u, — bu — "doimo o'tmishdagi" ning: azaliy, mazmun va unga rioya etish odati bilan ilohiylashtirilgan fe'l — atvorlar avtoriteti — uni patriarx yoki eski ko'rinishdagi patriarxial knyaz amalga oshirgan tarzidagi "an'anaviy hukmronlikdir", so'ngra ilohiy shaxsiy qobiliyat (xarizma) avtoriteti, biror

insonda daho, yetakchilik sifatleri: mo'jiza, qahramonlik v.b.larning mavjudligi tufayli kelib chiqadigan turli shaxsiy sadoqat va shaxsiy ishonch, uni payg'ambar yoki siyosat sohasida, buyuk knyaz — lashkarboshi, plebissitar hukmdor, yoxud buyuk notiq, yohud siyosiy partiya rahnamosi amalga oshirgan tarzida ya xarizmatik hukmronlik; Va, nihoyat, belgilangan qoidalarni itoat bilan bajarishga qaratilgan hukmronlik, uni zamonaviy "davlat xizmatchisi," va unga o'xshash qobiliyat egalari amalga oshirgan tarzida- konuniylik tufayli hukmronlikdir."

An'anaviy legitimlikni an'analarga sodiqlik tarzida baholash mumkin. Asli tushunchasining kelib chiqishi ham (fr. — legitim "konuniy") — ya "monarxistik", Xali ham Fransiyada taxt qonuniy vorislari, tarafdorlarini legitimistlar, deb atashadi. Bu turdagi legitimlik barcha jamiyatlarda uchraydi. Xususan, Amir Temurning xonlik mavqeini egallashi tarixi — buning yorqin dalilidir.

Xarizmatik legitimlik-yetakchi ya shaxsigagina ishonch, sadoqat tufayli uning hokimiyatini tan olishdan iborat. M.Veberning o'zy bu holda — tarixiy vaziyat taqozosi bilan yangi sulola, tartib o'rnatishi lozim bo'lgan g'olib — yetakchini nazarda tutgan. Amerikaning birinchi prezidenti J.Vashington, Fransiya -Prezidenti — general Sh, de Goll, mamlakatimiz prezidenti — I.Karimov — xarizmatik yetakchilardir.

Ratsional — qonuniy legitimlik an'ana yoki shaxsiy sifatlarga emas, siyosiy hokimiyat kelib chiqishi va faoliyati demokratik huquqiy tartib — talablarga mos kelishiga asoslanadi. 2000 yilda AKSH Prezidentligiga o'tkazilgan saylovlar jarayoni ratsional — qonuniy legitimlikning yorqin misoli bo'la oladi: qonunda ko'zda tutilgan tadbirlar asosida g'olib aniqlanadi va tomonlar ushbu qarorga bo'ysunadilar.

Legitimlikning boshqa turlari ham mavjud. Demokratik davlatlarda ratsional — huquqiy legitimlik asosan tarkibiy yoki institutsional legitimlik shaklida namoyon bo'ladi. U fuqarolarning ayrim shaxslarga emas (shaxsiy legitimlik) davlat tuzilishiga bo'lgan ishonchiga asoslanadi.

Mafkuraviy legitimlik mohiyati hokimiyatni mafkura yordamida oqlashdan iborat. Mafkura hokimiyatning xalq, millat yoki sinf manfaatlariga muvofiqligini, boshqarish huquqini asoslaydi. Mafkura kimga yo'naltirilganligiga va qanday g'oyalardan foydalanishga ko'ra mafkuraviy

legitimlik sinfiy yoki etnik legitimlik tabiatiga ega bo'lishi mumkin, ya'ni jamiyatni boshqarish qqhuquqira muayyan sinf (millat) gina egaligi asoslanadi.

Sobiq sotsializm mamlakatlarida sinfiy legitimlik, tarqalgan edi. XX asrning ikkinchi yarmida juda ko'p yosh davlatlar aholi e'tirofi va madadiga ega bo'lish uchun o'z hokimiyatlarini millatchilik g'oyalari (etnik legitimlik) asosida legitimlashga urinadilar va etnokratik rejimlar o'rnatadilar.

Shunday qilib, legitimlik — hokimiyat va jamiyat munosabatlarining shunday sifatiki, unda itoat etuvchilar hokimiyatii eng oliy qadriyat sifatida tan olib, uning boshqarish hukukini ihtiyoriy ravishda e'tirof etadilar. Legitimlik — hokimiyatning odamlarda mavjud siyosiy - institutlarning samaradorligiga bo'lgan ishonchini shakllantirish va tutib turish qobiliyatiga asoslanadi.

Legitimlik va legallik (qonuniylik) tushunchalarini bir — biridan farqlash kerak. Legallik — hokimiyatning huquqiy asosini, uning huquqiyqme'yorlarga muvofiqligini anglatga, legitimlik — hokimiyatga ishonch va uni xalq tomonidan qabul qilinishini anglatadi. Ko'rya psizki, ikkinchi holda biz ma'naviy sifat bilan to'qnash kelyapmiz. qonun chiqaruvchi va uning bajarilishini ta'minlovchi har qanday hokimiyat — legal, ya'ni qonuniydir. Ayni vaqtda u xalq tomonidan e'tirof etilmasligi va nolegitim bo'lishi mumkin. Yorqin misol: Hindiston Milliy — ozodlik harakatining ohirgi bosqichida ingliz (legal) hokimiyati qarorlarining aholi tomonidan bajarilmay qo'yilganligi — inglizlarning Hindiston mustaqilligini tan olishiga majbur qilgan kuchli omil bo'lgan.

Hozirgi vaqtda legitimlik bilan bog'liq jarayonlar asosan ratsional — qonuniy tarzda tartibga solinadi. Shu o'rinda zamonaviy siyosiy tashkilotlar faoliyatini belgilovchi qoidalar o'zgaras doimiy (konstitutsion) va o'zgaruvchan bo'lishini ham aytib o'tish lozim. Konstitutsiya va konstitutsion tartibga legitimlik dahldor emas, chunki ular o'zgarasdir (xalqning, jamiyatning pirovard maqsadlari bilan bog'liq). Amaldagi hokimiyat esa aksincha, o'z legitimligini tasdiqlatib borishi lozim. Masalan, zamonaviy saylovlar instituti ayrim tadqiqotchilar tomonidan legitimlikning o'ziga xos sun'iy inqirozi, deb ataldi. Konstitutsion tamoyillar va umumiy qoidalar asosida o'tadigan raqobatli saylovlar davomida siyosiy hokimiyat o'z legitimligini har gall yangidan tasdiqlab oladi. Shuning uchun, masalan, Prezident va parlament xalq nomidan so'z yuritish huquqiga ega yagona siyosiy tashkilot deb, hisoblanadi. Har bir tarixiy davrda siyosiy hokimiyat o'z rivojlanishida o'ziga xos tendensiyalariga ega bo'ladi. Bundan hozirgi davrdagi siyosiy hokimiyatning rivojlanishi ham mustasno emas. Hozirgi davrda siyosiy hokimiyatning rivojlanishida quyidagi tendensiyalarni ajratib ko'rish mumkin.

Dunyodagi ko'p mamlakatlarda totalitar va avtolitar tartibot shakllaridan voz kechish huquqiy demokratik, huquqiy davlatni qurishga intilish hozirgi davrda siyosiy hokimiyat taraqqiyotining asosiy tendensiyasi hisoblanadi. Bu yo'l ko'p mamlakatlarning Konstitutsiyalarida, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatni demokratik yo'ldan rivojlantirishning schiyosiy dasturidir. Undan Respublika ijtimoiy hayotini demokratlashtirishning asosiy tamoyillari asoslab berilgandir.

Hozirgi sharoitda siyosiy hokimiyatning rivojlanishidav demokratik tendensiyalarning kuchayishini nafaqat Konstitutsiyalarda, balki real hayotda ham kuzatish mumkin. Bu ijtimoiy-siyosiy xarakterli va nodavlat birlashmalarining hokimiyatiga ta'sirining ortib borishida fuqarolik jamiyatning qaror topishi va rivojlanishida ko'rinadi.

Hokimiyat bo'linishining chuqurlashuvi — hozirgi davrda siyosiy hokimiyat rivojlanishining eng muhim tendensiyasi hisoblanadi. Bu hokimiyat shahobchalari vakolatlarining qayta taqsimlanishida ya'ni ijro etuvchi hokimiyat vakolatlarining qonun chiqaruvchi va sud hokimiyati foydasiga qayta taqsimlanishida ko'rinadi.

Hokimiyatning nomarkazlashuvi — hozirgi davrda siyosiy hokimiyat rivojlanishining yana bir muhim tendensiyasi hisoblanadi. Bu markaziy davlat tuzilmalari vakolatlarining mahalliy tuzilmalar foydasiga qayta taqsimlanishida, ya'ni o'z-o'zini boshqarishning rivojlanishida kuzatiladi. Hozirgi davrda siyosiy hokimiyat rivojlanishining yana bir muhim tendensiyasi — hokimiyatning iychamlashuvi bilan bog'liqdir. Bu tendensiya byurokratik boshqaruv apparatining qisqarishi va uni saqlashga ketadigan harajatlarining kamayishida ko'rinadi. Davlat xizmatchilari

byurokratlar jamiyat manfaatlariga mos kelmaydigan egoistik manfaatlarga moyildirlar. Shuning uchun ham ularning qisqarishi hokimiyat tuzilmalarini mustahkamlashga imkon beradi. Hozirgi davrda siyosiy hokimiyatning rivojlanishidagi asosiy tendensiyalaridan yana biri – hokimiyat shahobchalarit faoliyatining baynalminallashuvidir. Bu tendensiya halqaro miqyosdagi globallashuv natijasi bo‘lib, alohijda olingan mamlakat siyosiy hokimiyatiga halqaro muammolar ta’sirining ortib borishida parlamentlararo hukumatlararo aloqalarning kuchayishida ko‘rinadi. Bugungi dunyoda har bir milliy davlat hokimiyati umumbashariy muammolarning ta’siri kuchayib borayotganligini inkor eta olmaydi. U Ushbu muammolarning yechimini topish uchun birgalikda xarakat qilishi majbur. Shu boisdan ham, har bir milliy davlat hokimiyatning olib borayotgan ichki siyosati halqaro siyosat va halqaro munosabatlarning tarkibiy qisimiga saylanmoqda.

Adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O‘zbekiston». 2010.
- 2.Karimov I.A. «O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
- 3.Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O‘zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
- 6.Politologiya. O‘quv qo‘llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O‘AJBNT» markazi. 2002.
- 7.Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
- 8.Pugachev V.P., Solovyev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
- 9.Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug‘at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o‘quv qo‘llanma). T., 99
12. Politologiya (o‘quv qo‘llanma). T., 2002 yil.
13. S. G‘afurov, A. Xaydarov, N. To‘laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma.T.2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

3 – mavzu. Siyosiy tizim va uning vazifalari

Reja:

1. Siyosiy jamiyat, siyosiy tizim tushunchasi.
2. Siyosiy tizim funksiyalari.
3. O‘zbekistonda siyosiy tizimning modernizatsiya qilinishi va uning o‘ziga xos xususiyatlari.

Siyosiy tizim tushunchasining paydo bulishi politologiya fani rivojlanishi mantiqi 6ilan bog‘lik. Politologiya fani, xususan undagi bixevioristik yondashuv natijasida siyosiy faoliyatning alohida ko‘rinishlari, alohida siyosiy institutlar va tashkilotlar faoliyati to‘g‘risida katta hajmda empirik ma‘lumotlar to‘plandi. Bu ma‘lumotlar siyosatning shakli va mazmuniga doir yetarli tasavvurlarni shakllantirgani holda jamiyatdagi siyosiy o‘zgarishlar, xarakatlar, jarayon haqida keng ko‘lamda fikr yuritishga hali imkom bermas edi. Siyosatni, uni tashkil etgan tarkibiy qismlar o‘zaro aloqadorligi, jarayon sifatida o‘rganish ham amaliy, ham nazariy dolzarb masala bo‘lib qoldi. Amerikalik sotsiolog olim T.Parsons (1902-1979) o‘zi yaratgan ijtimoiy tizim nazariyasida uning qarashlariga nemis idealizmi M. Veber orqali kuchli ta’sir ko‘rsaganini va u yana o‘ziga zamondosh olimlar Xenderson, Pareto, Shumpeter, Emersonlar yaratgan nazariyalardan foydalanganini ta’kidlab o‘tadi. Uning ta’kidlashicha, Pareto tizim modelini mexanikadan olgan va bu modelni

iqtisod va sotsiologiyaga nisbatan qo'llashga xarakat qilgan. Shu tarzda "ijtimoiy tizim" tushunchasi vujudga keldi. Xenderson, o'z navbatida, fizik va ximik tizimlar tushunchasini oydinlashtirib berib, "jonli tizimlar" ning o'ziga xosligi haqida fikr yuritish imkonini berdi. Nihoyat, Emerson organik dunyodagi jonli tizimlar bilan insoniyatning ijtimoiy — madaniy tizimlari o'rtasida fundamental bog'liqlik va uzviylik g'oyasini ilgari suradi. Shu tariqa, Parsons tashqi muhit bilan uzviy aloqadorlikda bo'lgan va unga doimo moslashib boruvchi ijtimoiy tizim nazariyasini yaratdi.

T.Parsons zamonaviy g'arb jamiyatini to'liq obyekt sifatida tanlaydi. Unga ko'ra, zamonaviy jamiyatni murakkab, ichki bo'lingan tizim sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Uning tuzilishini to'rt o'zgarish ko'rsatkich: qadriyatlar (madaniy soha), me'yorlar (ijtimoiy soha), jamoalar (siyosiy soha) va rollar (iqtisodiy soha) asosida tahlil qilish taklif etiladi. Jamiyat yuqoridagi ko'rsatkichlar amal qiluvchi to'rt kichik tizimga bo'linadi. Ular bir kichik tizim o'ziga xos funksiyalarni bajaradi, ular ayni vaqtda boshqa kichik tizimlar bilan doimiy va chuqur aloqadorlikda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, hamma kichik tizimlar birligi yaxlit faoliyat tizimini (jamiyatni) tashkil etadi. Natijada jamiyat taraqqiyotini tashqi muhitga uzluksiz moslashishi va nazorat jarayoni tarzida o'rganish imkoniyati tug'iladi.

Jamiyatni mustaqil, o'zaro bog'liq tarkibiy qismlar birligi sifatida o'rganish modeli muayyan jamiyatning muammolari, jarayonlari, istiqbollari haqida to'liq va to'g'ri bilimga ega bo'lish imkonini beradi. Go'yo yaxshi shifokor inson tanasining faqat kasal a'zosinigina emas, barcha a'zo va ruhiyatni davolagani singari, jamiyatshunoslikda ham jamiyatning holatini o'rganishda barcha omillar va muhit ta'sirini hisobga olish va xulosalar chiqarish imkonini aynan tizimlar nazariyasi yaratdi.

Parsons g'oyasining uzviy rivoji tarzida D.Istonning siyosiy tizim nazariyasi yaratildi. Iston yondoshuvi siyosatning jamiyatdagi o'rnini oydinlashtiradi va undagi ijtimoiy o'zgarishlar mexanizmini tushuntirib beradi. Siyosat — Insonga kura — nisbatan mustaqil soha bo'lib, uning asosiy vazifasi — resurslarni taqsimlashdan iborat. D.Iston nazariyasi asosida "talab" — manbalarning taqsimlanishiga doir hokimiyatta qaratilgan norozilik yoki rozilik impulslaridir. "Madad" hokimiyatning faoliyatini qo'llab — quvvatlovchi impuls, ularning ko'payishi — siyosiy tizim kuchayishini, kamayish esa aksincha, zaiflashishini anglatadi. Madadning shakllari xilma-xil: ular soliqlarni vaxida to'lash, xarbiy burchni ado etish, qonunlarni xurmat qilish kabilardan iborat. Talab va madad impulslarining haddan tashqari, ortib yoki kamayib ketishi tizim faoliyatini yomonlashtiradi. Apatiya siyosiy loqaydlik; siyosiy voqea - hodisalarga nisbatan befarqlikni anglatadi. U siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish imkoni va qobiliyati yo'qolganida tug'iladi. Siyosiy qarorlar "kirish" dagi talab, madad va partiyaga siyosiy tizim javobi tarzida vujudga keladi. U qonunlar, imkoniyatlar va maqsadlar haqidagi bayonnomalar shaklida bo'ladi. qarorlar bajarilishiga oid hokimiyatning xatti- xarakatlari ham belgilab beriladi. Biz tizimli yo'nalish asoschilarining faqat ikkitasigagina tegishli nazariyalarni juda umumiy tarzda yoritib berdik, xolos. Shuni ta'kidlash lozimki, g'arb politologiyasida jamiyat siyosiy tizimiga yagona qarash mavjud emas. Uning bir nechta mustaqil nazariyalari bor. Yuqorida sanab o'tilgan D. Iston tizimli tahlili G. Almond K. Doych siyosiy tizim nazariyasi bilan to'ldiriladi. Bundan tashqari D. Trumen nazariyasi, G. Pauell va M. Kaplan nazariyalari mavjud v.x. Dastlabki ma'ruzalarimizda ta'kidlaganimizdek, tizimli yondoshuv XX asrning o'rtalaridan boshlab siyosatni mustaqil, ichki bo'lingan, lekin doimiy aloqadorlikdagi rivojlanish sohasi sifatida o'rganuvchi fan yo'nalishiga asos soldi. Zamonaviy politologiya ko'p darajada — tizimli politologiyadir. Siyosiy tizim nazariyalarining ko'p xilligi ular ta'riflarining ham xilma — xilligini keltirib chiqaradi. Ular ba'zan bir — birini inkor etadi. Eng umumiy tarzda jamiyat siyosiy tizimi — siyosatni shakllantirish va amalga oshirish bilan bog'lik munosabatlar, xarakatlar, tashkilotlar, me'yorlar, kadriyatning umumlashgan ifodasidir. Tushuncha siyosiy faoliyatning barcha turlarini va sohalarini qamrab olish va tahlil qilish imkonini beradi.

Politologlarning aksariyati siyosiy tizim nazariyasining ahamiyatini — ta'kidlab, uni "ijtimoiy va siyosiy tahlilning nihoyatda qimmatli vositasi" deb baholashadi, ko'p hollarda uni hatto "muammolarni hal qiluvchi" konsepsiya, deb ham atashadi. Bu bilan ular siyosiy tizim nazariyasining nafaqat nazariy, balki, amaliy ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Jamiyat siyosiy tizimi tushunchasi "barqarorlik", "turg'unlik", "muvozanat" kabi hodisalarning mohiyatini chuqurroq ochib beradi va ularning rivojlanishidagi u yoki bu bosqichi holatiga to'g'ri baho berish, ahvolni tuzatish buyicha oqil, yo'l — yo'riqlar ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu nazariya, shuningdek, davlat, partiyalar, ijro etuvchi hokimiyat, sud organlari, jamoat birlashmalari kabi institutlarni jamiyat siyosiy tizimining tarkibiy qismlari sifatida o'rganadi, ularning mohiyatini o'zaro aloqadorlikda va o'zaro ta'siri jarayonida ochib berish imkonini oshiradi.

Siyosiy tizim nazariyalari mualliflaridan biri Gabriel Almondga ko'ra siyosiy tizimlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Siyosiy ijtimoiylashuv — jamiyat a'zolarini siyosiy faoliyatga jalb-etchish;
2. Manfaatlarni artikulyatsiyasi — siyosiy qarorlarni qabul qilishga aloqador qatlamlarga talablarni yetkazish.
3. Manfaatlarni umumlashtirish va e'tirozlarni, talablarni kelishtirish orqali ularni bir siyosiy platforma, siyosiy bayonot ko'rinishiga keltirish. Bu vazifa, ko'pincha, partiyalar tomonidan amalga oshiriladi.
4. Siyosiy muloqot — siyosiy tizim ichida va tashqi muhit bilan turli vositalar, shu jumladan, axborot almashuvi orqali amalga oshiriladi.
5. Fuqarolar va siyosiy tizim institutlari, tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi normalarni ishlab chiqish.

Siyosiy tizim turlari

Siyosiy tizim haqidagi nazariyalarda ularni turli xil mezonlarga ko'ra turkumlashga xarakat qilinadi.

Ushbu tipologiyalarning ko'pligi siyosiy sohaning murakkabligi va xilma — xilligi bilan asoslanadi. Shu nuktai nazardan, har bir amalda mavjud siyosiy tizim turli bo'linishi Aniq emas, bunday sharoitda kuch — hal qiluvchi rol o'ynaydi;

4) totalitar siyosiy tizimlarda jamiyat to'laligicha davlat tomonidan nazorat qilinadi.

Zb. Bzejinskiy va S. Xantingtonlar . siyosiy tizimlarni instrumental va mafkuraviyga bo'ladi. Instrumental siyosiy tizimlar (masalan, qIII) ijtimoiy va siyosiy rivojlanishning tabiiy yakuni sifatida vujudga keladi. Mafkuraviy siyosiy tizimlar esa ma'qul, deb topilgan model asosida sun'iy ravishda tashkil topadi.

Hokimiyat, jamiyat va shaxs munosabatlari tabiati va usullariga ko'ra totalitar, avtoritar va demokratik siyosiy tizimlar ajratib ko'rsatiladi. Siyosiy tizimlarning ushbu ko'rinishiga zamonaviy siyosiy nazariyada alohida diqqat qaratiladi. Shuning uchun keyingi paragraflarda ularga batafsil to'xtab o'tamiz.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
2. Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
3. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
6. Politologiya. O'quv qo'llanma. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.«O'AJBNT». 2002.
7. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
8. Pugachev V.P., Solovyev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. darslik.-T 2004.
9. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma.T.2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

4-mavzu. Davlat va fuqarolik jamiyati institutlari.

Reja:

1. Davlat — siyosiy tahlil obyekti sifatida
2. Davlat tuzulishi va shakllari.
3. Jamiyat hayotida jamoa tashkilotlarining o'ri va roli.
4. Siyosiy partiyalar va ularning turlari.

Davlat — siyosiy tahlil obyekti sifatida

Ijtimoiy fanlarda davlat va siyosiy hokimiyat tushunchalari bir butun qaraladi, negaki davlat hokimiyati oliy siyosiy hokimiyat tarzida namoyon bo'ladi. Hokimiyatga doir kundalik tasavvurlar uni "boshqaruv", "davlat hokimiyati" doirasi bilan cheklaydi. Bu leksikada ham o'z ifodasini topgan: Masalan, fransuz tilida hokimiyat (le pouvoir) — markaziy hokimiyatni ham anglatadi, inglizchada (the power) — (kuchli, qudratli) davlat ma'nosida ham qo'llanadi, nemischada (die Gewalt) — qudrat, zo'rlik ma'nolarida ham keladi. Ruschada "vlast" — boshliqni, "vlasti" esa — davlatning hokimlik muassasalarini bildiradi. O'zbek tilida "hokimiyat" so'zining ma'nolaridan biri — davlat boshqarmasi va "uning organlari; hukumat, siyosiy hukmronlikni anglatadi, "hokimiyat" tushunchasi "o'z izmiga yurgizuvchi, o'z fikrini o'tkazuvchi", hukmron ma'nolarida keladi.² Bu an'ana-barcha xalqlar "tarixiy taraqqiyotining muayyan davrlarida davlat - hokimiyatni o'z qo'lida to'liq mujassam etgan tashkilot bo'lganidan kelib chiqadi.

- Ammo siyosiy hokimiyatning davlatdan tashqari boshqa institutlarda ham mujassam bo'lishini kuzatish mumkin: siyosiy partiyalar, assotsiatsiyalar, OAVlari v.h. Shuning uchun ham hokimiyat — ijtimoiy hodisa sifatida — ko'p qirrali, ko'p o'lchovlidir. Bu — uning ta'riflarining xilma — xilligida namoyon bo'ladi. Ammo siyosat nazariyasi nuqtai nazaridan bu ta'rifning o'zi yetarli emas, Negaki, "davlat hokimiyati" tushunchasi mazmunida hokimiyatning yakka markazda to'planishi nazarda tutiladi va shu tariqa siyosatning amalda ko'p omilli ekanligini inkor etish, hisobga olmaslik mavjud. Bugungi kunda ham siyosiy hokimiyat eng ko'p darajada davlatda mujassamlashgan bo'lsa — da, jamiyatda siyosiy hokimiyatga kuchli ta'sir eta oladigan, yoki uni o'zida aks etuvchi boshqa institutlar ham mavjud (partiyalar, lobbi guruhleri, OAVlari, korporativ guruhleri, ijtimoiy harakatlar elitalar v.h.). Ushbu mavzu doirasida davlatning aynan siyosiy hokimiyatga doir jihatlariga e'tibor qaratamiz.

- Davlatni hokimiyat namoyon bo'lishi shakli tarzida qarash — siyosat nazariyasida yakka markazli va ko'p markazli davlat modellarini ajratish imkonini beradi. Tabiiyki, ko'p markazli davlat hokimiyati modeli demokratik siyosiy tizimlarda amal qilib, uning asosiy vazifasi — turli ijtimoiy hokimiyat qo'lamiga ega siyosiy kuchlar muvozanatini ta'minlash. Siz bilasizki, demokratik tizimlarda hokimiyat "dispersiya"si — "yoyilishi" hodisasi mavjud bo'lib, bu — ko'p ta'sir markazlarining mavjudligi

- davlatning zaiflashuviga emas, kuchayishiga olib keladi. Shunday qilib bu o'rinda gap hokimiyatning ko'pchilik qo'lida to'planishi to'g'risida ketadi. Ammo kuchli markaziy hokimiyatsiz mamlakatda qonun ustivorligini, tinchlikni ta'minlash, butun jamiyat samarali taraqqiyot yo'lini ishlab chiqish va amalga oshirish mumkun emas. Barcha rivojlangan demokratiyalar-kuchli markazlashgan davlatga modelida davlatning o'ta markazlashishiga to'sqinlik qiluvchi mexanizmlar ishlab chiqilgan va ular amalda qo'llanadi. Bu mexanizm bir necha sohada amal qiluvchi kafolatlar tizimidan iborat. quydagi ularga qisqacha to'xtalamiz.

- Siyosiy sohada siyosiy tizimini erkinlashtirish, hokimiyat bo'linishi tamoyillarini amalga oshirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va hokimiyatning mahalliy organlari vakolatlarini kengaytirish. Bu kafolatlarning "ishlay boshlashi" hokimiyatning barcha darajalaridagi o'zaro munosabatlar mohiyatini tubdan o'zgartiradi.

- Iqtisodiy sohada-jamiyat mulkining turli shakllari mavjudligi, bozor munosabatlari qaror topish-iqtisodiy mustaqilligini oshirish va siyosiy hokimiyatning bu sohada ta'sir

imkoniyatlarini ancha cheklaydi.

Huquqiy sohada –hokimiyat turli darajalarning vakolatlari qonun bilan belgilanishi va qonunning jamiyatda ustuvorligi ta'minlanishi.

Ijtimoiy sohada turli ijtimoiy qatlamlarga o'z manfaatlarini ifodalash uchun barcha sharoitlarning mavjidliligi, fuqorolik jamiyatining mavjudligi;1Davlat hokimiyatining yakka mareazli modeli (manarxiya,diniy,harbiy v.h.davlat) hokimiyatning bir markazda to'planishini aks ettiradi. Hatto eng ilg'or jamiyatlarda ham davlat hokimiyatining yakka markazda to'planishga intilishi tendensiyasi kuzatiladibyuokratiya,texnokratiya,meritokratiya).

Hokimiyatning yakka markazli modeli an'anaviy davlatchilikka xos. Xususan, qadimgi Xitoyda legizm nomi bilan mashhur bo'lgan ta'limot—davlatda yagona qonunchilik amal qilishi lozimligi va shu qonun oldida jamiyatdagi barcha tabaqalar va guruhlarining tengligi tamoyilini o'rnatish orqali markaziy hokimiyat tomonidan boshqariladigan va burch hamda ijtimoiy maqsadlarga sidqidildan xizmat qilishga qaratilgan davlatni yaratishni maqsad qilib qo'ygan. Bunday davlatda barcha qonun oldida teng: "mukofotlashning yagona qoidalari" — faqat xizmat natijalariga ko'ra belgilanishini, "jazolashning yagona qoidalari" — lavozim va avvalgi xizmatlari jazodan holi qilmasligini anglatgan. 2

Legistlar davlat hududlarini ma'muriy qismlarga bo'lib, ularning markaziy hokimiyatga itoat etishini talab etganlar.

Mana shu kabi g'oyalar O'rta Osiyo davlatchiligi tarixida ham keng tarqalgan. Xususan, Amir Temur imperiyasining tashkiliy tuzilishi va mazmuni—adolat, qonun ustivorligiga asoslanganligini yaxshi bilamiz. Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asaridagi quyidagi fikr ham har sohada qonun amal qilishiga ajdodlarimiz qanchalik katta ahamiyat berganliklarini tasdiqlaydi: "qachonki podshohlik tartibi va siyosat qoidasi bir izga solinsa, adolat ishlari ham huddi shunday bo'ladi".

Agar an'anaviy jamiyatlar uchun "davlat" va "jamiyat" asosan mos tushunchalar bo'lsa, zamonaviy jamiyatlar, albatta shartli ravishda, davlat va fuqarolik jamiyatiga bo'lib o'rganiladi. Lekin har ikkala holda ham davlatning tabiatini aniqlashda uning umumiyliigi yoki universaligi xususiyati ta'kidlanadi. Davlat — umumiy qadriyat. Insonlar bugungi kunda davlat shaklidan boshqa tarzda o'zlarining hamkorlikdagi hayotlarini tashkil eta olmaydilar. Odamlar nazarida davlat- nafaqat ularni birlashtirish uchun, balki alohida xalq (millat, jamoa) ma'naviyiligini saqlash uchun ham zarurdir.

Davlat ega bo'lgak muhim belgi—suverenitetdir. Davlat suvereniteti to'g'risida so'z ketganda, jamiyatdagi barcha boshqa jamoa, gyph, tashkilotlar unga nisbatan quyi, tobe vaziyatni egallashi anglashiladi. Muayyan hududda davlat hokimiyatidan ustun hokimiyat yo'q. U barcha hokimiyatlar ustidan suverendir, boshqa barcha hokimiyatlar undan o'z legitimligini oladilar. Shuning uchun davlat suvereniteti quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

hududining birligi va bo'linmasligi;

hudud chegaralarining dahlsizligi;

— ichki ishlarga aralashmaslik.

Suverenitet ichki va tashqi bo'lishi mumkin. Ichki suverenitet — milliy hududda yashovchi va ushbu davlatning fuqarosi bo'lgan (yoki fuqarosi bo'lmagan) barcha odamlar ustidan hukmronlik qilish huquqi va vakolati. Tashqi suverenitet — mamlakat hududining yaxlitligi va tashqi kuchlarning davlat ichki ishlariga aralashmasligini ta'minlashni anglatadi.

Zamonaviy nazariyalarda davlat suvereniteti cheksizligig'oyasi o'zgarib, u ijtimoiy tashkilotlar va uyushmalar tomonidan cheklanishi tamoyili kiritildi. Eng ko'p o'zgarishlarga bu tushuncha federativ tuzilishga ega davlatlarda uchraydi.

Davlatning umumiyliigi va universalligini ta'minlovchi yana bir muhim xususiyati — "qonundir. Ma'lum ma'noda qonun suverenitet ifodasidir. Faqat davlatgina butun jamiyat uchun majburiy qonunlarni ishlab chiqish huquqiga ega. Hokimiyat qonunda va qonun orqali muhim o'zgarishlarga uchraydi: u o'zboshimchalik va zulmdan — hamma uchun majburiy qoidaga aylanadi.

qonun davlatdan ustun turadi, uning faoliyatini me'yorga soladi. Ammo har doim ham shunday bo'lgan emas. Kadimgi davrlarda qonun siyosiy hokimiyatni ifodalardi (legislarni eslang), keyinroq qonun hech kim o'zgartira olmaydigan an'anaga aylandi. Bir qator muhim g'oyalari bilan davlatchilik taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan olim- Monteskye: "inson jamiyat qabul qilgan qarorlarni bajarishi lozim" degan aqidani, "inson ham, jamiyat ham qonunlarni bajarishlari lozim" degan aqidaga o'zgartirdi. Shu tariqa birinchi bor, inson qo'liga uni jamiyat, davlat

zo'ravonligidan himoya etuvchi qurol-qonun berildi.

qonun-jamiya hayotini tartibga soluvchi, barqarorlashtiruvchi vositaga aylanadi.

Davlatning yana bir belgisi –uning ommaviy hokimiyatga, ya'ni muayyan ma'muriy-boshqaruv apparati va huquqiy-tartibot organlariga tayanishdir.

Davlat-kuch, zo'rlik ishlatishning legitim huquqiga ega yagona siyosiy tashkilot. Buning uchun u maxsus vositalar (qurol, qamoqxona kabi) vamaxsus organlarga (armiya, politsiya, xafsizlik xizmati, sud, prokuratura) ega.

Davlat-fuqorolik institutiga tayanadi. Bu-uning yana bir belgisi. U fuqorolik hatti-harakatlarini ularning ijtimoiy, diniy, malakaviy yoki boshqa sifatlaridan qat'iy nazar umumiy o'lchov bilan boholaydi.

Davlat fuqoro bilan ish ko'radi, ular manfaatlari, huquqiy, erkinliklarini amalga oshirishdir uchun sharoit yaratadi.

Davlat o'z tabiati va belgilaridan kelib chiqib jamiyat oldida turgan masalalarni hal qilish borasida muayyan yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatadi. Uning bu faoliyati boshqa siyosiy institutlarining faoliyatidan ajralib turadi. Xususan, davlat ichki va tashqi funksiyalarini bajaradi.

Davlatning ichki funksiyalariga quydagilar kiradi.

1. Siyosiy funsiya siyosiy barqarorlikni ta'minlash, siyosiy rivojlanish istiqbollarini ishlab chiqishda ko'rinadi. Ko'plab empirik tadqiqotlar ko'rsatishicha, jamiyat singari murakkab tizimlarda siyosiy deyarli barcha jarayonlar va holatlar mohiyatini tashkil etadi, barcha odamlar manfaatlari ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi dunyoning murakkab, ixtilofli muomolarni faqat texnologik yangiliklar yoki iqtisodiy vositalar yordamida hal qilish mumkin emas. Zamonaviy jamiyatlarning murakkab ichki tuzilishi va manfaatlarning nihoyatda xilma-xilligi sharoitida aynan siyosat sohasida institutsionallashtirilgan kelishuvlar mavjudligini taqozo etadi. Siyosat, birinchi navbatda, davlat siyosati, zamon talablariga muvofiq ravishda zarur yondoshuvlarni ishlab chiqadi, turli ijtimoiy-iqtisodiy strategiyalardan barcha ijtimoiy sinflar va guruhlarining manfaatlari eng ma'qul tarzda muvofiqlashtiruvchi va ularni umummilliy manfaatlarga bo'ysundiruvchi strategiyani tanlaydi. Davlat oliy birlashtiruvchi kuch sifatida jamiyatda mavjud siyosiy muloqotning timsoli bo'lib chiqadi va barqarorlik tartib, rivojlanish kafili vazifasini bajaradi;

Davlat — jamiyat miqyosida manfaatlarni amalga oshirish, ularni muvofiqlashtirish, ixtiloflarning oldini olish yoki ularni bartaraf etish uchun mo'ljallangan maxsus tashkilotlar, muassasalar, devon va ular faoliyatini amalga, oshirish va nazorat qilish mexanizmlariga ega. Aslida ijtimoiy munosabatlarni tartibga - soluvchi tashkilot tarzida vujudga kelgan davlatning-siyosiy funksiyalari ortib borayotganligi va u tobora siyosiy tashkilotga aylanib borayotganligini amerikalik sotsiolog T.Parsons XX asr 70 — yillarida qayd etib o'tgan. 2. Davlatning iqtisodiy funksiyasi iqtisodiy jarayonlarni soliq va kredit siyosati, iqtisodiy o'sish sharoitlarini yaratish yoki jazo choralarini qullash vositasida tartibga solishida namoyon bo'ladi. Davlatning iqtisodga aralashuvi me'yoriy va pozitiv tahlil qilinadi. Me'yoriy yondoshuv mamlakatda amal qilayotgan siyosiy tartib bilan belgilanadi va hukumat fuqarolarning farovonligini oshirish uchun nima qilishi kerakligini belgilab beradi. Pozitiv yondoshuv hukumatlarning amaliy hatti — harakatlarini tahlil qiladi.

XX asrda ko'p mamlakatlarda davlatning iqtisodiy funksiyasi kengayishi kuzatildi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda davlatning ichki yalpi mahsulotdagi umumiy ulushi o'rta hisobda 1913 yildagi 12% dan 1995 yilda 45%, ga o'sdi. Ammo XXI asr boshida ko'p davlatlar siyosatida yana "ortga qaytish" ro'y berganligi, davlatlar o'zlarining iqtisodga aralashuvlarini cheklashga xarakat qilayotganligi sezilyapti

3. Ijtimoiy funksiya: odamlarning mehnat qilish, turar joy, sog'liqni saqlash kabi ehtiyojlarining davlat tomonidan qondirilishi; qariyalar, nogironlar, ishsizlar, yoshlarga ijtimoiy kafolatlar tizimining mavjudligi; xayot, mulk va sog'liqni sug'urta qilish bilan bog'liq vazifalar. Sizga ma'lumki, liberal g'arb davlatlari bu vazifani keng qo'lamda faqat XX asrning o'rtalariga kelib bajara boshladi. Ammo ijtimoiy himoya tamoyili davlat haqidagi eng - qadimgi konsepsiyalarda (masalan, pater nalistik konsepsiyalarda) mavjud bo'lib kelgan. U asrlar davomida davlatning "asosiy vazifalaridan biri bo'lgan. Shu bilan birga, G'arb mamlakatlarida an'anaviy ijtimoiy institutlar (oilalar, maxallalar) mazmun — mohiyatidagi o'zgarishlar g'arb- davlatchiligi bilan sharq davlatchiligida mavjud muammolarning bir — biriga o'xshamasligini keltirib chiqaradi.

4. Xuquqiy funksiya: huquq — tartibotni ta'minlash, huquqiy me'yorlarni joriy etish, jamiyatni ichki va tashqi xavfdan himoya qilish (ekstremizm, terrorizm).

Ushbu funksiya har qanday davlatning, ayniqsa, sharq davlatining eng muhim jihatini tashkil etadi. Azaldan davlatda — adolat tayanchi, - kafili sifatida qo'raladi. Hukumatga iqtisodiy va boshqa xatolarini surunkasiga kechirib kelgan fuqarolar, davlatga huquq, tartib, adolat, fuqarolarni shaxsiy va mulkiy xavfsizligiga jiddiy xavf tug'dirgan vaziyatlarni kechirmaydi.

5. Madaniy-tarbiyaviy funksiya aholining ma'naviy, ma'rifiy, madaniy o'sishini ta'minlash, ijod imkoniyatlarini yaratishda namoyon bo'ladi.

6. Ekologik funksiya — davlat o'z zimmasiga tabiatni asrash, o'z fuqarolari uchun munosib, sog'lom yashash muhitini ta'minlash majburiyatini oladi. Faqat davlatgina vujudga kelgan ekologik muammolarni nazorat qilish barta'raf etish vazifasini bajara oladi. Bugungi kunda jahonda vujudga, kelgan ekologik muvozanatni saqlab qolish butun dunyo hamjamiyatining vazifasi ekanligini yaxshi bilamiz.

Davlatning tashqi funksiyasi — mamlakatni tashqi xavfdan himoya qilish, boshqa davlatlar bilan o'zaro foydali ko'p tomonlama munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirishdan iborat.

Davlatning tuzilishi

Davlat qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud, armiya va huquqni muhofaza qiluvchi organlardan tashkil topgan. Davlatlarni turkumlashning yana bir nechta usuli mavjud: Oliy hokimiyatni tashkil etish usuli buyicha davlatlar monarxiya va respublikaga bo'linadi. O'z navbatida monarxiyalar bo'linishi quyidagicha: a) absolyut monarxiya- siyosiy hokimiyat to'raligicha bir shaxs — monarx qo'lida to'plangan bo'ladi (Saudiya Arabistoni, Katar, Omon); b) konstitutsion monarxiya: monarx hokimiyati Konstitutsiya bilan cheklangan, qonun chiqarish vazifasi parlamentga; ijro etish vazifasi — hukumatga berilgan; (G'arbiy Yevropa monarxiyalari).

Respublikalarning ham parlamentar, prezidentlik va aralash shakllari mavjud. Parlamentar respublikalarda saylovlarda g'olib chiqqan partiya vakillaridan hukumat tuziladi va u parlament oldida mas'ul hisoblanadi. Bunday Respublikalar hozirgi vaqtda Italiya, Germaniya, Xindiston, Avstriya, Shveytsariya, Turkiya v.b. bir qator mamlakatlarda mavjud. Parlament respublikasida parlament — davlatda markaziy o'rinni egallaydi. Tabaqaviy vakillik organi sifatida u Angliyada XIII asrda paydo bo'lgan bo'lsada, davlat hokimiyatining mustaqil, qonunchilik va vakillik tashkiloti tarzda, zamonaviy mohiyatida XVII — XIX asrlarda shakllanib bo'ldi, hozirgi kunda parlament demokratik siyosiy tizimlarning ajralmas tarkibiy va funksional elementidir.

Parlamentlar bir yoki ikki palatali bo'ladi. Ikki palatali parlamentning quyi palatasi va bir palatali parlament to'g'ridan — to'g'ri saylovlar natijasida shakllanadi. Yuqori palatalar esa turlicha tashkil topishi mumkin: AQShda, Italiyada to'g'ridan — to'g'ri saylovlar natijasida; GFR, Xindiston, Rossiyada — bivosita saylovlar yo'li bilan; Buyuk Britaniya, Kanadada yuqori palataning a'zolari vorislik yoki tayinlash natijasida o'z o'rinlarini egallaydilar. (U hozirgi kunda Buyuk Britaniyada ana shu qoidani qayta ko'rib chiqish masalasi xal bo'lyapti).

Parlament a'zolarining mustaqilligi masalasi alohida ahamiyatga ega. Parlament a'zolari xalq tomonidan to'g'ridan — to'g'ri saylanishining o'zi ularning mustaqilligini ta'minlaydi.

Prezidentlik respublikalarida odatda prezident ayni vaqtda xhkurat boshlig'i vazifasini ham bajaradi. qonun chiqaruvchi organ parlament — alohida saylovlar natijasida, prezident — alohida saylovlar natijasida

shakllanib, bir—birlaridan mustaqildirlar. Tarixan boshqaruvning bu shakli AqSH Konstitutsiyasi asosida 1787 yilda kiritilgan.

Prezidentlik instituti. Respublikamizda prezidentlik institutining kiritilishi va unda prezidentlik respublikasi boshqaruvining qaror topishi prezidentlik institutiga, turli siyosiy tizimlarda uning amal qilish xususiyatlariga e'tiborni kuchaytirdi. Shuni ta'kidlash lozimki, prezident (lot. — "oldida o'tiruvchi") lavozimi tarixda birinchi bor AqShda — davlat va hukumat boshlig'i lavozimlarini bir shaxsda birlashtirish natijasida vujudga keldi. U xuddi shu yerda davlat boshlig'ini umumiy saylovlar orqali saylash an'anasi kiritildi. Hozirgi kunda prezident — ko'pgina siyosiy tizimlarning ajralmas qismi. Ammo har bir davlat o'z prezidentining siyosiy hayotdagi o'rnini o'zi belgilaydi. Prezidentning siyosiy tizimdagi o'rne odatda Konstitutsiyada belgilab beriladi. Konstitutsiya Prezidentning maqomini belgilash bilan birga, odatda, unga xos ma'naviy — siyosiy va fuqarolik majburiyatlarini qayd etib o'tadi. Odatda davlat rahbari Konstitutsiya va qonunlarga so'zsiz rioya etishi talab etiladi. Ayrim davlatlarning Konstitutsiyalari prezidentga jamiyatdagi turli kuchlarni birlashtiruvchi hakam vazifasini topshiradi.

Ko'pgina mamlakatlar o'z konstitutsion me'yorlarida prezident ayrim guruhlarining emas, butun jamiyat manfaatlaridan keli6 chiqib faoliyat ko'rsatish lozimligidan kelib chiqadi.

Prezidentlikka saylashning ikki yo'li mavjud: to'g'ridan-to'g'ri va bivosita saylovlar. O'z navbatida to'g'ridan-to'g'ri prezidentlik saylovlari umumiy saylovlar yoki referendumlar ko'rinishida kechishi mumkin. Bivosita prezidentlik saylovlari uch ko'rinishga ega:

- 1) prezidentni parlament saylaydi;
- 2) parlament va shtat, viloyat, turli siyosiy kuchlar vakillari saylaydi;
- 3) saylovchilar kollegiyasi saylaydi.

Odatda, prezidentlikka nomzodlarning ko'pchiligi yoki partiya yetakchilari, yoki partiyalar ilgari surgan nomzodlardir. Chunki aynan partiyalar saylovchilar bilan ishlash texnologiyalarini juda yaxshi o'zlashtirganliklari sababli g'alaba qozonishning ham eng ko'p imkoniyatlariga egalar. Lekin demokratik davlatlarda mustaqil nomzodlar ham saylovda faol ishtirok etishlari mumkin.

Ko'p mamlakatlarning Konstitutsiyalarida prezidentlik muddati alohida ko'rib chiqiladi. Odatda bu muddat 4. yoki 5 yilni tashkil etadi. Prezidentni 1 yilga saylash (Shveytsariya) yoki umrbod saylash (ayrim Afrika, Osiyo mamlakatlari) tajribasi ham uchraydi.

Prezidentlikka nomzod uchun konstitutsion, va me'yoriy qoidalar mavjud. Deyarli barcha mamlakatlarning Konstitutsiyalariga prezidentlikka nomzod o'z mamlakatining fuqarosi bo'lishi lozimligini talab etuvchi, turg'unlik senzi tushunchasi kiritilgan. Masalan, AqSH prezidenti mamlakatda 14 yildan kam bo'lmagan muddat yashagan bo'lishi kerak. Meksikada bu muddat 1 yil, deb belgilangan. Bizda — nomzod mamlakat xududida kamida 10 yil yashagan bo'lishi talab etiladi.

Ko'pchilik mamlakatlarda prezidentlikka nomzodlar xarbiy xizmatga aloqador bo'lmasligi talab etiladi. Nomzodlarning yoshiga qo'yiladigan talablar minimal yosh chegarasini belgilash bilan cheklanadi. Odatda bu 35 yosh. Maksimal yosh belgilanmaydi.

Prezidentlik saylovlarida g'olib chiqqan nomzodning o'z lavozimiga o'tishining ikki yo'li mavjud. Prezident umummilliy saylovlar orqali saylanganida 1 oydan (O'zbekiston) 3 oygacha (AqSH) o'tgan muddatda avvalgi rahbariyat ishining yakunlanishi va yangi prezidentning lavozimni qabul qilishi bilan bog'liq o'tish davri mavjud. Bu davrda yangi saylangan prezident davlat va hukumat boshlg'i vakolatlariga ega bo'lmagan holda yangi hukumatni tuzishga oid tashkiliy masalalarni hal qiladi.

Prezidentlik respublikalarida partiyalar va prezident o'rtasidagi munosabat o'ziga xos xususiyatlarga ega. Prezidentlikning turli modellarida u turlicha namoyon bo'ladi. Osiyo — Afrika modellarida prezident ayni vaqtda hukmron partiya rahbari hamdir. Amerika modelida prezident o'z partiyasida ancha mustaqil O'zbekistonda prezident partiyalar, ittifoqlar, xarakatlardan yuqori turadi va butun jamiyat manfaatini ifodalaydi.

Prezidentning davlat appartini boshqarishdagi urni, roli va vakolatlari davlat hokimiyati tizimi bilan 6yelgilanadi.

Aralash turdagi respublikalarda kuchli prezident hokimiyati parlamentning hukumatni kuchli nazorat qila olishi bilan to'ldiriladi. YA'ni hukumat ham prezidentga, ham parlamentga bo'ysunadi. Bunday respublikalar Avstriya, Irlandiya, Portugaliya, Polsha, Finlyandiya, Fransiya, Bolgariya amal qiladi. Aralash turdagi respublikalar barqaror belgilarga ega emas va saylov natijalariga ko'ra u prezidentlik yoki parlament respublikasi shakliga oson o'ta oladi.

Ma'muriy — xududiy tashkil topishiga ko'ra davlatlarning bo'linishi. Siyosat nazariyasida ma'muriy- xududiy bo'linish haqida gap ketganda, davlat hokimiyatining munosabat prinsiplari va mexanizmlari nazarda tutiladi. Amalda bu prinsiplar unitarizm, federalizm, konfederatsiyalarda o'z aksini topadi.

Aksariyat davlatlar unitar tashkilot sifatida vujudga kelgan. Ularda umummilliy va mahalliy boshqaruv darajalari mavjud. Unitar davlat demokratik yoki avtoritar, monarxiya yoki respublika bo'lishidan qat'iy nazar, hokimiyat va sudning yagona tizimi, yagona huquqiy va konstitutsion me'yorlar bilan belgilanadi. Barcha boshqaruv tashkilotlari, pastdan yuqorigacha markaziy hokimiyatga bo'ysunadi va ma'muriy bulimlar hisoblanadi. Bir qator unitar davlatlarda ba'zi xududlar ma'muriy mustaqillikka egalar (XXR, Buyuk Britaniya, Italiya). Unitar davlatlar rivojlanishida keyingi yillarda ko'zga tashlanayotgan muhim belgilar, birinchidan, mahalliy hokimiyatlar imtiyozlarining ko'payishi bo'lsa, (Italiya, Fransiya, Buyuk Britaniya); ikkinchidan, ba'zi ko'p millatli, lekin unitar davlatlarning federatsiyaga o'sib o'tishidir. Masalan, unitar Ispaniya 1978 yilgi Konstitutsiyasi qabul qilinganidan so'ng federatsiyaga qarab rivojlanyapti: Basklar mamlakati, Kataloniya, Galisiya, Andalussiyalar avtonomiyaga ega bo'lishdi. Belgiya 30 yil (1962 — 1993) ichida federatsiyaga aylandi.

Federatsiya — bir nechta yoki ko'p davlatlardan tarkib topgan davlatlar ittifoqidir. Federatsiya ijtimoiy hayotning iqtisodiy va siyosiy birligini ta'minlagani holda, boshqa sohalarida nisbatan mustaqillikni anglatadi. Federativ tuzilish eng ko'p munozaralarga sabab bo'lgan va hali tugal ishlab chiqilmagan nazariya. Undagi markaziy va eng murakkab masala — suverenitet masalasidir. U hozirgi vaqtda. Meksika, Nigeriya, AqSH, Germaniya, Rossiya federatsiyalar hisoblanadi.

Konfederatsiya — mustqil, davlatlar ittifoqqi bo'lib, har biri deyarli to'la ko'lamda o'zining asosiy, belgilovchi huquqlarini va hokimiyatni saqlab qoladi. Shuning uchun markaziy hokimiyat konfederatsiya a'zolaridan u yoki bu masalani hal qilish uchun izn so'raydi va ular markaziy hokimiyatga qanday ko'lamda vakolatlar berishni hal qiladi. AqSH mustaqil deb e'lon qilinganidan (1776) to konstitutsiya qabul qilingunga qadar (1787), aniqrog'i u amal qila boshlaguncha (1789) konfederatsiya edi. 1815—1867 yillardagi Germaniya ittifoqi — konfederatsiya edi. Shvetsariya konfederatsiyasi 1291 yilda Shved, Uri, Untervald qonunlarining ittifoqi sifatida vujudga keldi va XIX asr o'rtalarigacha shunday bo'lgan, hozir ko'proq federatsiya belgilariga ega.

Ma'muriy apparat (devon)-davlat institutlarini vertikal va gorizontal bo'yicha bir butun qilib birlashtiruvchi asosdir. Davlat ma'muriy apparati hukumat bilan birgalikda turli vazirliklar, idoralar, maxsus qo'mita va komissiyalarning ulkan va qudratli tizimidir. Davlat ma'muriy apparati — shaxssiz hokimiyatning mutlaqo yangi turi—zamonaviy byurokratik davlatni keltirib chiqardi. Byurokratiya —zamonaviy siyosiy tizimlarning ajralmas qismiga aylandi, qiyida uning M.Veberga ko'ra belgilari keltiriladi: 1) o'zaro itoat va mas'uliyat iyerarxiyasi; 2) shaxssizlik, ya'ni faoliyatning aniq belgilangan me'yorlar va qoidalariga asosan olib borilishi; 3) doimiylik — xizmatda ko'tarilish va imtiyozlarga ega bo'lish kafolati asosida faoliyatning uzluksizligi; 4) malakaviy yuqori bilim va tajribaga ega bo'lish.

Oliy hokimiyatdan farqli o'larok devon saylovlar va o'zgarishlar natijalariga bog'liq emas. Amaldorlar o'z ishlarini hukumat inqirozlari, parlament tarqatib yuborilishi, muddatidan avvalgi saylov b.h. holatlarda ham davom ettiraveradi. Byurokratiya bilan bog'liq, njobiy tomonlar (samaradorlik, professionalizm, intizom, tezkorlik) va salbiy tomonlar (davlat ma'muriy apparatining doimo o'sishga intilishi (Pareto qoidasiga ko'ra, 20% hodimlar 80% foydali ishni bajaradi); amalda qarorlar ishlab chiqish vakolatiga ega noiblar emas, ularning yordamchilari qo'liga o'tib ketgani; uyushgan qatlam sifatida byurokratiya davlat qarorlari bajarilishiga halaqit

bera olishi, ularni buzib talqin eta olishi, o'z manfaatiga moslashtira ola bilishi) ma'lum va turli davlatlar faoliyatida ular doimo hicobga olib kelinadi.

Millatlar va ularning nomidan chiquvchi millatchi yetakchilar davlat singari Davlat — sivilizatsiya tengdoshi. Uning rivojlanishi jamiyat rivojlanishi bilan barobar kechgan. Hozirgi kunda biz an'anaviy, (tabaqaviy, partikulyar), konstitutsiyaviy, huquqiy, byurokratik, korporativ, milliy kabi davlat shakllarini ajratamiz. Mavzu doirasida tabaqaviy, byurokratik davlatlar haqida qisman ma'lumotlar berildi. Hozir diqqatni konstitutsiyaviy — huquqiy davlat tushunchasiga qaratmoqchimiz. Fransuz politologi Janlui Shabo o'zining "Siyosatga kirish" (1991) ya darsligida Konstitutsiyaning amaliy va rasmiy ta'riflarini keltiradi. Unga ko'ra, amalda Konstitutsiya "siyosiy hokimiyat amalga oshirilishi va topshirilishini belgilovchi me'yorlar birligi". Demak, konstitutsiyada hokimiyatga kirish va uni amalga oshirish usullari sanab berilishi kerak, xolos. Rasmiy ta'rifga ko'ra konstitutsiya — qonunchilik holatlari birligi bo'lib, ularni qabul qilish tadbirlari ularni oddiy qonunlardan ustun qo'yadi. Bu ta'rifda konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish yoki uni qayta qabul qilish shartlarining murakkabligiga va odatdagi qonunlar albatta Konstitutsiyaga mos kelishi kerakligiga diqqat qaratilyapti. Konstitutsiyalar oddiy yoki fakti huquqiy davlatdir. Huquqiy davlatda barcha huquqiy hujjatlar asosiy qonun Konstitutsiyaga muvofiq kelishi nazarda tutiladi. "huquqiy davlat" atamasini nemis huquqshunosi Robert fon Mol (1799 — 1875) kiritgan. Huquqiy davlat formulasi Konstitutsion tarzda birinchi bor GFRning 1949 yil Konstitutsiyasida bayon etilgan. Hozirgi vaqtda uni ideal, shior, konstitutsion tamoyil sifatida qarash ma'qul, deb hisoblanadi. Negaki bu tamoyilga yaqin kelgan, shuningdek, uni endigina kiritgan davlatlar mavjud, ammo uni to'liq amalga oshirgan davlatlar yo'q.

XX asrning ikkinchi yarmida ijtimoiy davlat g'oyasi keng tarqaldi. Ijtimoiy davlat-fuqarolari uchun munosib turmush sharoitini yaratuvchi davlat hokimiyati shakli.

Ijtimoiy davlat fuqarolarining barchasini qo'llab- quvvatlaydi, jamiyatda totuvlikni ta'minlaydi. Uning vazifasi kam ta'minlangan, qariya, nogiron, ishsizlar to'g'risida gamho'rlikdangina iborat emas, balki barcha fuqarolarning erkin va farovon turmushlarini ta'minlashdir. Ijtimoiy davlat g'oyasi Ikkinchi jahon urushidan so'ng amaliyotga tadbiiq etila boshlandi. Ijtimoiy davlat konstitutsion tamoyil sifatida 1947 yil Yaponiya Konstitutsiyasining 25 — moddasida va yana Germaniyaning 1949 yil Konstitutsiyasi 20 — moddasida bayon etildi. Keyingi yillarda bu tamoyil Italiya, Fransiya, Shvetsiya, Portugaliya, Ispaniya Konstitutsiyalarida aks etdi.

Tarix tajribasi shuni ko'rsatib turibdiki, hokimiyat ham, huquq ham qonunlar jamiyat tomonidan e'tirof etilmasa, qabul qilinmasa, ularning bajarilishini kafolatlamaydi. Fuqarolar yetarli darajada yuqori madaniy, iqtisodiy va ma'rifiy rivojlanish darajasida fuqarolik jamiyatiga uyushadilar va jamiyat hamda davlatning qonunlarga amal qilishini ta'minlay oladilar, jamiyat va davlat tomonidan adolatsizlik va huquqbuzarliklarning oldini ola biladilar. Shunday qilib, huquqiy davlatning birinchi va asosiy sharti fuqarolik jamiyatining mavjudligidir. Haqiqiy huquqiy munosabatlarni suvereniteti va unga umumiy itoat bilan birga huquqning demokratik xalqchil mazmuni ham ajratib turadi. Jamiyatda odamlar mulk egasi bo'lganliklari uchun uni ko'paytirish va himoya qilishga o'zlarini mas'ul, deb biladilar. Bu masuliyat hayot, turmush darajasini belgilovchi barcha narsani, jumladan, siyosiy huquq va kafolatlarni ham o'z ichiga oladi. Davlat bu vaziyatda umumiy xavfsizlik va barqarorlik uchun javobgar bo'lib qoladi.

Fuqarolik jamiyati odamlar o'rtasida mavjud iqtisodiy, madaniy, huquqiy, siyosiy nodavlat munosabatlari tizimi, ko'ngilli nodavlat tashkilotlari birligidir. Bu ommaviy xarakatlar, partiyalar, manfaat guruhlar, sohasi. Fuqarolik jamiyati davlat hokimiyatining o'z—o'zini boshqarish organlariga bir qism vakolatlarini olib berish orqali uni cheklaydi. Fuqarolik jamiyati tarkibiga nodavlat ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar va institutlar (mulk, mehnat, tadbirkorlik); davlatdan mustaqil ishlab, chiqaruvchilar va tadbirkorlar (xususiy firmalar), xususiy mulkdorlar; ijtimoiy tashkilotlar va uyushmalar; siyosiy partiyalar va xarakatlar; tarbiya va nodavlat ta'limi sohasi; ommaviy axborot vositalarining nodavlat tizimi oila; din kiradi.

Fuqarolik jamiyati demokratiya qaror topishining sharti. U demokratik jamiyatlarda tugal yaxlit tizim holida to'laqonli faoliyat ko'rsatadi. Boshqa turdagi jamiyatlarda (avtoritarizm) uning elementlari mavjud bo'lishi va u davlat hokimiyatiga ta'sir ko'rsata olishi mumkin.

Davlatning tarixiy shakllaridan yana biri — milliy davlatdir. XRR, Yaponiya, Albaniya, Germaniya, Fransiya, Portugaliya, Gretsiya, Shvetsiya — milliy davlatlardir, chunki ularda etnos va demos (aholi) deyarli mos tushadi.

Zamonaviy davlatlar shakllana boshlagan davr XV asr bilan belgilanadi. Ma'lumotlarga ko'ra, Yevropa xaritasida 1500 yilda mavjud bo'lgan bir necha yuz siyosiy ittifoqlar soni shu jarayon tufayli 1900 yilga kelib 25 taga qisqargan. Zamonaviy davlatlarning tashkil topishi urug' qabila, qon-qarindoshlik munosabatlarining o'rnini xududiy birlashuv tamoyili olganda boshlangan. Millatlarning shakllanishi bilan davlat ko'rilishida bu masala tobora jiddiy tus olgani. Hozirgi davlatlarning aksariyati ko'p millatli. Bir qiyosga ko'ra, zamonaviy millatlarning yer yuzida joylashishi shaxmat taxtasidagi kataklar sifatida emas, tugun holida bo'yalgan va keyin yoyib yuborilgan mato tarzida idrok etilishi haqiqatga to'g'ri. Bunday vaziyatda millat va davlat munosabatlari masalasi eng nozik, eng og'ir masalaga aylanishi shubhasiz.

Shu o'rinda "millat" va "davlat" tushunchalari o'rtasidagi farqlarni aniqlab olsak.

Millat, davlatdan farqlicha, ma'muriyatga ega emas. Milliy manfaatlarni ifodalovchi shaxslar, xarakatlar, tashkilotlar mavjud, ammo ular davlat ma'muriyatidan o'zgacha maqomga egalari, Millatga tegishlilikni boyilgilovchi aniq qoidalar, shuningdek, millatni tashkil qiluvchi odamlardan bajarishni talab qilish mumkin bo'lgan huquq va burchlar mavjud emas.

solliqlar yigish, qonuniy tarzda kuch ishlatish kabi vositalarga ega emaslar. Faqat davlatgina millat (yoki millatlar) rivoji uchun zarur bo'lgan barcha omillarni yaratib berishi mumkin.

Shunday qilib, millat davlat ega bo'lgan har qanday tashkiliy xususiyatlardan mahrum: unga mustaqillik xos emas, uning amaldorlari, nizomi, qonunlari yo'q. Millat faqat uni tashkil etuvchi odamlarning ruhiy birdamligi singari ichki birdamlikka asoslanishi mumkin.

Shu bilan birga millatning — "davlatga uyushgan" sifatida ta'riflanishi millat bilan davlat o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni aks ettiradi.

Millatning rivojlanishi mustaqillik, milliy davlatchilik masalalarini ko'ndalang qilib qo'yadi. Shu o'rinda milliy davlatchilik tushunchasiga yaqinlashdik. Milliy davlatda yetakchi millat manfaatlariga urg'u beriladi, uning tili — davlat tili, deb e'lon qilinadi, ramzlari, madaniyati davlat miqyosida amal qiladi.

Mutaxassislarining fikriga ko'ra, ko'p millatli davlatlarda davlat barcha fuqarolar huquqlarining tengligi va shaxsiy huquqlarning kafolatlanishini ta'minlashi kerak. Bundan tashqari, davlat turli millat jamoalariga tegishli institutlarni (milliy markaz, omaviy axborot vositalari, maktablarning shu millat tilida faoliyat ko'rsatishi) ruxsat etishi, ularga moliyaviy yordam ko'rsatishi lozim v.x. Shunda milliy davlat qurilishi jarayoni demokratlashuv jarayonlari bilan ziddiyatga kirishmay, uyg'un borishi mumkin.

Uchinchi savol. Demokratik siyosiy tizimlarining alohida xususiyati — ularda xalqning siyosiy jarayonlarda ishtiroki mexanizmlari faol qo'llanishidir. Xalq saylovlarida ovoz berish referendumlarda o'z idorasini bayon etish bilan birga, kundalik hayotda o'z manfaatlarini, talablarini, takliflarini hokimiyatga yetkazish, ularni xal qilish, hokimiyatni nazorat etish kabi vazifalarni amalga oshirish, ya'ni tom ma'noda siyosat subyekti tarzida faoliyat ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi. Demokratik jamiyatda siyosiy partiyalar bilan bir qatorda turli xil jamoat birlashmalari va ijtimoiy — siyosiy harakatlar faoliyat ko'rsatadi.

Jamoat, birlashmalarini bir o'rinda manfaat guruhlari, boshqa bir o'rinda bosim guruhlari, deb nomlash qabul qilingan. Xush, manfaat guruhlari, deganda nimani tushunamiz?

Manfaat guruhlari — siyosat subyektlarining o'ziga xos turidir. Ular rasmiy hokimiyat tashkilotlaridan farq qiladi, ammo ushbu tuzilmalar ichida ham vujudga kelishi mumkin. Ayni vaqtda, ular partiyalar bilan ham bir narsa emas (ular siyosiy hokimiyatni egallashga intilmaydilar).

G'arb demokratik konsepsiyalarida "manfaat"ni birinchi bor shaxs bilan emas, guruh bilan bog'lagan siyosatshunoslar Jeyms Medison, Artur F.Bentli, Devid Trumenlardir. 1908 yilda nashr etilgan "Boshqaruv jarayoni" asarida A.F.Bentli XIX asr oxiri XX asr boshi ingliz faylasuflarining

"guruh — jamiyatning asosiy birligi" haqidagi g'oyalarini rivojlantirib, jamiyatni turli xil manfaat guruhlari majmuasi tarzida o'rganishni taklif etdi. Unga ko'ra siyosiy tahlil obyekti — siyosiy maqsadlarga erishish uchun ixtiyoriy ravishda guruhlariga birlashgan odamlar faoliyati tashkil etishi kerak. Shu tariqa siyosatga "guruh" tushunchasi konseptual tarzda kirib keldi, ya'ni guruh, deganda jamiyatdagi mavxum jismoniy shaxslar birligi emas, manfaat va maqsadlar birligi bilan ajralib turuvchi fuqarolar ittifoqi nazarda tutila boshlandi.

Fuqarolar va ijtimoiy tabqalarning turli — tuman manfaatlarini ifoda etish va bu hakda hokimiyat tuzilmalarini xabardor qilish, jamiyat siyosiy tizimida manfaatli guruhlar siyosiy partiyalarning ijtimoiy rollari o'xshashligidan dalolat beradi.

Biroq, bu umumiylik, o'xshashlik ular o'rtasidagi muxim farqlarni inkor etmaydi, balki thozo etadi.

Manfaatlar guruhlari maqsadi, vazifalariga ko'ra siyosiy partiyalardan farq qiladi. Bu farqlar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, siyosiy partiyalar jamiyat manfaatlarini himoya qilishning eng muhim vositasi — hokimiyatni egallash va uni gulda ushlab turish deb hisoblaydilar. Manfaatli guruhlar esa o'z oldiga bunday maqsadni qo'ymaydilar. Ular o'z a'zolarining manfaatlarini hokimiyat tuzilmalariga ta'sir ko'rsatishi bilan himoya qiladilar.

Ikkinchidan, siyosiy partiyalar odatda o'zining ijtimoiy bazasini kengaytirishga intiladilar va o'z saflarida manfaatli turli — tuman bo'lgan kishilarni birlashtiradi. Maxsus manfaatli guruhlar esa o'z a'zolarining xususiy (o'ziga xos) manfaatlarini himoya qilish uchun uyushadi.

Uchinchidan, siyosiy partiyalar hokimiyatni egallash uchun saylov kompaniyalarini tayyorlaydilar va o'tkazadilar. Manfaatli guruhlar esa bunday ish usulidan foydalanmaydilar. Ular hokimiyat organlarini shakllantirishda qarashlari o'zlariga ma'qul bo'lgan siyosiy partiyalarni qo'llab — quvvatlash bilan ishtirok etadilar.

Manfaatli guruhlar siyosiy jarayonning subyektlari sifatida muayyan funksiyalarni bajaradi:

- Ijtimoiy manfaatlarni ifoda etish. Manfaatli guruhlar fuqarolar, aholining turli tabaqalari va qatlamlarining xususiy manfaatlarini yuzaga chiqarish, asoslab berish va shakllantirishni ta'minlaydilar.

- Ijtimoiy manfaatlarga vakil bo'lish. Manfaatli guruhlar o'ziga a'zo bo'lgan fuqarolar, ijtimoiy tabaqalarning manfaatlarini ifoda etish, aniq talablarni shakllantirish bilan cheklanib qolmaydilar. Ular bu talablarning amalda ro'yobga chiqishlarini ta'min etadilar. Manfaatli guruhlar fuqarolar, aholining turli tabaqalari bilan davlat organlari o'rtasida vositachilik rolini bajaradilar.

- Siyosiy qarorlar qabul qiladigan organlarni ogoh qilish. Manfaatli guruhlar hokimiyat tuzilmalarini fuqarolar, ijtimoiy tabaqalarning haqiqiy axvolidan, ularning muammolaridan doimo xabardor qilib turadilar.

Bu esa hokimiyat tuzilmalari faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon berishi shubhasizdir.

Shunday qilib, manfaatli guruhlar-kishilarning xususiy manfaatlarini ifoda etadigan va ularni davlat va boshqa siyosiy institutlar bilan bo'ladigan munosabatlarida himoya qiladigan ko'ngilli birlashmalardir.

Manfaat guruhlarning turlari

Manfaatli guruhlarning tabiatini chuqurroq va kengroq tutninish — ularning xilma — xil turlarini, shakllarini ko'rib chiqishni talab etadi. Busiz manfaatli guruhlarini to'la tasavvur etish qiyin. Manfaatli guruhlar ham xuddi siyosiy partiyalar kabi turli mezonlarga ko'ra qator

turlarga bo'linadilar. Ular avvalo kelib chiqishining xarakteri va uyushkoklik darajasiga ko'ra anomik va muassasaviy guruhlariga bo'linadilar.

Anomik guruhlarning xususiyati shuki, ular stixiyali tarzda paydo bo'ladi va yemiriladi. Ular uzoq yashamaydilar, tashkiliy jihatdan tarqoq va davlat organlari bilan muntazam aloqada bo'lmaydilar. Anomik guruhlariga stixiyali paydo bo'ladigan mitinglar, namoyishlar, boshqa norozilik aksiyalari ishtirokchilarining guruhlari misol bo'la oladi. Ko'pincha ularning harakati kuch ishlatish, majbur qilish shaklini oladi.

Muassasaviy guruhlar — aniq tashkiliy tuzilmaga, barqaror funksiyalar va mutaxassis kadrlar apparatiga ega bo'lgan kishilarning formal birlashmalaridir. Tashkiliy jihatdan tuzilmaning nisbiy murakkabligi, uyushqoqligi bu guruhlariga hokimiyat organlariga sezilarli va muntazam ravishda ta'sir o'tkazib turishga imkon beradi.

Manfaatli guruhlar tuzilish prinsiplari bo'yicha uyushmagan va uyushgan guruhlariga turkumlanadi.

Uyushmagan guruhlar — aniq tashkiliy tuzilmaga ega bo'lmagan norasmiy guruhlardir. Bu turdagi manfaatli guruhlar xilma — xil ijtimoiy harakatlar misol bo'ladi. Ular na nizomlarga, na tuzilmaga, na a'zolikka, na aniq, miqdoriy chegaralarga ega. Bu guruhlarda yuzlab, minglab va undan ham ko'prok kishilar ishtirok etadilar. Guruh ishtirokchilari o'rtasidagi aloqa g'oyaviy xarakterda bo'ladi, ammo uyushgan tashkilotlardan farqli o'laroq bilan to'ldirib, boyitilib borimaydi. Uning tashkiliy shakllari epizodlik xarakterga ega. Bu mitinglar, namoyishlar, turli xil murojatnomalardir. Ommaviy xarakatlar qoida bo'yicha o'zining rahbar o'rinlarini tuzsada, bu organlar xarakat «a'zolari» tomonidan eams, balki jamoatchilik vakillari- kishilarning siyosiy kayfiyatini va ularning muayyan aniq maqsadini hayotda amalga oshirishda qatnashishga tayyor ekanligini ifoda etuvchi turli-tuman jamoat tashkilotlarining vakillari tomonidan saylanadilar.

Xarakatlar uzoq muddat va qisqa muddatli bo'lishlari mumkin. Ko'pincha ular maqsadga erishganlaridan so'ng o'z-o'zidan tarqalib ketadilar.

Uyushgan guruhlar yuqori darajadagi ixtisoslik va tashkilotlarga (masalan, Kasaba uyushmalari, tadbirkorlarning birlashmalari etnik assotsiatsilar va boshqalar) egadirlar. Bu guruhlariga quyidagi belgilar xosdir.

a) formal tashkiliy birlik, birlashmaning ixtiyoriyligi tashkilotning faoliyatida o'z a'zolari Bilan birgalikda ishlab chiqarilgan maxsus hujjatlar, nizomlarga amal qilish;

b) ularning oldindan aniq maqsadni ko'zlab tuzilganligi;

v) tarkibi va tuzilishining, a'zolar o'rtasidagi aloqalarning barqarorligi;

Ko'plab mavjud bo'lgan uyushgan tashkilotlar klassifikatsiyasidan uyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin;

Muayyan masadlarni amalga oshirishdan manfaatdor bo'lgan shaxsning ixtiyoriy a'zoligi prinsipiga tayanadigan tashkilotlar (kasaba, yoshlar va boshqalar);

Muayyan dasturlarni yoki shaxsni qo'llab-quvvatlash maqsadida tuziladigan tashkilotlar.

Uyushgan tashkilotlarning ish olib borishi ularning qonun ta'sirida bo'lishini taqozo etadi. Bu — uyushgan tashkilotlarning ro'yxatdan o'tishida, ularning faoliyati ustidan davlat organlarining nazoratini amalga oshirish mumkinligida o'z ifodasini topadi.

Uyushgan tashkilotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi. Avvalo, birlashmani tuzish uchun davlat organlaridan dastlabki ruxsatnoma olinadi. Ta'sis etilgan tashkilot mavjud huquqiy me'yorlar tomonidan belgilangan tartibda davlat organlarida ro'yxatda o'tadi. Birlashmani tuzishni hohlovchi fuqarolar bu haqida davlat organlariga ariza berib xabardor qilib qo'yadilar. Manfaatli guruhlar jamiyatning qaysi sohaslarida faoliyat ko'rsatishiga qarab ham turlarga bo'linadi. Bu quyidagilardan iborat:

Iqtisodiy soha mehnat munosabatlari sohasida tashkil etilgan guruhlar (tadbirkorlik uyushmalari, matbuot ittifoqlari, kasaba uyushmalari);

Ijtimoiy sohada tashkil etilgan guruhlar (qariyalarning birlashmalari, nogironlar jamiyati, mehr shavqat ittifoqlari);

Bo'sh vaqt va dam olish sohasida tashkil etilgan guruhlar (sport jamiyatlari, filatelistlar ittifoqlari va boshqalar);

Fan madaniyat, din sohasida tashkil etilgan guruhlar (ilmiy assotsiatsiyalar, rassomlar, yozuvchilar, san'atkor ittifoqlari, sektalar, cherkovlar, machitlari va boshqalar);

Siyosiy sohada tashkil etilgan guruhlar (ekologik xarakatlar, tinchlik uchun, inson huquqlari uchun kurash olib boruvchi xarakatlar va boshqalar);

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlatlarda manfaatli guruhlariga kiruvchi tadbirkorlik ittifoqlari va birlashmalari juda muhim vazifalarni bajaradilar. Ular turli mamlayekatlarda bajaradigan funksiyalari, faoliyat metodlari, aloqa shakllari bilan bir – biridan farq qiladi.

Tadbirkorlik ittifoqlari va birlashmalari o'zining tuzilmalariga ega. Bu tuzilmalar rahbar organlarini (kengashlar, boshqaruv) turli mintaqaviybo'limlarni o'z ichiga qamrab oladi. Ular davlat organlari va tashkilotlariga ishsizlik, inflyatsiya bilan kurash, ishlab chiqarishni rivojlantirish va boshqa masalalar bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadilar.

Jamiyat siyosiy tizimida muhim ijtimoiy — siyosiy vazifani mehr — shafqat jamg'armalari bajaradilar. Ular kuchli va ta'sirchan tashkilotlar qatoriga kiradilar. Mehr — shafqat jamg'armalari O'zbekiston Respublikasida ham keng tarqalgan va rivojlanib bormoqda. Ular jamiyat barcha qatlamlarining manfaatlarini ifoda etuvchi umumijtimoiy funksiyalarni bajaruvchi guruhlardir. Mehr — shafqat jamg'armalari ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot sohalarida faoliyat ko'rsatmoqdalar. Ularning faoliyati kadrlar tayyorlash, onalik va bolalikni himoya qilish, ijtimoiy kam ta'minlangan oilalarni moliyaviy va boshqa yullar bilan qo'llab — quvvatlashga qaratilgandir.

Manfaatli guruhlarning yangi yunalishlaridan biri ijtimoiy — siyosiy klublar va birlashmalardir. Bu klublar "Saylovchilar ittifoki"; "Saylov"; "Afg'on urushi ishtirokchilari klubi"; "Fidoyi yoshlar klubi" va boshqa yunalishlarda namoyon bo'lmoqda. Bu harakatlarning maqsadi — siyosat subyekta sifatida shaxsning rolini tiklash, o'z- o'zini boshqarishga intilishdir

Jamiyat siyosiy tizimida xususiy klublar muhim ijtimoiy va siyosiy funksiyalarni ado etadilar. Ular o'z qatorlarida yetakchi tadbirkorlarni, bankirlarni, tanikli siyosiy arboblarni, obro'li jurnalistlarni va boshqalarni birlashtiradilar. O'zining xarakteriga ko'ra yopiq hisoblangan, tanlangan va cheklangan a'zolarga ega bo'lgan xususiy klublar jamiyatning yuqori, boy tabaqalarini jipslashtirishga, ularning ijtimoiy — siyosiy qarashlari va tasavvurlarini shakllantirishga, ularning elitaga xos bo'lgak hissiyotlarini ishlab chiqish va mustahkamlashga, ular uchun muhim bo'lgan siyosiy va boshqa qarorlarni birgalikda muhokama etishga qaratilgandir. Ularni chinakamiga "siyosiy hokimiyatning yopik markazlari", o'zining nooshkora faoliyati bilan siyosiy hukmronlikni ta'minlash uchun shart — sharoit yaratadigan noyob muassasalar deb ataydilar.

Jamiyatda kasaba uyushmalari muhim vazifalarni bajaradilar. Bu uyushmalar bir xil mutaxassislikdagi yoki ishlab chiqarishning bir xil tarmog'ida band bo'lgan mehnat kishilarini birlashtiradigan tashkilotlardir.

Kasaba uyushmalari mehnatnatkashlarning ommaviy jamoat tashkilotidir. Bu tashkilot mehnatnatkashlarning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishga, ularning madaniy — ma'rifiy saviyasi darajasini ko'tarishga qaratilgandir. Hozirgi sharoitda milliy va xalqaro miqyosida kasaba uyushmalari mexnatnatkashlarning manfaatlarini himoya qilishning yangi yullarini, usullarini izlab topishga intilmoqdalar, iqtisodiy va ijtimoiy siyosiy ziddiyatlarning yanada ko'proq chirmashib- chatishib ketishi tadbirkorlarning yirik ijtimoiy- mehnat ixtiloflaridan qochishga, kasaba uyushmalari bilan hamkorlik qilishning yangi yullarini izlab topishga bo'lgan intilishini kuchaytirmoqda. Ijtimoiy sheriklik siyosati mehnat ixtiloflarining keskinligini kamaytirishga qaratilgandir.

Mehnat munosabatlarini sheriklik, kelishuv ruhida tartibga solishning yo'lga qo'yilgan mexanizmi O'zbekistonda ham mavjuddir. Respublikada ijtimoiy sheriklik siyosatining faol tarafdorlari sifatida kasaba uyushmalari, tadbirkorlarning uyushmalari chiqmoqdalar. Ular tomonidan tuzilgan qo'shma komissiya budjet, investitsiya, ishchi kuchlar, soliqlar, ish haki, baho va raqobat sohasida siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda faol qatnashmoqdalar.

Manfaatli guruhlarning mustaqil yunalishi sifatida huquqni himoya qilish tashkilotlari maydoniga chiqmoqdalar. Bu tashkilotlar. "Ijtimoiy himoya komiteta", "Himoya" va boshqa nomlarda faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Diniy uyushmalar jamiyatning kuchli va ta'sirchan tashkilotlaridan hisoblanadi. Sababi, dunyoda tinchlikni saqlash, kishilarni tarbiyalash, ular o'rtasida umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish yo'lida turli diniy uyushmalarning imkoniyatlari kattadir. Diniy uyushmalar ham boshqa jamiyat tashkilotlari singari inson va jamiyatni to'g'ri yo'lga, tinch — totuvlikka, oliyjanoblikka, hamkorlik va hamjihatlikka chaqirmoqda. Ular ham ug'irlik, bosqinchilik, talonchilikni,

zo'ravonlikni, adolatsizlikni qoralaydilar. Bu tashkilotlar ham umidsiz dillarga taskin va yupanch bagishlaydilar, umidbaxsh a'mol sifatida singan ko'ngillarni ko'tara oladilar. Ayni paytda dinni niqob qilib olib undan g'arazli maqsadlarda foydalanuvchi, jamiyatdagi hamjihatlik, davlalararo, millatlararo va dinlararo totuvlik, ijtimoiy barqarorlikka tahdid soluvchi diniy ekstremistik uyushmalar ham yo'q emas. Ularning ko'rinishlari ham xilma – xildir. Bunga misol qilib: musulmon mamlakatlardagi «musulmon birodarlarini»; «toliblar harakati»; «vahobiylar harakatini» ko'rsatish mumkin. Bu ekstremistik tashkilotlar va xarakatlarning maqsadi, ular boshlagan jaholatparastlik faoliyati qanday oqibatga olib kelishi jahon jamoatchiligiga taboro ko'proq ayon bo'lmoqda. Ko'plab mamlakatlarda diniy ekstremistik guruhlarining faoliyati ta'qqalab qo'yilmoqda. Dunyoning turli mintaqalarida irqiy, millatchilik, terroristik, fashistik va jinoiy guruhlar ham faoliyat ko'rsatmoqdalar. Bu guruhlarining faoliyati ham davlatlar va uyushgan jamoatchiliku tomonidan munosib diqqat-e'tiborni qaratishni talab etmoqda.

Hozirgi vaqtda milliy va xalqaro darajada manfaatli guruhlar muhim o'zgarishlarni o'z boshlaridan kechirmoqdalar. Ular stixiyali tashkil etilgan tashkilotlardan o'zining ichki tuzilmalari to'la qaror topgan, Aniq dasturga ega bo'lgan jamiyatning siyosiy tizida o'zining munosib o'rnini topgan tashkilotlarga aylanish davrini o'tamoqdalar. Bu tashkilotlarning o'zgarishlar faoliyati o'ziga sinchkovlik Bilan diqqat e'tiborini qaratishni talab etmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy xarakatlar

Ijtimoiy-siyosiy xarakatlar- ijtimoiy taraqqiyotning asosiy xarakterlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Ular siyosiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy hayotni o'zgartiradi va rivojlantiradi. Ijtimoiy-siyosiy xarakatlar, xaddan tashqari xilma-xil siyosiy kuchlardan tashkil topadi. Ularga koalitsion prinsip asosida turli siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari, yoshlar, xotin-qizlar tashkilotlari va boshqa guruhlar kiradi. Xarakat qiluvchi tashkilotlar va guruhlardan har biri o'zining mustaqilligini saqlab qoladi. Xarakat ishtirokchilari tomonidan ilgari surilgan talablar o'zining miqyoslari, hamda ustuvorligi jihatdan bir xil emas. Ulardan ayrimlari hozirgi zamonning eng o'tkir umumbashariy muammolari — tinchlikni himoya qilish, atrof — muhitni muhofaza etishga borib taqalsa, ba'zilar esa umumilliy vazifalarni: ishsizlikni bartaraf etish, milliy ozodlik teng huquqlilik, uy — joyga ega bo'lish huquqi, unga to'lanadigan hakni kamaytirish, oziq — ovqat mahsulotlari ekologik soflik uchun, va boshqa talablarni ilgari suradilar.

Ijtimoiy — syosiy harakatlar ishtirokchilarining, mqsadi va vazifalariga quyidagilar kiradi:

- jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish;
- u yoki bu masala buyicha hukumat siyosatiga ta'sir ko'rsatish;
- o'zlari yashab turgan jamiyatni kuch ishlatmasdan o'zgartirish;

Demokratik harakatlarning qaror topishi va mustahkamlanishi jarayonida, uning alohida bo'limlari foydalanadigan kurash shakllari va usullari yuksalib va takomillashib - boradi. Hozirgi sharoitda ham ommaviy manifestatsiya va mitinglar, imzolarni yig'ish — ilgarigidek bu chiqishlarning tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda. Ammo vaqt o'tishi bilan yanada ko'proq uyushgan xarakterga ega bo'lgan: tinchlik yurishlari (GFR, Daniya, Finlyandiya) tinchlik va quolsizlanish uchun harakatlar kuni (Fransiya, Italiya, AKSH) tinchlikning bhorgi, kuzgi yurishlari katta ahamiyat kasb etmokda. Tinchlik lagerlari (Buyuk Britaniya, Italiya) tinchlik, poyezdlari, GFR korxonalaridagi amal qilayotgan tinchlik uchun kurash qo'mitalari demokratik harakatlarning noan'anaviy usullaridir.

Ijtimoiy — siyosiy harakatlar turli — tuman ko'rinishlarda namoyoi bo'ladilar. Ularning asosiy ko'rinishlariga quyidagilarni kiritishi mumkin:

"Fuqarolik tashabbuslari" (volontarizm). Bu ko'ngilli harakatning negizida insonparvarlik tamoyilari yotadi. Ular xalqni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish, ishsizlikni bartaraf etish, davlat funksiyalarining bir qismini aholiga berish, o'z — o'zini boshqarish kabi talablar va tashabbuslar bilan chiqadilar.

"Fuqarolik tashabbuslari" harakatining kuchayishi hozirgi zamonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Bu xarakatlar dunyoning ko'plab mamalakatlarini, turli ijtimoiy guruhlarini o'z ichiga qamrab oldi.

«Fuqarolik tashabbuslari» xarakatida katta yoshdagi aholidan AqShda -34mln. kishi, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada, Fransiya 3mln. dan 5 mln.gacha kishi ishtirok etdilar. Bu xarakat sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat, xalqaro faoliyat sohalarida mehr-shavqat, hayri-ehsonning turli shakllarini o'z ichiga oladi. Volontarizm hokimiyatini nomarkazlashtirish, davlat funksiyalarining bir qismini uyushgan aholiga berish orqali kishilarni siyosiy hayotning demokratik shakli va xalq hokimiyatiga jalb etish vositasi sifatida maydonga chiqadi.

Muqobil turmush-tarzi uchun xarakat. Bu xarakat mamlakatning turmush ukladini Bilan hayrihoh bo'lmagan aholining katta qismini (asosan yoshlarni) o'z ichiga qamrab oladi. Uning maqsadi – atrof muhitdagi, ijtimoiy hayotdagi barcha illatlari tugatish, rivojlangan industrial va noindustrial jamiyatning insonga ta'sirining salbiy oqibatlarini bartaraf etish, jamiyatni pastdan turib o'zgartirishdan iboratdir.

Muqobil xarakat- bu hulq-atvorning yangi tarzini; tinchlik, adolat, birdamlik va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish tamoyillari negizida tuziladigan ishlab chiqarish, madaniy tarbiyaviy va h.k. «muqobil» muassalarda mehnatni tashkil etishning Yangi shakllari Bilan uzviy bog'langan mayishiy va uy-joy jamoalarida oilaviy va shaxslararo munosabatlarning Yangi shakllarini izlash ham demakdir.

Ekologik xarakat. Bu xarakatning maqsadi – inson faoliyati va atrof-muhitning uyg'un munosabatlarini izlab topishdan iboratdir. Dunyoda birinchi ekologik partiya 1973 yilda Buyuk Britaniyada tuzilgan edi. Hozirgi vaqtda «yashil» deputatlar G'arb mamlakatlarning ko'plab parlamentlarida ish olib bormoqdalar. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis deputatlari ham atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha muayyan ishlarni amalga oshirmoqda. Bu yo'nalishda bir qator qonunlar, dasturlar qabul qilinadi. Hozirgi vaqtda xalqaro ekologik tashkilotlar qaror topdi. Xususan "Grinpis" (17 mamlakatdan 2.5 mln. kishini birlashtiradi), "Yer do'tlari" (34 mamlakatdan guruhlar ishtirok etadilar), "AYFA" (o'monlarni muxofaza qilish yoshlar federatsiyasi), "Tabiatning yosh do'tlari" (Rarbiy Yevropa mamlakatlarida 1000 dan ortiq markazlari bor) atrof — muhitni muhofaza qilish bo'yicha hayrli va savobli ishlarni olib bormoqdalar.

"Yoshlar harakati". Bu harakat asosan yoshlarni qamrab oladi. Bu harakat ham yoshlarga xos bo'lgan, ham umumsiyosiy, ham umumijtimoiy bo'lgan maqsad va vazifalarni o'z oldiga qo'yadi.

Hozirgi yoshlar harakati oldingi yillardagi yoshlar harakatidan ancha farq qiladi. Bu harakatga an'anaviy xokimiyat institutlariga nisbatan chuqur tanqidiy munosabat, o'z qarashlarini ifoda etishda — mustaqillik, kengroq erkinlik, faoliyat usullarida xilma — xillik xos.

Hozir dunyoda 50 dan Ortiq xalqaro yoshlar tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqdalar. Ulardan eng ommaviy va obro'lisi — Jahon demokratik yoshlar federatsiyasi (JDEF) va Xalqaro Talabalar Itgifoki (XTI). Bu tashkilotlarda dunyoning barcha mintaqalarida 100 dan ortiq mamlakatlardan progressiv yoshlar va talabalarining milliy uyushmalari ko'rsatilgandir. Ularning faoliyati BMT, YUNESKO va boshqa hukumatlararo tuzilmalar tomonidan tan olinadi va yuqori baholanadi.

O'zbekistonda yoshlarning "Kamolot" ijtimoiy — siyosiy harakati — mustaqil yurtimizning kelajagi bo'lgan yoshlarning ma'naviy barkamol, vatanparvar, jismonan sog'lom bo'lishi uchun faoliyat ko'rsatadi.

Xotin-qizlyar harakati. Hozirgi dunyodagi demokratik harakatlarning turli yo'nalishlari orasida xotin — qizlar harakati alohida ko'zga tashlanadi. Sababi, xotin — qizlar insoniyatning yarmidan ko'pini tashkil etadi, moddiy va ma'naviy boyliklarning taxminan 1,3 qismini ishlab chiqaradilar. Insoniyatning ana shu qismining manfaatlarini xotin — qizlar harakati ifoda etadi va himoya qiladi. Xotin — qizlar harakatining maqsadi xotin — qizlarning erkaklar bilan tengligiga amalda erishishdir. Bu oliyjanob maqsadga erishish yulida turli xalqaro tashkilotlar rahnamoligida diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmogda. 1976 yildan 1985 yilgacha bo'lgan davr BMT tomonidan "Tenglik, taraqqiyot, tinchlik" shiori ostida "Xotin — qizlar o'n yilligi" deb e'lon qilingan. Bu dunyoning turli mintaqalarida yashovchi aholi tomonidan ma'qullandi va tan olindi.

O'zbekistonda, mana bir necha yildirki, "Oila yili", "Ayollar yili", "Sog'lom avlod yili", "Ona va bola yili" dasturlari asosida hukumat ayolarning jamiyatdagi mavqeini oshirish, sharoitini

yaxshilash, ayollar muammolariga e'tiborni qaratish bilan jiddiy shug'ullanadi. O'zbekistonda ayollarning "To'maris" ijtimoiy harakati, "Tadbirkor ayol" nodavlat uyushmasi faoliyat ko'rsatadi.

Hozirgi vaqtda "kulrang panteralar" harakati mavjud bo'lib, ular shuning uchun ham o'zlarini "kulrang", deb ataydilarki, ular davlat siyosatiga aralashmaydilar. Belgiyada ayollarning "keksalar partiyasi" faoliyat ko'rsatib keladi.

Hozirgi xotin — qizlar harakatining yunalishlaridan biri — neofeminizmdir. Feministik tashkilotlar qator mamlakatlardagi xotin — qizlar harakatida asosiy o'rinni egallaydilar. Bunga AqSH yaqqol misol bo'ladi. Bu mamlakatdagi xotin — qizlar harakatida feministik mafkura eng yorqin va to'la o'z ifodasini topgan. Keyingi yillarda feministik mafkura va harakatda ikki oqim: liberal islohotchilik va radikal oqimlar qaror topdi. Liberal — islohotchilik oqimining vakillari, xotin- qizlarning erkaklar bilan tengligiga industrial jamiyat doirasida ijtimoiy — iqtisodiy va huquqiy islohotlar, asosan tinchlik mafkurasini izchil qat'iyat bilan yoyish va egalitarizm prinsiplariga binoan oilaviy rollarni o'zgartirish orqali erishish mumkin, deb hisoblaydilar. Ular shaxsning kamol topishi uchun mexnatning rolini alohida ko'rsatadilar. Chunki kasbiy faoliyat o'z qadr - qimmatini his etishga shakllanishiga imkon beradi, Bu oqim kasb va oila rollarining uyg'unligini yoqlab chiqadilar. Radikal oqim xotin — qizlar harakatida XX asrniig 60 — 70 — yillarida qaror topdi. Bu oqim vakillarining fikricha xotin — qizlarni ekspluatatsiya qilishning ildizi — generativ funksiyalarga borib taqaladi, biologiya masalalari — sotsial va siyosiy, jinslar o'rtasidagi munosabatlar — sinfiy munosabatlar hisoblanadi. Yosh xotin; qizlarning — radikal qarashlari "qizil pypoqlar", "Feminalistkalar", "Jodugarlar""kabi tashkilotlarning faoliyatida o'z ifodasini topgan. Bu tashkilotlar "toqat qilib bo'lmaydigan" erkaklardan chetlashishni, aholining erkak qismi bilan dushmanlikda bo'lishni targi6 va tashviq qiladilar. Feministik tashkilotlar AKShdan tashqari Angliya va Skandinaviya mamlakatlarida keng tarqalgan.

1995 yil 27 martda Toshkentda Uzbekiston "Xalq birligi" harakati tashkil topib, uning maqsadi, O'zbekiston xalqining birligini yanada mustahkamlash, fuqarolarda mustaqil O'zbekistonning buguni, kelajagiga nisbatan mas'uliyatni oshirishdir.

Manfaat guruhlari va ijtimoiy — siyosiy harakatlarning maqsadi — hokimiyatga erishish emas, unga kuchli bosim o'tkazib, kerakli qarorlarni qabul qilishga majbur etishdan iborat, deb aytib o'tdik, Buning uchun hokimiyatga bevosita ega bo'lmagan tashkilotlar turli usularni qo'llaydilar.

Manfaatli guruhlarining hokimiyat organlarida ta'sir ko'rsatishining keng tarqalgan shakli — bosim o'tkazishdir. G'arbning rivojlangan mamlakatlarida lobbistlar — zarur axborotlarni to'plashga va hokimiyat organlarini o'zlari mansub bo'lgan guruhlar foydasiga qaratilgan qarorlar qabul qildirishga qodir bo'lgan yuqori malakali mutaxassislardir. Lobbistlar o'zlarining mijozlari uchun moliyaviy foyda yoki boshqa imtiyozlarni qo'lga kiritadilar. Ular tez — tez manfaatli guruhlar bilan siyosiy arboblal, shu jumladan qonun chiqaruvchilar va hukumat a'zolari o'rtasidagi turli kelishuvlarda vositachi rolini bajaradilar va shu bilan mamlakatning siyosiy yo'lini shakllantirishga muhim ta'sir o'tkazadilar.

Lobbizm yoki bosim o'tkazish hozirgi kunda san'at darajasiga ko'tarilgan sohaga aylandi. Unga ommaviylik, moliyaviy qudrat, OAVlarining faol ishtiroki, yuqori malakaviylik, jamoatchilik fikri va madadiga suyanish xos.

Lobbizm eng zamonaviy texnologiyalarga asoslanadi. U tadbirlarni kompyuterlash, "Internet" orqali ittifoqchilar topish, ma'lumotlar topish, elektron pochta orqali xat yuborish, video — telefon anjumanlarini o'tkazish, yer yuldoshlari orqali dunyoning turli chekkalari bilan aloqa o'rnatish singari imkoniyatlardan to'liq, foydalanadi,

Lobbizm reklama uslublaridan to'la ko'lamda foydalanadi. U barcha shakldagi reklama, shu jumladan, tadbirni moliyalash, tovarning siljishi (promoushn), bozorini o'rganish bilan shug'ullanadi. Bosim o'tkazish texnologiyasining muhim jihati — jamoatchilik bilan aloqalar sohasidir.

Lobbizm tug'ridan — to'g'ri amalga oshirilganda - bosim o'tkazilishi zarur bo'lgan obyektga shaxsiy uchrashuvda qarindoshlari, do'stlari v h.lar orqali ta'sir etiladi.

Bavosita lobbizm — obyektga tashqi ta'sir o'tkazish bilan unda masala haqida bosim o'tkazayotgan guruh nuqtai nazarini aks ettiruvchi tasavvur shakllantirishdir. Uning eng tarqalgan yuli — deputat saylangan okrug saylovchilaridan kelgan xatlar yordamida bosim o'tkazish.

XX asr oxiridagi lobbistik kampaniyalarda ikki yunalish anis namoyon buldi:

1) ommaviy kampaniyalar tashkil etish bilan birga (bu- esxi, bavosita lobbizm), ijtimoiy fikrni reklama, jamoatchilik bilan alokalar v.g. yordamida shakllantirish;

2) "xududlar" bilan ishlashga e'tibor kuchayganligi. Axoli bilan ishlash siyosatining bir muxim kirrasi

mavjud: axoli ichida bosim subyektlarining doimiy madad guruxlari va bunday guruxlarni ukutish tizimi mavjudligi (xat yozish koidalari, konunchilar bilan mulokotning psixologik va axlokiy koidalari v.g.). 1

Siyosiy partiyalar: kelib chiqishi, mohiyati, funksiyalari

Odamlar o'z manfaatlarini himoya qilish va hokimiyatta erishish uchun hamma davrlarda birlashganlar. Shu ma'noda siyosiy partiyalar juda qadimdan mavjud. Zamonaviy partiyalar Angliyada XVII asrda vujudga kelgan, ammo 1832 yil saylov islohotidan keyingina hozirgi ko'rinishini olgan. AqShda partiyalar 1830-yillarda, prezident Jekson davrida, tashkil topa boshlagan. Fransiya va Yevropaning boshqa mamlakatlarida parlament guruhlari va siyosiy klublarning ommaviy tashkilotlarga aylanishi 1848 yil inqilobi bilan bog'liq. G'arb institutlarini birinchilardan bo'lib import qilgan Sharq mamlakatlaridan biri — Yaponiyada partiyalar birinchi jahon urushigacha bo'lmagan.

Siyosat nazariyasida siyosiy partiyalar tarixini bosqichlarga bo'lishda M.Veber tomonidan taklif etilgan quyidagi davrlashtirish qabul qilingan: aristokratik koteriyalar (to'garak); siyosiy klublar; ommaviy partiyalar. Amalda yuqorida sanab o'tilgan davrlarni faqat ikki ingliz partiyasi — liberal partiya (viglar) va konservativ partiya (torilar) o'tgan. Tori va viglarning koteriyalari XVII asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Ular o'rtasidagi farqlar asosan diniy tabiatga egaligi (viglar-puritanlar, torilar — anglikanlar) va turli sulolalarga moyillik bilan belgilanar edi. Siyosiy klub bosqichi siyosatga burjuaziya kirib kelishi bilan boshlanadi. 1831 yilda torilar "Charlton klub", 1836 yilda viglar

"Reform klub" tashkil etdilar. Torilar yirik yer egalari, viglar esa—liberal burjuaziya manfaatlarini ifodalalar edi. Boshqa siyosiy partiyalar tarixi ancha qisqa. Ularning ko'pchiligi bir yo'la ommaviy partiya sifatida shakllangan. Shuning uchun ham koteriya va klub bosqichlarini siyosiy partiyalar tarixining ibtidosi, deb hisoblash mumkin. Birinchi ommaviy siyosiy partiya (liberal partiya) yana Angliyada, 1861 yilda tashkil topgan. 1863 yilda Olmoniyada Lassal boshchiligidagi umumiy german ittifoqi tuziladi. XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib G'arbiy Yevropaning deyarli barcha mamlakatlarida ommaviy partiyalar mavjud edi. Ommaviy partiyalarning tashkil topishiga bu mamlakatlarda joriy qilinayotgan umumiy saylov huquqi va kengayib borayotgan ishchilar xarakati sabab bo'ldi.

Shu o'rinda, har bir mintaqada partiyalar tashkil topishi jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganligini ta'kidlab o'tish joiz.

AqSH avval boshdanoq burjua davlati sifatida shakllangan. Bu yerda taraqqiyot yo'li masalasida yakdillik mavjud bo'lgani holda ichki siyosatda respublikachilar fermerlarga tayansalar, federalistlar savdo — sanoat va moliya kapitaliga tayanganlar. Tashqi siyosatda respublikachilar Fransiya moyillik ko'rsatsalar, federalistlar — Angliya bilan ittifoq tarafdori edilar.

Yevropada vaziyat boshqacharoq edi: bu yerda taraqqiyot yo'li haqidagi munozaralar juda keskin kechgan, ko'tarilib kelayotgan burjua sinfiga iqtisodning feodal ukladi, feodal an'analar va kuchli hukmron elitalar qarshi turgan. Shuning uchun siyosiy hayotdagi kurash qattiq bo'lgan va mafkura juda muhim omil rolini o'ynagan.

O'zbekiston va O'rta Osiyoda partiyalar shakllanishi ham o'z yo'lida borgan. Ularning paydo bo'lishi asosan jadidlar bilan bog'liq. XX asr boshlariga kelib shakllangan «Ittixod va taraqqiy», «Erk», «Birlik», «Yosh buxoroliklar», «Yosh xivaliklar» haqidagi matbuotdagi munozaralardan shunday xulosaga kelish mumkinki, asoschilari ularni partiya sifatida qaragan taqdirda ham, ular klub bosqichidagi partiyalar edi.

«Partiya» lotinchadan «qism», «guruh» sifatida tarjimam qilinadi.

Agar qadimgi ma'nolarida partiyalar ayrim manfaat shaxs atrofida uyushgan kishilar guruhini anglatssa, zamonaviy ma'nosida partiyalar ko'proq mafkura, hokimiyat masalalarida tashkilotga birlashgan odamlar guruhini bildiradi. Shu ma'noda siyosiy partiyalar fuqarolar jamiyati negizida shakllanadi va siyosiy tizimning eng muhim elementi vazifasini o'taydi.

Siyosiy partiyalar jamiyatda muayyan funksiyalarni bajaradi. Siyosiy partiyalarning bosh funksiyasi – fuqarolar ijtimoiy qatlamlar, manfaat guruhlarining ko'plab xususiy manfaatlarini yagona siyosiy manfaatga keltirishdan iborat.

Shu ma'noda ular jamiyat siyosiy tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanganlar. Ular mavjud siyosiy tizim doirasida jamiyat taraqqiyotiga oid raqobatlashuvchi dastur egalari sifatida chiqadilar.

Jamiyat siyosiy tizimida partiyalar turli ijtimoiy guruhlar manfaatini ifodalabgina qolmay, bu manfaatlarini shakllantirishda ham faol qatnashdilar. Partiyalar vakolat vazifasi bilan bir qatorda vositachilik vazifalarini ham bajaradilar. Ular davlat darajasida qaror qabul qilish jarayonini muvofiqlashtiruvchi va nazorat etuvchi institut sifatida shakllangan.

Partiyalar fuqarolik jamiyatini davlat bilan bog'laydi, ular o'rtasidagi tabiiy ziddiyatlarni yumshatadi. Partiyalar vakolat tizimi orqali parlament va hukumat faoliyatida ishtirok etadi. Ta'kidlash lozimki, kuchli partiyalar jamiyat va davlat aloqalarini mustahkamlash, davlat ustidan nazoratni ko'paytirish orqali davlatni kuchaytiradi, zaif partiyalar – davlatni ham zaiflashtirishi mumkin.

Partiyalar jamiyatning ham vertikal, ham gorizontal bo'yicha barcha sohalarini qamrab u yerda axborot tarqatish va tashviqot faoliyatini olib boradi, tarbiyaviy vazifalarni bajaradi, siyosiy arboblarni tayyorlaydi. Barcha siyosiy institutlarni qamrab olgan holda partiyalar davlat hokimiyatining barcha darajalari va shahobchalari o'rtasidagi aloqalarni ta'minlaydi, kompromissga asoslangan siyosiy qarorlarni ishlab chiqadi, o'z saylov bazalarini tashkil etgan turli ijtimoiy rypuhlar o'rtasida vositachilik vazifasini bajaradi. Ayni vaqtda, partiyalar ijtimoiy fikrni safarbar etadilar, saylov kampaniyalarini g'oyaviy va tashkiliy jihatdan ta'minlaydilar, hokimiyatning barcha darajalariga nomzodlarini ilgari suradilar.

Har bir jamiyat oldida undagi bir— biriga qarama-qarshi manfaatlarini muvofiqlashtirish vazifasi turadi. Partiyalar ana shu ziddiyatli manfaatlarini bayon etishning doimiy kanallaridan biri sifatida jamiyat barqarorligi oshishiga olib keladi.

Ko'p davlatlarda partiyalarning maqomi va faoliyati maxsus qonunlar yoki konstitutsion me'yorlar bilan tartibga solinadi. Dunyo Konstitutsiyalarida siyosiy partiyalarning roli masalasiga besh xil yondoshuv mavjud:

1) birinchi yondoshuvda partiyalarga "fuqarolar klubi" tarzida qarash ustunlik qiladi. Kanada, AqSH, Avstraliya, Shveytsariya, Buyuk Britaniya v.h. davlatlarning Konstitutsiyalarida partiyalar to'g'risida hech narsa yozilmagan. Ularda siyosiy partiyalar faoliyati va tuzilishini tartibga soluvchi maxsus qonunlar ham yo'q. Avval Britaniya mustamlakasi bo'lgan ayrim mamlakatlarda ham shunday ahvol mavjud. Masalan, Xindistonda birinchi marta siyosiy partiya tushunchasi Konstitutsiyaga 52— tuzatishda 1985 yilda ishlatilgan. U ham bo'lsa, parlament ichki tartibiga oid bo'lgan tuzatishdir. Shu bilan birga, keyingi yillarda, Buyuk Britaniya, Kanada va AqShda partiyalarning saylov kampaniyasida ishtiroki, ularning moliyaviy ta'minotiga doir ayrim qonunlar qabul qilindi.

2) ikkinchi yondoshuvda Konstitutsiyalarda siyosiy partiyalarning jamiyatdagi roli to'g'risida batafsil to'xtab o'tildi. GFR (1949), Fransiya (1958), Portugaliya (1976),

Ispaniya (1978), Bolgariya (1991), Ruminiya (1991), Belorussiya (1996), O'zbekiston (1992) yilgi Konstitutsiyalari. Ularda, shuningdek, partiyalarni tashkil etish va faoliyatiga doir ayrim tamoyillar aks etgan. Masalan, "partiyalar milliy suverenitet va demokratiya tamoyillarini xurmat qilishi lozim" (Frayyiya V Konstitutsiyasi); "davlatning xududiy yaxlitligi va huquqiy tartibini xurmat qilishlari lozim" (Ruminiya Konstitutsiyasi); "etnik, diniy, irqiy asosda yoki hokimiyatni zo'rlik bilan egallash maqsadida partiyalar tashkil etish mumkin, emas" (Bolgariya Konstitutsiyasi). Bu holatlar partiyalar to'g'risidagi maxsus qonunlarda kengaytirilgan.

3) totalitar yondoshuv asosida bir partiyaviylik yotadi. Odatda bu davlat Konstitutsiyalarida boshqa partiyalarni tashkil etish ta'qiqlanmaydi. Ammo, amalda ularning tuzilishi va faoliyat ko'rsatish mexanizmlari mavjud bo'lmaydi. (Sobiq SSSR, XXR Konstitutsiyasi).

4) ayrim islom davlatlarida (Katar, Kuvayt, Birlashgan Arab Amirliklari, Omon, Saudiya Arabistoni singari) har qanday siyosiy partiyalar ta'qiqlangan. Islom qonunchiligiga ko'ra, partiyalarga birlashish — umma (jamo'a) birligiga ziyon yetkazadi, deb hisoblanadi.

5) ayrim avtoritar davlatlarda qo'llaniladigan beshinchi yondoshuvning mohiyati shundaki, ularda Konstitutsiya yoki maxsus qonunlarda aniq ko'rsatilgan partiyalargina amal qilishi mumkin. Masalan, Braziliyada 1964 yilgi harbiy to'ntarishdan so'ng o'tgan 25 yil ichida faqat ikki partiya faoliyati ruhsat etilgan: ulardan biri — hukumat partiyasi, ikkinchisi unga nisbatan hayrixoh muholifot rolini o'ynagan. Indoneziyada 1975 yil qonuni bilan davlat mafkurasi — parchalanishini tan oluvchi uchta partiya faoliyatigina ruhsat etilgan v.h.

Partiyaga berilgan huquqiy ta'rif ham umumiy, ham alohida belgilarni o'z ichiga oladi. Bu belgilardan eng muhimlari: saylovlarda ishtirok etishning majburiyligi, partiyalar faoliyatining doimiylik, siyosiy ishtirok etishning, uyushganlikning darajasi, a'zolarining soni va partiyaning nomidir. Bu ta'rifga ko'ra, faoliyati doimiy bo'lmagan tashkilotlar, masalan, faqat saylovoldi davrida faoliyat yurituvchi saylovchilar ittifoqi kabi tashkilotlar partiya, deb hisoblanmaydi. Partiyaning rasmiy tan olinishini ko'rsatuvchi, unga davlat himoyasini beruvchi muhim adolat — bu ro'yxatdan o'tkazishdir. Partiya ro'yxatdan o'tgandagina unga saylovlarda ishtirok etish huquqi va moliyaviy imtiyozlar beriladi.

Partiyalarni ro'yxatdan o'tkazish shartlari tufayli davlatlarda turlicha bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasida partiyalar Adliya vazirligida ro'yxatdan o'tkaziladi va buning uchun ma'lum muddatgacha 8 ta viloyatda yashovchi partiya a'zolarining 5000 dan kam bo'lmagan imzosi to'planishi zarur. Ispaniya, Italiya, Fransiya kabi davlatlarda partiyalar, ichki ishlar vazirligida, Belgiya va Niderlandiyada — Adliya vazirligida, Portugaliyada — Oliy sud, Braziliyada — Oliy saylov sudida ro'yxatdan o'tadilar, v.h.

Shunday qilib, siyosiy adabiyotda partiyaning xilma — xil ta'riflari mavjud ekan: — Ana shulardan kelib chiqib, siyosiy partiya quyidagicha ta'rif berish mumkin: siyosiy partiya-siyosiy hokimiyatni egalash yoki unga doimiy ta'sir o'tkazish maqsadida mafkuraviy asosda tashkil topgan ixtiyoriy ittifoq.

Odatda, zamonaviy siyosiy partiyalar quyidagi ichki tuzilishga ega:

- yetakchi (yetakchilar) va rahbarlar guruhi;
- apparat;
- faol a'zolar;
- passiv a'zolar.

Samarali faoliyat ko'rsatish uchun partiya siyosiy faoliyat bilan faol va maxsus shug'ullanuvchi "malakali siyosatchilar" rahbarligiga muhtoj. Ular partiya faoliyatini tashkil etadilar va muvofiqlashtiradilar.

Partiyalar odatda byurokratik apparatga ega. U tashkilotda ishlovchi va o'z mehnati uchun haq oluvchi odamlardan iborat.

Partiyaning faol a'zolari — uning rahbariyati yoki byurokratik apparatiga kirmagan holda tashkilot faoliyatida doimo ishtirok etuvchi shaxslardir. Partiyaga kirishga ularga turli sabablar ta'sir etadi: siyosiy manfaatlar, moddiy omillar, hokimiyat, obro'ga intilish, v.h.

Partiyaning passiv a'zolariga tashkilotga kirgan, ammo uning faoliyatida dam—badam qatnashib turadigan shaxslar kiradi.

Partiyaga hayrixoh rypuh mavjud bo'lishi mumkin: ular tashkilotga kirmagan holda uning mafkuraviy va pirovard maqsadlarini qo'llab — quvvatlaydilar. U Hayrihoxlarning roli saylov kompaniyalari davrida ayniqsa beqiyos ortadi.

Partiyalar hayotida moliyaviy jihatdan ularni ko'llab- quvvatlaydigan tashkilot yoki alohida shaxslarning roli juda muhim. Ularga yirik kapital egalari yoki milliy, chet el tadbirkorlik, kasaba, diniy va madaniy tashkilotlar kiradi. Partiyalarga ko'rsatgan moliyaviy yordamlari tufayli xomiyar unga ta'sir eta olish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Siyosiy partiyalarni turkumlash

Siyosiy partiyalarni turkumlashning ko'plab asoslari mavjud. quyida ularning ayrimlarini ko'rib chiqamiz:

Dasturining ijtimoiy yo'nalishi va faoliyat yo'nalishiga ko'ra siyosiy partiyalar

- sotsial — demokratik;
- liberal-demokratik;
- kommunistik;
- milliy;
- irqiy;
- diniy;
- davlat - vatanparvarlik;
- xalq partiyalariga ajratiladi.

Faoliyatining g'oyaviy asoslariga ko'ra siyosiy partiyalar quyidagicha bo'linadi:

- doktrinal (o'z mafkurasini himoya qiluvchi);
- pragmatik (maqsadga muvofiqlikdan kelib chiquvchi);
- xarizmatik (muayyan siyosiy yetakchi atrofida birlashuvchi).

Dasturni amalga oshirish uslublariga ko'ra:

- inqilobiy (jamiyatni tubdan kayta isloh qilishga intiluvchi);
- islohotchi (ijtimoiy hayotni keskin tarkibiy o'zgarishlarsiz o'zgartirish tarafdori).

Siyosiy faoliyat tabiatiga ko'ra siyosiy partiyalar:

- reaksiyon;
- konservativ;
- radikal;
- ekstremistik;
- mu'tadil bo'lishi mumkin.

Hokimiyatda ishtirokiga ko'ra siyosiy partiyalar:

- hukmron;
- muxolif (oshkora, yashirin) larga bo'linadi.

Siyosat maydonida joylashishiga ko'ra:

- markaz partiyalari;
- o'ng partiyalar;
- so'l partiyalar mavjud.

Tashkiliy tuzilishiga ko'ra siyosiy partiyalar:

- parlament partiyalari (birlamchi tashkilotlari sifatida xuduhiy qo'mitalar chiadi);
- leyboristik partiyalar (parlament partiyalarining bir ko'rinishi bo'lib, kollektiv a'zolik, shu jumladan mexnat jamoalarining partiyaga kollektiv a'zoligiga ruxsat etadi);
- avangard partiyalar (demokratik sentralizm va a'zolarining hududiy — ishlab chiqarish asosida birlashtirish tamoyiliga asoslanadi).

Parlament partiyalari o'z navbatida parlamentdagi ta'siri nuqtai nazaridan:

- majoritar, ya'ni eng ko'p mandat oluvchi va hukumat tuzuvchi partiyalar;
- ustun partiyalar, ya'ni nisbatan ko'p mandat egalari;
- minoritar partiyalarga bo'linadi (kam mandatli). A'zolik tabiatiga ko'ra partiyalar:
- kadrlar partiyalari (kam sonligi, a'zolikning erkinligi, tashkiliy bo'shligi);
- ommaviy (ko'proq a'zolarga ega bo'lishga intiluvchi, qattiqqo'l intizomga asoslanuvi)

bo'linadi.

XX asrning 60 — yillarida ko'pgina mamlakatlarda sinflar yoki hatto mafkuralararo dasturlar ishlab chiqib to'liq elektoratga qaratilgan "saylovchilar" partiyalari shakllandi. Hozirgi kunda ko'p ommaviy partiyalar o'z dasturlarini "saylovchilar" partiyalariga moslab o'zgartiryaptilar. "Saylovchilar" partiyalarining bosh g'oyasi — turli ijtimoiy kuchlarni birlashtirishga imkon beruvchi maqsadlarni ilgari surishdan iborat.

"Milliy partiyalar" tushunchasi. Milliy partiya hududiy, chegaralarda emas, butun davlat miqyosida amal qiluvchi partiya bo'lib, u parlamentga saylovlar mobaynida (ba'zan prezidentlikka

to'g'ridan — to'g'ri saylovlar mobaynida) doimiy ravishda muayyan foiz ovoz oladi (odatda 2 — 3% dan kam bo'lmagan), o'z nizomi, dasturiga ega, ro'yxatdan o'tgan, muayyan miqdorda a'zolarga ega (masalan, Meksikada 1947 yil qonuniga ko'ra shtatlarning yarmidan 65 mingdan kam bo'lmagan a'zolar soni). Milliy deb e'tirof etilgan partiyalar (odatda bu — markaziy saylov qo'mitasi tomonidan qilinadi) saylovlarda bir qator ustunlikka ega bo'ladi. Masalan, ular uchun ushbu partiya nomzodlarini quvvatlovchi imzolar yig'ish shart emas. Milliy partiyalar konsepsiyasi saylov tizimini bir muncha soddalashtirish, ortiqcha harakat va sarflardan qochish, vaqtni tejash imkonini beradi. Ba'zi mamlakatlarda partiyalarni milliy deb tan olinishi ikki bosqichga ega. Birinchi bosqichda partiya umummilliy saylovlarda belgilangan miqdorda ovoz olishi kerak. (masalan, Meksikada 1,5 %). Shunda u milliy partiya sifatida shartli ravishda ruyhatdan o'tadi. Keyingi umummilliy saylovlarda qatnashib, shu partiya yana belgilangan ovozlar miqdorini olsa, u umummilliy, deb e'tirof etiladi.

Partiya tizimlari

Siyosat nazariyasida partiya tizimi deyilganda, hokimiyat uchun kurashda va uni amalga oshirishda ishtirok etuvchi barcha partiyalar birligi tushuniladi. Partiya tizimlari shakllanishiga va uning o'ziga xosligigiga juda ko'p omillar ta'sir etadi. Xususan, amaldagi Konstitutsiya, qonunchilik, saylov turi, shuningdek, jamiyatda amal qiluvchi siyosiy madaniyat, an'analar, milliy, diniy omillar, jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar — partiya tizimi tabiatini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Tarixan partiyaviy tizimlarning quyidagi turlari shakllangan: bir partiyaviy, ikki partiyaviy (ba'zi adabiyotlarda “mukammal ikki partiyaviy tizim” va ikki yarim partiyaviy tizim) hamda ko'p partiyaviy tizim (ba'zi adabiyotlarda “mukammal ko'p partiyaviy tizim” va “hukmron partiyali ko'p partiyaviy tizim”).

Bir partiyali tizimda yagona partiya davlat hokimiyatiga ham egalik qiladi. Yorqin misoli — sobiq SSSR Kommunistik partiyasi.

Umummilliy saylovlarga mamlakatda amal qilayotgan partiyalarning faqat ikkita — yetakchisigina — ovozlarning 90% va undan ortig'ini to'plasa — “mukammal ikki partiyaviy tizim” to'g'risida fikr yuritish mumkin bo'ladi. Bunday tizim — AqShda mavjud.

“Ikki yarim” partiyaviy tizimda ikki yirik partiya saylovchilar ovozlarning 75-80% ga ega bo'lib, “uchinchi” partiya saylov natijalariga jiddiy ta'sir ko'rsata oladigan darajada ovoz to'plagan bo'ladi. Yirik partiyalar “uchinchi” partiya bilan, yoki o'zaro bir-biri bilan ittifoqlar tuzishga majbur bo'ladilar. Bu tizim, masalan, GFR da amal qiladi.

Ammo vaziyat butunlay qarama-qarshi ham bo'lishi mumkin: mamlakatda amal qilayotgan partiyalar ichida birining mavqei shunchalik yuqori-ki, unga birorta boshqa partiya yetib olamaydi. Ba'zan u saylovda mag'lub bo'lishi mumkin. Chunki qolgan partiyalar unga qarshi ittifoqda chiqadilar. Ammo juda qisqa vaqt ichida bu partiya yo'qotgan mavqeini tiklab olish qobiliyatiga ega. Bunday tizimlar “hukmron partiyali ko'p partiyaviy tizimi” deb ataladi. Bunday tizimlar hozirgi kunda bir qator g'arb demokratiyalarida uchraydi: Shvetsiya, Norvegiya, Daniya. Bu yerda hukmron sotsial-demokratik partiyalar o'z mavqelarini muholifatning ko'p sonligini va uyushmaganligi tufayli ham uzoq vaqt davomida saqlab qola olyaptilar. Shu jihati bilan bu partiyalar bir partiyaviy tizimdagi yagona partiyadan farq qiladi.

Ko'pgina mamlakatlarda mavjud ko'p partiyaviy tizimlarda bir qator partiyalar hokimiyat uchun kurashda deyarli bir xil imkoniyatlarga ega. Shuningdek, ular turli ittifoqlar, partiya bloklari tuzishlari mumkin. Bunday tizimlardagi partiyalarning sonlari turlicha bo'ladi: 3 tadan (Belgiya, Avstriya) 12 ta (Niderlandiya) va undan ortiq.

Ko'p partiyaviylik shakllanishiga bir qator omillar ta'sir etadi. Ko'p qatlamlar, sinflarga ega mamlakatlarda ko'p partiyaviylik shakllanishi oson (Rossiya). G'arbiy Yevropa mamlakatlarida mafkuraviy va diniy, shuningdek, tarixiy va milliy omillar ko'p partiyaviylik shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Partiyalar soniga saylov tizimining turi ham ta'sir etadi. Xususan, M.Dyuverje uch sotsiologik qonunni bayon etgan:

1) proporsional vakillik ko'p partiyaviylikka olib keladi;

2) majoritar tizim asosidagi ikki bosqichli saylovlar ittifoqlar bilan yumshatiluvchi ko'ppartiyaviylikka olib keladi;

3) bir bosqichli majoritar tizimdagi saylovlar ikki partiyaviylikka olib keldi. Xo'sh, sanab o'tilgan partiyaviy tizimlardan qaysi biri mukammal? Albatga, bu savolga uzil — kesil javob berib bo'lmaydi. Bir partiyaviy tizim demokratiyaga mutlaqo yotligini nazarda tutib, ikki va ko'p partiyaviy tizimlarning afzalliklari va kamchiliklari to'g'risida to'xtalib o'tamiz: Ikki partiyaviy tizimda g'olib chiqqan partiya hukumatni tuzadi va o'zi faoliyat ko'rsatgan muddatdagi barcha yutuqlar va kamchiliklar uchun yakka o'zi mas'uldir. Bunday hukumat barqaror bo'ladi, negaki, hukumat a'zolari bir partiya vakillari bo'lishi bilan birga shu partiya parlamentdagi mandatlarining ham ko'pchiligiga ega bo'lishi mumkin. Aholi ishonchini oqlamagan taqdirda ham norozilik siyosiy tartibga emas, hokimiyat partiyasiga qaratilgan buladi. Ikki partiyaviy tizim partiyalar o'rtasidagi mafkuraviy ixtiloflarni yumshatishga xizmat qiladi, deb hisoblanadi. Bu esa siyosiy tizimini ancha barqarorlashtiradi. Fakat ikki partiyaviy tizimgina mas'uliyatli boshqaruv talabiga javob beradi. Partiyalardan biri hokimiyat tepasida turadi, ikkinchisi — muxolifotda. Saylovchilar saylovlardan partiyalarni nazorat etish uchun foydalanishadi. Ikki partiyaviy tizimlar haqiqatan ham barqarorligi va samaradurligini namoyon etdilar.

Ko'p partiyaviy tizim ikki partiyaviy tizimdagi muhim bir kamchilikni to'ldiradi — u jamiyatdagi barcha manfaatlarining bayon etilishini ta'minlaydi va shu tariqa davlat hokimiyatiga, kim tomonidan bo'lmasin, ta'sirning monopollashishiga yul qo'ymaydi. Bu esa, ayniqsa, o'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlarda demokratik islohotlarning yana bir kafoloti bo'lib xizmat qiladi. Ammo ko'ppartiyaviylikning bir qator kamchiliklari ham bor: har bir partiya faqat o'zi bayon etayotgan tabaqa manfaati bilan cheklanib, jamiyatdagi talablarni uyg'unlashtirishga intilmaydi. Shu tariqa u jamiyatdagi manfaatlarini saralash funksiyasini yaxshi bajarmaydi. Ko'p partiyaviylik uchun siyosiy hukumat inqirozlari xos. Ko'p partiyaviylikda — yetarlicha siyosiy madaniyatga ega bo'lmagan odam to'g'ri qarorga kelishi qiyin, negaki u hilma — xil partiyalarning dasturlaridagi barcha qirralarni chuqur anglab yetish, tushunishi, ularni farqlashi kerak bo'ladi.

O'zbekistonda partiyaviy tizim shakllanishi xususiyatlari

O'zbekistonda bugungi kunda ko'p partiyaviy tizim shakllanib bo'ldi. Ammo bu jarayon xali tugallangani yuq. Iqtisodiy islohotlar, mulkchilikning turli shakllari rivojlanib borishi bilan aholining ijtimoiy mobilligi ortib boradi va, demak, bugungi partiyalar va xarakatlar tarkibi va mazmunida o'garishlar ro'y berishi muqarrar. Oliy Majlis tuzilishida belgilangan o'zgarishlar ham partiyalar va elektorat faollashishi, partiya dasturlarining konkretlashishi, partiya tayanuvchi ijtimoiy qatlamlarning saralanishiga olib keladi, deb ehtimol kilishga imkon beredi. Garchand, O'zbekistondagi olimlar, jamoatchilik vakillarining bir qismi mamlakatimizda ikki partiyaviy tizim amal qilishi tarafdorlari sifatida partiyalar sonining kamayishini bashorat qilsalar — da, fikrimizcha, yaqin yillar ichida O'zbekistonda ko'ppartiyaviy tizim saqlanib qoladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining "Jamoat birlashmalari" nomli XIII bobining 60 — moddasida siyosiy partiyalarga quyidagi ta'rif berilgan: "Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar. Siyosiy partiyalar o'z faoliyatlarining moliyaviy ta'minlanish manbalari hakida Oliy Majlisga yoki u vakil qilgan organlarga belgilangan tartibda oshkora hisobotlar berib turadilar"1.

O'zbekistonda partiyalar faoliyati huquqiy jihatdan bir qancha hujjatlar bilan tartibga solinadi:

1. O'zbekiston Konstitutsiyasining 34 — moddasida fuqarolarning erkin tarzda kasaba uyushmalariga, siyosiy partiya va ijtimoiy harakatlarga birikishlari mumkinligi belgilangan.
2. O'zbekiston Konstitutsiyasining 60 — moddasida siyosiy partiyalarning o'zlarini saylab qo'yan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etishlari ta'minlanadi.
3. "O'zbekiston Respublikasining Davlat Mustaqilligi asoslari" to'g'risidagi (1991 yil 31 avgust) qonun.
4. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenta saylovlari to'g'risida" (1991 yil 18 sentabr) qonuni.
5. "O'zbekiston Respublikasi Fuqaroligi to'g'risida" (1992 yil 2 iyul) qonung.

6. "Siyosiy partiyalar to'g'risida" (O'zbekiston Respublikasi) qonuni. "Xalq so'zi" 1997 y. 7 yanvar.
 7. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov" to'g'risidagi qonun (1993 yil 28 sentabr) qonuni v.h.
 8. O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil qilish to'g'risida" gi qonun. 1993 yil 2 sentabr.
- Hozirgi kunda O'zbekistonda mavjud partiyalar faoliyati, sustligini fuqarolar kam, mutaxassislar ham ta'kidlayapti. Buning bir qator obyektiv sabablari bor. Ma'ruzadan bilib olganimizdek, partiyalar fuqarolik jamiyati negizida fuqarolar, guruhlar, qatlamlar manfaatini davlatga bayon etuvchi tashkilot sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ammo, O'zbekistonda fuqarolik jamiyati endi shakllanyapti, xususiy mulkchilik negizida Yangi qatlamlar vujudga kelishi va manfaatlarining saralanishi hali uzoq davom etadigan jarayon. Shuning uchun ham partiyalarimiz dasturlari va tayanch bazalari o'xshash ketadi, dasturlarda bayon etilgan maqsadlar bilan amaliy faoliyat o'rtasida farq mavjud. Partiyalar kasaba uyushmalari yoki davlat tashkilotlariga o'xshash vazifalarni bajarib kelyapti. Bu vaziyatda partiyalar apparatida ishlash uchun ko'proq politolog, sotsiolog, psixologlar jalb qilinib, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, bu boradagi yuzaga kelayotgan manfaat va talablarni bayon etib, saralab, davlat hokimiyati organlariga yetkazish, aholi siyosiy madaniyatini oshirishga e'tiborini kuchaytirishlari maqsadga muvofiq, bo'lib ko'rinadi. Partiyalarning bugungi O'zbekiston siyosiy tizimidagi o'rni demokratik jamiyat qurishda davlatga yaqindan yordam berishdan iborat.
- Adabiyotlar:
- 1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
 - 2.Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
 - 3.Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
 4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
 5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
 - 6.Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
 - 7.Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
 - 8.Pugachev V.P., Solovev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
 - 9.Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
 10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
 11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
 12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
 13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma.T.2006
 14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

5-mavzu. Siyosiy elita va siyosiy yetakchilik.

Reja:

- 1.Siyosiy elita: tushunchasi, konsepsiyalari va turlari
- 2.Siyosiy yetakchilik: tushunchasi, va nazariyalari
- 3.Yetakchilarning turlari va funksiyalari
- 4.O'zbekistonda zamonaviy siyosiy elita va siyosiy yetakchilikning shakllanishi

Siyosiy elita tushunchasi

Politologik adabiyotlarda "siyosiy sinf", "hukmron sinf", "boshqaruvchi sinf" singari turli nomlarga ega siyosiy elitalar bugungi kunda ham jamiyat taraqqiyoti uchun ulkan hissa qushuvchi ijtimoiy gypuh hisoblanadi.

Zamonaviylashayotgan jamiyatlarda islohotchilarning muvaffaqiyatlari to'g'ridan — to'g'ri ana shu gypuh salohiyati, irodasi va tashabbusiga bog'lanadi.

Xo'sh, siyosiy elita nima? Uning siyosiy jarayonlarga belgilovchi ta'siri nimalarda namoyon bo'ladi?

"Elita" ning lug'aviy ma'nosi fransuzchadan "saralangan", "saylangan", deb tarjima qilinadi. YA'ni bu so'z — narsalar, hodisalar, insonlarda eng yaxshi hususiyatlar, sifatlar mujassam etganini anglatadi. "Siyosiy elita" siyosiy nazariyada — muayyan sifatlarga yoki hokimiyatga kuchli ta'sirga ega ijtimoiy guruhga mansublikni bildiradi. Siyosiy elita jamiyat rivojini maqsadlari va yo'nalishlarini ishlab chiqadi. U strategik jihatdan muhim qarorlarni qabul qiladi va ularni amalga oshirish uchun davlat hokimiyati egalik qilayotgan barcha manbalarni ishga soladi.

Jamiyat eng qadimgi davrlardan oq aslzodalar, oq suyaklar, oliy tabaqaga va xalqqa ajratib kelingan. Bunday ajratish xayotda mavjud asl xolatni aks ettirgan. Jumladan, bizning buyuk ajdodlarimiz qalamiga mansub asarlarning aksariyatida kelib — chiqishi (zoti), nasabi, aql — zakovati, jasorati bois xalq mexrini qozongan va xalq boshida turgan qahramonlar, beklar, shohlar obrazlari tahlil qilinadi.

Ammo faqat XIX asr oxiriga kelib elitalarning kelib chiqishi, jamiyatdagi o'rni, vazifalari haqidagi qarashlar ilmiy tahlil tusini oladi. Deyarli bir vaqtda ushbu masalalar haqida o'z fikrini bayon etgan italiyalik ikki olim — G.Moska va V. Pareto va nemis olimi R.Mixels elitalarni siyosatning alohida subyekti sifatida ajratib, uning amaliy faoliyatini o'rgana boshladilar, Ularning ijodi elitologiya faniga asos soldi va unda "makiaveli maktabi" yo'nalishini tashkil etdi.

G.Moska har qanday jamiyatning ikki sinf- boshqaruvchilar va boshqariluvchilarga bo'linishini azaldan mavjud va tabiiy hol, deb biladi. Uning fikricha yolgiz bir kishi ham (u har qanday buyuk sifatlarga ega bo'lmasin), hamma barobar ham hokimiyatni amalga oshira olmaydi. Shuning uchun G.Moska fikricha, uyushgan kamchilikning

uyushmagan ko'pchilik ustidan hukmronligi muqarrardir. Bu — kelishib va bir xil faoliyat ko'rsatuvchi odamlar o'zaro kelisha olmagan minglab odamlar o'zoro kelishi olmagan minglab odamlar ustidan g'alaba qozonadilar. Uning tarkibiga kiruvchi individlar ommadan bir qator sifatlari bilan ajralib turadi. Bu sifatlar ularga muayyan moddiy intellektual va, hatto, ma'naviy ustunlik beradi. Boshqacha qilib aytganda, ular o'zlari yashayotgan jamiyatlarida nihoyatda qadrlanadigan va ularga obro', nufuz ko'shadigan qandaydir fazilatlariga ega bo'lishlari: kerak. Moska vaqt o'tishi bilan bunday sifatlarning o'zgarishini aytib o'tadi. U siyosiy elitani "siyosiy sinf", deb ham atagan. Unga ko'ra uch sifat odamlarga siyosiy sinfga yo'l ochadi: xarbiy jasorat-xarbiy aslzodalikka; boylik — moliyaviy hukmronlikka va avliyolik- diniy aslzodalikka. Moska fikricha siyosiy elita qotib qolgan yopiq ijtimoiy gypuh emas, u uch usul bilan yangilanib boradi: vorislik, saylanish va kooptatsiya. Siyosiy siif rivojlanishida olim ikki yo'nalish mavjudligini ta'kidlaydi: aristokratik va demokratik. Aristokratik yo'nalishning ustunlik qilishi siyosiy elitaning yopiqligi va, oqibatda, turg'unlikka olib keladi, elita — "ayniydi". Demokratik yo'nalishdagi taraqqiyotda uning yangilanishi, o'zgaruvchanligi va samaradorligi ortadi.

G.Moska bilan bir davrda va undan mustaqil ravishda siyosiy elitalar ta'limotini V.Paretgo ham ishlab chiqdi. V.Paretto fikricha jamiyatni har doim alohida psixologik va ijtimoiy sifatlarga ega bo'lgan elitalar guruhi boshqa rib kelgan va boshqarishlari lozim. Jamiyatni boshqarishning u yoki bu sohasida yuksak va samarali faoliyat ko'rsatayotgan individlar gypuh elitalarni tashkil qiladi. Ushbu guruhlar hukmron, ya'ni hokimiyatni boshqarishda bevosita ishtirok etuvchilar va kontrelitalar, ya'ni yuksak sifatlarga ega bo'lgan, lekin hokimiyatni bevosita boshqarishda ishtirok etmayotgan kishilardan iboratdir. Jamiyat taraqqiyoti elitalarning davriy ravishda almashinishi vositasida ro'y beradi. Hukmron elita guruhlari o'z imtiyozlari va ijtimoiy mavqelarini meros tariqasida noelitar avlodlariga berishga harakat qiladilar, bu — o'z navbatida elita tarkibi sifatining buzilishiga, kontrelita guruhlarining o'sishiga olib keladi. Bunday sharoitlarda hukmronlikdan

norozni kontelita guruhlarini ommani safarbar etish vositasida hukmron elita guruhlarini ag'daradi va o'z hukmronligini o'rnatadi.

Shunday qilib, Pareto elitalarning vujudga kelishini ko'p darajada psixologiyaga bog'laydi. U "siyosiy elita" atamasi bilan bir qatorda "tanlangan sinf" atamasini ham qo'laydi. Unga ko'ra, elita terminining bosh g'oyasi ustunlikdir. YA'ni aql, - xarakter, chaqqonlik singari xilma — xil qobiliyatlarga oliy darajada ega odamlar- elita deyiladi.

Elitalar tug'risidagi ta'limotlar taraqqaniyotiga R.Mixels ham yirik hissa qo'shgan. U jamiyatda elitarlikni vujudga keltiruvchi ijtimoiy mexanizmlarni tadqiq qildi. R.Mixels hukmron katlamning tashkilotchilik qobiliyatlariga, shuningdek jamiyatning tashkiliy strukturalariga elitarlikni vujudga keltiruvchi vosita sifatida katta e'tibor berdi. R.Mixels fikricha jamiyat tashkil etilishining o'zi elitarlikni talab qiladi. Jamiyatda "oligarxik tendensiyalarning temir qonuni" amal qiladi. Uning mohiyati shundaki, yirik tashkilotlar muqarrar ravishda elitaning shakllanishiga olib keladi. Jamiyatda rahbarlik hamma tomonidan ham amalga oshirila olmaydi, shu sababdan ham ushbu tashkilotlarning samaradorligi rahbarlik qiluvchi yadro va apparatning ajralishiga olib keladi, u esa oddiy a'zolar nazorati ostidan chiqib, ulardan ajralib siyosatni yolg'iz rahbariyatning manfaatlariga bo'ysundirishga va, birinchi navbatda, o'z imtiyozlarini, ahvolini saqlab qolishga harakat qiladi. Omma esa yetarli darajada haqqoniy axborotga ega emasligi natijasida, bunday holatga va tashkilotlarning kundalik faoliyatiga loqayd qaraydi, shu jumladan, demokratik jamiyatda ham aslida elitalar hukmronlik qiladi.

"Makiavelli maktabi" oqimini yaratgan olimlar elitalarga hos bir qator hususiyatlar asosida ularni boshqa ijtimoiy guruhlardan farqini ko'rsatib berdilar. Demak,

- elitarlik — har qanday jamiyatga xos;
- elitalar alohida sifatlarga ega; ularda guruhii hamjixatlik kuchli va uning asosini hokimiyatga intilish yoki hokimiyatga egalik tashkil etadi;
- elitalar hukmronligi legitim tabiatga ega;
- elitalar tarkibi almashinish, yangilanish hususiyatiga ega.

Makiavelli maktabi vakillari xalqning irodaviy bo'shlig'i, mas'uliyatni o'z ko'liga olishni istamasligi boyes jamiyatdagi ushbu parchalanishni yengib bo'lmaydi, degan xulosani asoslaganlar.

Zamonaviy jamiyatlarning tuzilishi va mazmunidagi o'zgarishlar "hukmron sinf" ning jamiyatdagi mavqeini ham, uning vazifalarini ham, u tayanadigan resurslarini ham, elitalarni jipslashtiruvchi omilarni ham o'zgartirib yubordi. Elitalarning zamonaviy konsepsiyalari ana shu jarayonlarni aks ettirishga harakat qiladi. Shu tariqa elitalarga qadriyatiy, institutsional, reputatsion yondoshuvlar vujudga keldi. Elitalar plyuralizmi nazariyasi ana shu yondoshuvlarni umumlashtirib, hozirgi vaqtda jamiyatda xilma — xil elitalar faoliyat ko'rsatishi (siyosiy, iqtisodiy, madaniy, harbin) va birortasi mustaqil holda, yolg'iz o'zi hokimiyatni amalga oshira olmasligini aniqladi. Avval siyosiy resurslar (pul, boylik, maqom) bir qo'lda — aristokratiyada to'plangan bo'lsa, zamonaviy jamiyat, siyosiy tengsizlikni saqlagani holda, resurslarni butun jamiyatga tarqatib yubordi. Jamiyatda xilma — xil va ko'p sonli elitalar guruhlarini shaklantirdi. Bu esa, demokratiya bilan elitarlikni yarashtirar edi.

Elitaning turlari va funksiyalari

Shunday qilib, elitalarning mavjudligi obyektiv hol. Elitalarning mavjudligi jamiyatda boshqa ijtimoiy guruhlarining mavjudligi singari juda muhim. Siyosiy elitalar esa jamiyat siyosiy xayotini professional asosda boshqarish uchun juda zarur.

Siyosiy elita — hokimiyat vositalariga ega bo'lgan odamlar guruhi. U murakkab tuzilishga ega. Siyosiy elita o'z ichida yana bir qancha turlarga bo'linadi. Bunda asosiy ko'rsatkich — hokimiyatga egalik darajasidir. Siyosiy elitalar oliy, o'rta qatlam, ma'muriy elitalarga bo'linadi.

"Oliy elitaya" ni qarorlar qabul qiluvchi yoki bu jarayonga bevosita ta'sir etuvchi odamlar tashkil etadi. Ularning soni unchalik ko'p emas. Rivojlangan demokratik davlatlarda har bir million aholiga oliy elitaning 50 vakili to'g'ri keladi.

"O'rta -elita" ga mansublik daromad miqdori, kasbiy maqomi, ma'lumoti kabi uch ko'rsatkich asosida aniqlanadi. O'rta elitaga katta yoshdagi aholining 5% mansub, deb hisoblanadi.

Yuqoridagi ko'rsatkichlarning bitta yoki ikkitasi yo'q bo'lganda nomzod "marginal elita" ga mansub, deb hisoblanadi.

Ma'muriy elitaga yuqori darajadagi davlat hizmatchilari, mansabdor shaxslar kiradi.

Elitalarning eng muhim turlaridan yana biri- iqtisodiy elitadir. Unga yirik mulk egalari, sanoatchilar, eng boy odamlar kiradi. Iqtisodiy elita aholi bandligi, ish haqqi, odamlar daromadlari kabi muhim omillar bilan belgilanadi va o'z iqtisodiy hokimiyati, moliyaviy hukmronligiga tayanadi.

Elitaning yana bir turi — harbiy elitadir. U siyosatda hal qiluvchi vosita sifatida qo'lanadi, jamiyat hayotida siyosiy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy — texnik elita — intellektual elitaning eng saralangan qismini o'z ichiga oladi. Uning ahamiyati fan- texnika taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan belgilaandi.

Ma'naviy va madaniy elita — san'at, adabiyot, ma'rifat va ijodkorlarning eng nufuzli qismidan iborat.

Elitalarning boshqa turlariga yashirin va muholif elitalar kiradi.

Siyosiy elitalar tarkibiga kimlar kiradi? Ularning tarkibiga: oliy rahbar kadrlar, boshqaruvchilar va katta obro'ga ega bo'lgan g'oyaviy ish bilan shug'ullanuvchilar, intellektuallar, artistlar, ruxoniylarning vakillari, kiradi. Ammo elitalar tarkibiga nafaqat boshqaruvda bevosita ishtirok etuvchi shaxs va guruhlar, balki eng ko'zga ko'ringan iqtisodiy va ma'muriy doiralar, ommaviy axborot vositalari, ta'lim-tarbiya muassalarining rahbarlari ham kiradi. Siyosiy elitalar tarkibiga siyosat bilib rasmiy jihatdan bog'langan, lekin siyosiy qarorlar qabul qilinishiga chetdan ta'sir o'tkazadigan hukmron sinfnig vakillari ham kiradi.

Siyosat subyektlari orasida elitalar muhim o'rinni egallaydilar. Siyosat-elitalarining mahsulidir.

Hozirgi davrda demokratik jamiyatlar uchun dolzarb vazifalardan biri — elitar guruhlariga qarshi kurash emas, balki jamiyat uchun foydali siyosiy elitalar guruhini shakllantirishdir, unda ijtimoiy vakolatlilikning o'zvaqtida sifat jihatdan yangilanib turishini ta'minlash, oligarxiyalashuvi, xalqdan begonalashuvi va yopiq hukmron, imtiyozli tabaqaga aylanishining oldini olishdir. Elitalar ijtimoiy vakolatligiga, uning sifatiga va samaradorligiga elitalarni, a'zolarini tanlab olish tizimi muhim ta'sir ko'rsatadi. Elitaga tanlab olishning ikkita asosiy tizimi, gildiya va antreprenur tizimi mavjud.

Gildiya tizimiga talabgorlarni yopiq holda tanlash, quyi xizmat pillapoyalaridan, yuqori qarab o'sish, tanlab olishga, murakkab talabalar tizimi (bularga partiya a'zolari, ish staji, ma'lumoti, egallab turgan lavozimi, rahbariyatning ijobiy tavsifnomasi va hakozalar kiradi) xos.

Antreprenur tizimi gildiya tizimiga qarama-qarshi bo'lib bu tizim quyidagilar bilan xarakterlanadi:

Ochiqlik, yetakchi pozitsiyalarni egallashga har qanday ijtimoiy guruhlariga keng imkoniyatlar berilishi;

Rasmiy talablarning ko'p emasligi;

Istagan kishi da'vogarlik qila olishi;

Tanlab olishdagi yuqori raqobat;

Shaxsiy xususiyatlarning yetakchi ahamiyatga egaligi va h.k.

Jamiyatda siyosiy elitalar bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Avvalo ular butun jamiyat, alohida qatlamlar manfaatimnin ifodalovchi yangi g'oyalarni ishlab chiqaradilar va jamiyat rivojining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi. Bu — strategik funksiyadir. Siyosiy elita o'z dasturlarida jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlarning manfaatlari aks etishiga intilishi bilan, ikkinchi, kommunikativ funksiyani bajaradi. Siyosiy elita tashkilotchilik, ya'ni ishlab chiqilgan rejalarini xayotga tadbiiq etish vazifasini ham bajaradi. Shuningdek, siyosiy elita jamiyatning barqarorlik va birligini, uning iqtisodiy va siyosiy tizimlari turg'unligini, ihtiloflarning oldini olish orqali jamiyatni birlashtirish funksiyasini bajaradi.

Siyosiy yetakchilik tushunchasi

Siyosatda kechadigan jarayonlarni, odatda, yetakchi shaxs nomi bilan bog'lash qabul qilingan. Bu haqda to'g'ridan- to'g'ri aytilganda ham, birorta yetakchi ismi tilga olinmaganda ham

jamiyatni (tashkilotni, guruhi) boshqarayotgan siyosiy yetakchi ro'y berayotgan voqea- hodisalar uchun bevosita mas'ul ekanligi nazarda tutiladi. Ijtimoiy xodisa sifatida yetakchilik — inson tabiatining qirralaridan biri. Bu ma'noda u insoniyatning doimiy yo'ldoshi. Doimo — oiladan tortib, barcha — barcha ijtimoiy pog'onalarda — hayotning o'zi tajribali, dono, kuchli odamlarni yetakchi mavqeiga ko'tarib kelgan. Jamiyat shu tariqa shaxsiy yetakchilikdan yetakchilik institutlariga, (masalan, monarx, prezidentlik instituti) va guruhliy yetakchilikka (masalan, muayyan guruhlar nomidan chiquvchi partiyalar, ijtimoiy harakatlar yetakchiligi) o'tgan.

Bugungi kunda siyosiy yetakchilarni yaratuvchi butun boshli siyosiy industriya faoliyat ko'rsatadi (imidjmeckerlar va RRmeckerlar timsolida).

Xo'sh, siyosiy yetakchilikning mohiyati nimadan iborat? Xuddi hokimiyat, siyosat singari yetakchilik butun jamiyat miqyosida uchraydigan hodisa. Yetakchilik — yo'l boshlovchi, rahbar ma'nosini beradi, Yetakchilik — boshqa odamlarga ta'sir o'tkaza olish, ularni ma'lum maqsadga erishish yo'lida birlashtirish qobiliyatidir. Ana shu qatorda siyosiy yetakchilik hodisasi alohida ajralib turadi. Bu — siyosiy yetakchilik qandaydir alohida xususiyatlarga ega ekanligi bilan emas, ijtimoiy hayotda uning yaqqolroq namoyon bo'lishi, siyosiy yetakchilar faoliyati natijalari butun jamiyat manfaatlari, taqdiriga ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi.

Jamiyatda siyosiy yetakchilikning roli nihoyatda kuchli. U xalq, jamiyat faoliyatini tinchlik, barqororlik, rivojlanish yo'liga safarbar etishi ham mumkin, urush, nizolar, vayronagarlik domiga ham tortishi mumkin. Ayniqsa o'tish davrlarida yetakchining ahamiyati cheksiz ortadi. Bunday vaqtda ro'y berayotgan o'zgarishlar, mamlakatdagi ahvol bevosita yetakchi shaxsi bilan bog'ganadi, (masalan, Turkiyaning demokratiyaga o'tishi Kamol Ota Turk nomi bilan chambarchas bog'lik, Xindiston Mustaqillikka erishishi Maxatma Gandi nomiga uzviy bog'lanib ketgan v.x.).

Siyosiy yetakchilik siyosiy psixologiyada keng va batafsil o'rganiladi. Siyosat nazariyasida bu hodisa odamlar, guruhlar, institutlar va umuman jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish muvofiqlashtirish mexanizmi sifatida qaraladi. Uning mohiyatini hukmronlik va itoat, ta'sir va izdoshlik munosabatlari tashkil etadi.

Yondoshuvdagi xilma — xillik siyosiy yetakchilik hodisasining ko'p qirrali va murakkabligidan dalolat beradi. Odatda siyosiy yetakchilikka doir xilma, — xil yondoshuvlarni bir nechta umumiy yo'nalishga 6irlashtiriladi.

Belgilar nazariyasi. Unga ko'ra muayyan sifatlar ega shaxslar yetakchi bo'la oladi. Bu sifatlar uni boshqa odamlar ichidan ajralib chiqishiga va bir necha pog'ona yuqori mavqe'ni egallashiga sabab bo'ladi. Turli mualliflarda yetakchi mavqeiga da'vogar shaxs ega bo'lishi lozim bo'lgan turli xil sifatlar keltiriladi. Ayrim hollarda ular bir — birini inkor ham etada. Garchand belgilar nazariyasi shakllanishida XIX asr ingliz ruhshunos va antropologi F.Golton xizmatlari alohida ta'kidlansa—da, biz Markaziy Osiyo mutafakkirlari ushbu masalaga qo'shgan xissalarini takidlamay o'tolmaymiz. Buyuk allomamiz Forobiy "Fozil odamlar shahri" hukmdori "tabiatan o'n ikki xislat — fazilatni o'zida birlashtirgan bo'lishi zarur", — deb hisoblaydi, "Temur tuzuklari" da Amir Temur vazirlar to'rt fazilatta ega bo'lishi shartligini ta'kidlaydi; 1) asllik, toza nasllik va ulug'vorlik; 2) aql- farosatlilik; 3) sipox bilan raiyat ahvolidan bohobarlik va ularga g'amxo'rlik ko'rsatish, ular bilan yaxshi muomalada bo'lish; 4) sabru bardosh, muloyimlik.

Hozirgi vaqtda davlat, partiya rahbarlari imidjini yaratishda" yetakchi ega bo'lishi zarur, deb hisoblangan sifatlar ega albatta to'kir zakovat, iroda, jismoniy baquvvatlilik (ko'pgina. siyosiy arboblardan, sport bilan shug'ullanadilar), tashkilotchilik, istarasi issiqlik, notiqlik; samimiylk kabilar kiradi.

Ammo belgilar nazariyasi mukammal emas. Amerikalik R. Stogdil yetakchilikka doir 124 tadqiqot, natijalarini umumlashtirib, ularda mualiflarning barchasi e'tirof ettan birorta fazilat uchramaganini qayd ettan. Bu nazariya turli davrda, tufli ijtimoiy — siyosiy kuchlar yetakchilarga turli talablarni qo'yishini hisobga olmaydi. Barcha vaziyatlar uchun umumiy yetakchi idealini ishlab chiqish mumkin emasligini tan olmaydi. Bundan tashqari, siyosiy jarayonda ishtirok etish davomida yetakchida yangi sifatlar ham shakllanib borishi e'tibordan chetda qoladi.

Bu yondoshuvning kamchiliklarini belgilar nazariyasining keyingi bosqichida shakllangan omiliy-analitik konsepsiya to'ldiradi. Bu konsepsiyaga ko'ra siyosiy yetakchining siyosiy jarayonda

ishtiroki davomida uning "ikkinchi tabiati" vujudga keladi, vaziyat, muhit ta'sirida: siyosiy yetakchining hulq-atvori, ish uslubi shakllanadi. Bu belgilar shaxsning "o'z" tabiatidan mutlaqo farq qilishi ham mumkin, uning sifatlariga mos ravishda uyg'unlashib, uni kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Vaziyat nazariyasi yetakchilikning muayyan shart- sharoitlarga bog'likligidan kelib chiqadi. Yetakchi — muayyan vaziyat mahsulidir. Aynay vujudga kelgan muayyan vaziyatlar siyosiy yetakchilarni tanlab oladi va uning hulq—atvorini belgilaydi. Tarixda tasodifiy yetakchilar bo'lmaydi. Ular bir yetakchi o'z davrining, tarixiy vaziyatining mahsulidir. Iskandar Zulkarnayn, Oliver Kromvel, Chingizxon, Amir Temur, Napoleonlar o'z davrining yetakchilari edilar. Shu bilan birga vaziyat konsepsiyasi kuchli shaxs ham muayyan vaziyatni keltirib chiqarishi mumkinligini xisobga olmaydi.

Vaziyatlar ta'limotiga aniqlik kiritish, rivojlantirish va sifat jihatlaridan boyitish natijasida siyosiy yetakchilikni, uning izdoshlari va tarafdorlari yordamida tushuntiruvchi ta'limot vujudga keladi.

Zamonaviy siyosat nazariyasida tarafdorlar tushunchasi keng qamrovli bo'lib, siyosiy faollarni tashqari yetakchining saylovlari, shuningdek, u bilan o'zaro munosabatda bo'luvchilar ham bu tushuncha mazmuni tarkibiga kiritiladi. Tarafdorlarni o'rganish- siyosiy yetakchining hulq-atvorini qabul qilinadigan qarorlarini oldindan bilish imkoniyatini beradi.

Yetakchi – tarafdorlar munosabatlarining shakllanish va amal qilishda siyosiy faollarning roli kattadir. Aynan, tarafdorlar uning shaxsiy sifatleri va imkoniyatlarini yetarli baholay oladilar, uni qo'llab-quvvatlaydilar. Bu qarash bir muncha kamchiliklarga ham egadir. Ushbu nazariya va vaziyatlar ta'limoti siyosiy yetakchining hokimiyatini egallagandan keyingi faoliyatidagi mustaqillikni, faollikni tushuntirib bera olmaydi. Tarix saboqlari ko'rsatadiki, ko'pgina siyosiy rahbarlar, uni hokimiyat tepasiga keltirgan qatlamlar va guruhlar manfaatiga qarshi qaratilgan faoliyat yuritganlar. Buni Stalin misolida yaqqol ko'rishimiz mumkin. Hokimiyatga chiqqandan keyin o'n besh yil davomida u o'zini hokimiyat tepasiga keltirgan bolo'sheviklarni deyarli butunlay, bundan tashqari o'z partiyasi a'zolarining-yarmini yo'q qildi. Bunga o'xshash hoolni Gitlerda ham ko'rishimiz mumkin, u ham o'zini hokimiyat tepasiga keltirgan eski natislar partiyasi a'zolarini deyarli butunlay yo'q qildi.

Bu ko'pgina dalillar shuni ko'rsatadiki, yetakchi va tarafdorlar o'zaro ta'sirini ikki tomonlama harakat sifatida qarash kerak. Yetakchilar o'z ijtimoiy tayanchlarini muayyan darajada o'zgartirishlari mumkin. Bunday hol ayniqsa, avtoritar va totalitar siyosiy tizimlarda fojeali tus olishi mumkin. Har qalay, mavjud yondoshuvlarning barchasi bir-birini inkor etishdan ko'ra, to'ldirishga xizmat qiladi va keltirilgan omillarning hech birini mutloqlashtirish mumkin emas. Har bir siyosiy yetakchi va uning faoliyatini unga ta'sir etuvchi barcha omillar birligi tarzida tahlil qilish, bunda muayyan sharoit, amal qilayotgan stereotiplar, jamiyatdagi ijtimoiy — iqtisodiy, siyosiy ahvol,- siyosiy, huquqiy madaniyat turi va x.larni inobatga olish zarur bo'ladi.

Yuqoridagi yondoshuvlarni umumlashtirib, shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, yetakchilik, shu jumladan, siyosiy yetakchilik ayrim shaxs xususiyati, deb qaralishi mumkin emas. Yetakchilikni shu ma'noda muz tog'lari aysberg'larga o'xshatsa bo'ladi. Aysberg haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lish uchun uning ko'zga ko'rinuvchi va suv ostidagi qismini birgalikda ko'z oldimizga keltirishimiz kerak. Shu singari, siyosiy yetakchilik muayyan davr, muayyan vaziyat va muayyan manfaatlarni ifodalovchi ijtimoiy- siyosiy xodisadir. U obyektiv tabiatga ega: jamiyat o'z taraqqiyoti negizida mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan, uzoqni ko'ra oladigan, keng fikrlovchi, ko'pchilik manfaati uchun qayg'uruvchi shaxslarga muhtoj.

Shunday qilib, siyosiy yetakchilik — insoniyatga xos bo'lgan eng qadimgi universal institutlardan biri va u davlat hamda jamiyat miqyosida hokimiyat funksiyalarini bajaruvchi subyektlardan biridir. Biz uni bir shaxs odamlarni hamkorlikka va umumiy maqsadlarni amalga oshirishga yo'naltira olishi bilan bog'ladik. Ammo bu vazifani bajaruvchi shaxs bir nechta umumiy talabga javob berishi kerak. So'z siyosiy yetakchilikning mezonlari haqida ketyapti. Avvalo, siyosiy yetakchining odamlarga ta'siri doimiy bo'lishi lozim. Siyosiy jarayonga katta, lekin birgina ta'sir

ko'rsatgan shaxslar siyosiy yetakchi sifatida baholanishi mumkin emas. So'ngra yetakchining ta'siri alohida shaxslarga emas, butun guruhga, tashkilotga yoki jamiyatga nisbatan amal qilishi kerak.

Rahbar va uning izdoshlari, hayrixohlari munosabati ikki tomonlama ta'sirga ko'rilgan. Yetakchi o'z faoliyatida guruhga, tashkilotga yoki butun jamiyatga tayanadi. Ammo u quyidan kelayotgan ta'sirlar domiga tushmasdan, bir qadam ilgarida borib, o'z guruhi, tashkiloti yoki jamiyatga oshkora ustun ta'sirga ega bo'lishi kerak. Va nihoyat, yetakchining ta'siri kuch, z'urlik, ko'rquv emas, ishonch, avtoritetga asoslanishi lozimdir.

Siyosiy yetakchining saralanishi, odatda, bosqichma-bosqich boradi: Avval, ijtimoiy xarakat shakllanib, uning ichida yetakchilar ajralib chiqadi; so'ngra dasturlar, tashkiliy tamoyillar, intizom iyerarxiyasi ishlab chiqiladi; va nihoyat, hokimiyat uchun kurash, hokimiyatga egalik, mamlakatni boshqarishda ishtirok, rahbarlarning yetishib chiqishi kuzatiladi.

Siyosiy yetakchilik turlari

Yetakchilikning mumtoz, hisoblash mumkin bo'lgan uch turini M. Veberning "Siyosat- ham mayil. ham kasb sifatida" maqolasidagi bergan ligetim hukumronlikning uch ko'rinishidan keltirib chiqariladi.

An'anaviy yetakchilik. Yetakchilikning bu turi an'analar, marosimlar, odat kuchi kabi mexanizmlarga tayanadi. Itoat qilish odati an'analarining muqaddasligiga va hokimiyatning meros tariqasida o'tishiga asoslangan yetakchilikning bu turi dohiylar, oqsoqollar, shohlar boshqaruvi uchun xosdir.

Xarizmatik yetakchilik. Hukumdor – yetakchining ilohiy qudratiga xalqning cheksiz ishonchiga asoslanadi.

Ratsional - oshkora yetakchilik. Yetakchini saylash tarkibi, unga berilgan hokimlik vakolatlarining oqilligi qonuniyligi to'g'risidagi tasavvurlarga asoslanadi. Ushbu klasifikatsiya o'zining yeamchiliklariga qaramasdan uni qo'llashda oddiy va qulaydir. Birinchi turdagi yetakchilik asosida odatlar ikkinchisida e'tiqod va xissiyotlar yotadi. Uchinchisida tafakkur, M.Veber xarizmatik yetakchilikni tahlil etishga alohida e'tibor beradi. U yetakchilikning ushbu turini inqiroz davrida jamiyatni inqilobiy tarzda yangilashning muhim xarakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraydi, chunki, xarizmatik dohiy obro'-e'tibori o'tmish bilan bog'liq bo'lmasdan, u ommani ijtimoiy yangilanish vazifalarini yechishga safarbar etishga qodirdir. Jamiyat taraqqiyotiga nisbatan tinch davrda esa tarixiy an'analarini avaylab –asrovchi va zaruriy islohotlarni amalga oshiruvchi ratsional –legal yetakchilik maydonga chiqadi. Uni byurokratik yetakchilik, deb ham atashadi. Bu holda siyosiy yetakchilik qonuniy byurokratik tadbirlar natijasida shakllanadi.

Tadqiqotchilar dohiylarni va yetakchilarni farqlashadi. Dohiylikda, oliy hokimiyat timsoli bo'lgan shaxsga sig'inish e'tiqodga asoslansa, yetakchilik ancha madaniy jamiyatlar uchun xos va u siyosatchi amal qiladigan barcha e'tirof etadigan qoidalarga asoslanadi.

Faoliyatining ko'lamiga ko'ra umum milliy, xalqaro darajadagi muayyan ijtimoiy qatlamlar, partiyalar yetakchilarini ajratish mumkin.

V. Pareto yetakchilarni sherlar va tulkilarga ajratgan. Tulki sifatli siyosatchi vaziyatni tez anglaydigan, o'zining asl maqsadlarini sirtuta oluvchi, ayyor, ehtiyotkor, izlarini yashira oladigan, ustomon bo'lishi kerak. Sher sifatli siyosatchilar to'g'ri so'z, dangalchi, qo'pol bo'lganlari tufayli boshqalar qo'ygan qopqonga tezgina tusha qoladi. Uning bosh tamoyili — raqibini ochiq jangda yengish. Siyosatchining ideal turi — sherning kuchi va bardoshiga, hamda tulkining epchilligi va ayyorligiga ega shaxsdir. Bunday siyosatchilar tarixda juda kam uchraydi. Amir Temur xazratlari shunday siyosatchi, deb e'tirof etilishga loyiq.

Amerikalik politolog Robert Taker siyosiy yetakchilikning uch turini ajratib ko'rsattan:

- Konservatorlar — jamiyatdagi munosabatlarni qanday bo'lsa — shunday saqlab qolishga qaratilgan faoliyat olib boradi.

- Islohotchilar — hokimiyat tarkibini keng qamrovli islohotlar vositasida tubdan o'zgartirishga intiladilar.

- Inqilobchilar — odatda qurol kuchi bilan boshqa ijtimoiy tuzumga tez, sakrash orqali o'tishni rejalashtiradi.

Zamonaviy siyosat nazariyasida yetakchilarning to'rt yig'ma obrazi qo'llaniladi: bayroqdor, xizmatchi, savdogar va o't o'chiruvchi. Bayroqdorni voqe'likni shaxsiy idrok etish ommani jalb etishga qodir bo'lgan g'oyalar, ideallar ajratib turadi. Bunday turga Jaloliddin Manguberdi, Boburlarni kiritish mumkin.

Xizmatchi — yetakchi ham o'z tarafdorlari va saylovchilarning manfaatlarini ifoda etishga intiladi va

ular nomidan ish ko'radi, uning butun faoliyati izchil ravishda ana shu manfaatlarni amalga oshirishga qaratilgan,

Savdogar — yetakchi uchun o'zining g'oya va rejalarini chiroyli qilib ko'rsatish, fuqarolarni ularning afzalligiga ishonitirish, ularni bu g'oyalarni "sotib olishga" jalb etish xosdir. Va nihoyat, o't o'chiruvchi - yetakchi eng dolzarb ijtimoiy muammolarni, davrning, muhim talablarini mo'ljalga oladi. Uning xatti—xarakatlari konkret vaziyatga ko'ra aniqlanadi. Real hayotda bu to'rt obrazdagi yetakchilar alohida holda uchramasdan, siyosat arboblarda aralashgan holda uchraydi.

Hokimiyatga munosabatiga ko'ra yetakchilarni hukmron va muholiflarga ajratish mumkin. O'z navbatida muholif- yetakchilar ham ikki xil bo'ladi: ayirmachi-muholif yetakchi va konstruktiv muholif yetakchi. Ayirmachining yagona maqsadi hokimiyat. Unga har qanday vositalar bilan erishishga intiladi. Shuning uchun u mavjud hokimiyatning murosasiz dushmani, uni qanday bo'lmasin ag'darib: tashlashga intiladi. Hokimiyat tepasiga bunday siyosiy yetakchining kelishi mamlakat rivojini tubdan o'zgartirishga, nobarqarorlikka olib keladi.

Konstruktiv muholif — yetakchi hokimiyatga tomon qonuniy xarakat qiladi, hukmron yetakchini tanqid qiladi, omma ichida bo'ladi, o'z obrusi va imkoniyatlarni oshirib boradi va keyingi saylovlarda g'alaba qozonishi uchun zamin tayyorlaydi. Bunday yetakchining hokimiyat tepasiga kelishi qonuniy tarzda amalga oshib, mamlakat hayotida tub o'zgarishlarga olib kelmaydi, hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Siyosiy yetakchilarning yana bir turi populist yetakchidir. U xalq muhabbatini tez qozona oladi, negaki u odamlarning intilishlari, ehtiyojlari, dardu — alamlarini bayon etadi. Populist yetakchi ommaning noroziligi, g'azabi, xissiyotlariga tayanib qandaydir dolzarb g'oyani targ'ib qiladi. Masalan; imtiyozlarni bekor qilish, millatchilik v.x. Ko'pincha u murakkab muammolarni nihoyatda soddalashtirib ko'rsatadi, o'zi ilgari surgan shiorlar va g'oyalarning ijtimoiy va siyosiy oqibatlarini jddiy tahlil qilib ko'rmaydi. U muammolarni "tez va oson xal qilish yo'llarini taklif egtanida, haqiqatan o'zi ega bo'lgan imkoniyatlardan emas, xalqqa ma'qul gap aytib o'z, obro'sini ko'tarish maqsadidan kelib chiqadi. Ammo siyosatda oson yo'llar yo'k. Populizm keng quloqch yoyishining sabablaridan biri esa fuqarolarning siyosatdan, mulkdan begonalashganligi, xilma — xil va'dalarga onson ishonishidir. Bunday vaziyatda chuqur o'ylab, tahlil qilib ko'rilmagan va'dalarini beruvchi siyosatchi o'z mavqeini ko'tarishini o'ylar ekan, garovga mamlakat tinchligi va osoyishtaligini qo'yishi ma'lum.

Yuqorida ko'rib chiqilgan ayrim yetakchilik turlari haqida keltirilgan fikrlar bu -hodisaning naqadar serqirra va murakkabligini ko'rsatib turibdi.

Adabiyotlarda yetakchilikning-, asosan kuyidagi oltita funksiyasi ko'rsatiladi:

1.Jamiyatni jipslashtirish, ommani birlashtirish. Yetakchi o'zida va boshqa davlatlar bilan munosabatlarda milliy birlikni gavdalantirishi va namoyish qilishi, fuqarolarni umumiy maqsadlar va qadriyatlar yo'lida birlashtirishi, Vatanga, davlatga, xalqqa xizmat qilishda o'rnak bo'lishi lozim.

2.Eng ma'qul siyosiy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi. Yetakchilar xatolar qilishdan kafolatlanmagan bo'lsa ham, ijtimoiy vazifalarni xal qilishning eng ma'qul yo'lini topa olishlik qobiliyatlari, odatda, ularning rahbarlik lavozimlarini egallashlarini oqlaydi.

3.Ijtimoiy hakamlilik va homiylik, ommani qonun buzilishlari, amaldorlarning o'zboshimchaligidan himoya qilish, tartib va qonunchilikni nazorat, rahbatlantirish va jazolash choralari bilan saqlab turish.

4. Hokimiyat va ommaning siyosiy va hissiy aloqa kanallarini mustahkamlash va shu bilan fuqarolarning siyosiy rahbarlikdan begonalashuvining oldini olish. Ommaviy axborot vositalari, ayniqsa televideniye, shuningdek, saylovchilar bilan o'zaro uchrashuvlar va boshqa tadbirlar orqali

prezidentlar va boshqa siyosiy rahbarlar xalq bilan bevosita aloqada bo'lishi uchun keng imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

5. Yangilanishning tashabbuskori bo'lish, optimizm va ijtimoiy energiyani to'plash, ommani siyosiy maqsadlarni amalga oshirishga safarbar qilish. Yetakchi xalq an'analari ni avaylab asrashi, o'z vaqtida yangiliklarni ilg'ay olishi, jamiyat taraqqiyotini ta'minlashi, xalqda ijtimoiy ideallar va g'oyalarga ishonch uyg'otish lozim.

b. Tizimni legitimlashtirish. Bu funksiya asosan totalitar jamiyat yetakchilariga xosdir. Siyosiy rejim tarixiy xalq an'analari va demokratik tadbirlarda o'z-o'zini oqlay olmaganida, u buni xarizmatik yetakchining alohida hususiyatlaridan izlashga xarakat qiladi. Bunda yetakchilarning qobiliyatlari haddan tashqari bo'rttiriladi, oz yoki ko'p darajada iloxiylashtiriladi. Masalan, Mao Sze — Dun, Saddam Husayn v.h.

Ular bir mamlakatda yetakchilarni yetishtirib beruvchi kadrlar tayyorlash tizimi mavjud. U jamiyat siyosiy tizimi maqsadlari, siyosiy mafkura qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq. Shunta ko'ra kadrlar tayyorlash tizimlarini uchga ajratish mumkin:

1. Liberal — demokratik tizim: uning ikki ko'rinishi mavjud: g'arbiy va sharqiy.
2. Totalitar. Unda yetakchiga, tizimga va mafkuraga sodiqlik alohida qadrlanadi.
3. Teokratik tizim diniy mafkura amal qiladigan mamlakatlarda mavjud.

Siyosiy yetakchining ijtimoiy ahamiyati to'g'ridan-to'g'ri siyosiy madaniyat darajasi va ommaning faolligi bilan bog'liqdir. Faol siyosiy madaniyatning, barqaror demokratik an'analarning mavjudligi, davlat tomonidan nazorat qilinmaydigan fuqarolik jamiyati va siyosiy muholifatning borligi no'noq, zaif yetakchilar uchun imkoniyatlarni kamaytiradi, turli xil o'zboshimchalikning, hokimiyatni suiste'mol qilishning oldini oladi va shu bilan birga siyosatda individual qobiliyatlar va iste'dodni namoyon qilishga keng yo'l ochib beradi.

Hozirgi dunyoda yetakchilik rivojlanishida beshta tendensiya shakllandi:

1. Milliy yetakchilar global muammolarni endilikda chetlab o'ta olmaydilar. Ular o'z ichki siyosatlarini umumjahon, global jarayonning bir qismi sifatida qarashlari lozim bo'ladi;
2. Norasmiy yetakchilarning roli va ta'siri ortib boryapti;
3. Yetakchilar faoliyati iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga ko'proq jalb qilinyapti. Bu

yetakchi faoliyati bilan bog'liq ravishda u yoki bu millat turmush darajasining ortishida namoyon bo'lyapti. O'z navbatida bu faoliyat davomiyligi ham ortyapti.

4. Xarizmatik siyosatchilarning paydo bo'lishi ehtimoli kamayyapti.

5. Hokimiyatlar bo'linishi va fuqarolik jamiyati chegaralarining kengayishi, hisobiga siyosiy yetakchi hokimiyati ham cheklanyapti.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda siyosiy yetakchilik instituti o'tish davriga xos bo'lgan muammolarni to'la ko'lamda o'z boshidan kechiryapti. L. Levitin ta'kidlaganidek, O'zbekiston Mustaqillikka erishishi arafasida uning rahbarligida Islom Abdug'aniyevich Karimovdek kuchli xarizmatik shaxs turganligi — O'zbekistonliklarning katta omadi edi. O'zbekiston totalitar sovet tizimidan ajralib chiqib, yangi ijtimoiy — siyosiy tizim ko'rmoqda. Bunday davrlarda xarizmatik yetakchilarga ehtiyoj nihoyatda ortadi. O'z bilimi, tajribasiga tayanib, bunday shaxslar jamiyat rivojini yangi yo'lga burib yuboradilar, taraqqiyotni ta'minlaydilar.

Shu bilan bir qatorda, demokratik jamiyat qurish vazifasi — siyosiy yetakchilik institutini ham demokratik tamoyillar asosida tashkil etishni talab etadi, ya'ni jamiyatning turli manfaatlariga ega turli qatlamlarga bo'linishini (masalan, tadbirkorlar, fermerlar, ziyolilar, ishchilar, yoshlar, ayollar singari), bu qatlamlar o'z manfaatlarini yaxshi anglashlari va uyushishlari (xarakatlar, uyushmalar, partiyalar, jamg'armalar v.x.) va shu asosda, shu qatlamlar manfaatlarining ifodachilari sifatida turli xil, bir — biriga o'xshamaydigan, siyosiy yetakchilarning paydo bo'lishini; Ushbu jarayonlarsiz demokratik jamiyat qurish mumkin emas. Chunki demokratiya — turli xil manfaatlarining ijodiy baxsi, siyosiy hamjihatlik, hokimiyat sari qonuniy xarakatdir.

O'zbekistonda bugun siyosiy yetakchilik institut, barcha demokratik institutlar singari, sanab chiqsa bo'ladigan yutuqlardan ko'ra istiqbolda erishishi kutilayotgan marralar sarxisobiga boyroq. Bu — o'sish, shakllanish jarayonlari bilan bog'lik xodisa. Jamiyatimizda mustaqilik yillarida

cezilarli salmoqqa ega bo'layotgan ijtimoiy guruhlar (tadbirkorlar, bankirlar, fermerlar, amaldorlar, ya: yoshlar, ayollar) o'z ijtimoiy manfaatlarini to'laroq ko'lamda anglab borib, shuningdek, demokratik siyosiy madaniyat negizida, jamiyatimizda ratsional — legal siyosiy yetakchilik institutiga o'tilishini ta'minlashlari kuzatiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
2. Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
3. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
6. Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
7. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
8. Pugachev V.P., Solovov A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
9. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. T. 2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

6-mavzu: Saylovlar va siyosiy kommunikatsiyalar.

Reja:

1. Saylov tushunchasi va uning bosqichlari.
2. Siyosiy kommunikatsiya tushunchasi. Uning mohiyati.
3. Saylovlar jarayonida OAV o'rni va roli.

. Birinchi savol: Hozirgi davrning butun murakkabligi va ziddiyatlariga qaramay uning siyosiy sohasidagi umumiy yo'nalishi-demokratiya ekanligi shubhasiz. Insoniyat orzulari, intilishlari, kundalik hayoti demokratiya bilan bog'liq. Lekin, manbalarga qaraganda, jahondagi 200 mamlakatdan atigi 40 tasigina to'la qonli demokratik atash mumkin. Jahondagi biror mamlakatni demokratiyaning yorqin namunali timsoli sifatida ko'rsatish qiyin. XX asrning ikkinchi yarmida olimlar, mutaxassislar, yozuvchilar, davlat arboblari o'rtasida demokratiya to'g'risida aytilgan fikrlarning nihoyatda xilma-xilligini kuzatamiz. Masalan, D. Xeldning “Demokratiya modellari” (1987) asarida qayd etilganidek, siyosiy fikr tarixi va zamonaviy siyosiy nazariyalarda demokratiyaning uylab alohida modellari mavjud. Politologiyada ushbu tushunchaning xilma-xil ma'nolari ichidan uning jamiyat siyosiy hokimiyatini idora etish uslubi sifatidagi belgilari, xususiyatlari va tavsiflari o'rganiladi.

Siyosatshunoslar demokratiyaning mukammal shaklini Yunonistonning shahar-davlatlari bilan bog'laydilar. Qadimgi Yunonistonda “demokratiya” termini “demos”-xalq, teng huquqli fuqarolar yig'ini, fuqarolarning asosiy qismi ma'nolarida qo'llanilgan. “Kratos”-kuch hokimiyat, qudrat, boshqaruv, g'alaba ma'nolarini anglatgan. Bugungi kunda keng tarqalgan va eng oliy umumbashariy qadriyat sifatida e'tirof qilingan demokratiya tushunchasi juda qadimiy va umrboqiy

narsa. Demokratiyaning kurtaklari kishilik jamiyati vujudga kelishi bilan paydo bo'lgan. Va hozirga qadar o'z taraqqiyotining yuqori nuqtasiga yetgan emas. U insoniyatning butun tarixiy taraqqiyoti mobaynida uzluksiz ravishda takomillashib, mazmunan boyib, yanada rivojlanib boradigan tarixiy jarayondir.

Demokratiya nazariyasi va amaliyoti masalasi bo'yicha o'zbek va rus tillarida nashr qilingan ilmiy adabiyotlarni o'rganish, demokratiya atamasiga berilgan har xil ta'riflarni umumlashtirish asosida demokratiya tushunchasiga quyidagicha ta'rif berishni ma'qul ko'rdik: Demokratiya – davlat va jamiyat ishlarini boshqarish bevosita xalqning o'zi yo u tomondan saylangan vakillar qo'lida bo'lgan siyosiy hokimiyatdir.

Yoki bo'lmasa nemis olimi Ralf Darendorfning fikricha “demokratiya – bu xalq tomonidan saylanadigan, kerak bo'lsa uning o'zi chaqirib oladigan hukumat; bundan tashqari bu – o'z yo'nalishiga ega bo'lgan hukumat”dir. (Darendorf R. Doroga k svobode. Vopros filosofii. 1990 g. № 9, str. 91.) Jamiyatshunoslik olimlarning aksariyat ko'pchilik tomonidan e'tirof etilishicha, demokratiya mamlakatni boshqarishning ko'pchilikka ma'qul bo'lgan adolatli va samarali shakli bo'lib, bunday boshqaruv tizimida siyosiy hokimiyatning birdan bir manbai, ya'ni egasi xalq hisoblanadi. Davlatimiz rahbari Islom Karimov “O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li” risolasida ta'kidlaganidek, demokratik boshqaruvga asoslangan jamiyatda “Xalqning xohish-irodasi davlat siyosatini belgilab beradi”.

Demokratiya jamiyat taraqqiyotining umumiy yo'nalishi bo'lib, uning xalqaro miqyosda e'tirof etilgan tamoyillari, belgalari bor. demokratik qadriyatlar tushunchasini tashkil qiluvchi bu tamoyillar asosan quyidagilardan iborat:

1. Xalq tomonidan ma'qullangan yoki bevosita xalqning o'zi tomonidan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarning jamiyat hayotida ustuvoligi;
2. Mamlakatning asosiy qonunida xalqni davlat hokimiyatining manbai, ya'ni sohibi deb e'tirof etilishi va amalda unga to'liq rioya qilinishi;
3. Barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi;
4. Fuqarolarning tabiiy, shaxsiy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy huquqlari va demokratik erkinliklarining to'laqonligi va kafolatlanishi;
5. Kishilarning o'z fikrlari, qarashlari va xohish-istaklarini erkin ifoda eta olishlari;
6. Ozchilikning ko'pchilikka bo'yechunishi;
7. Ozchilik huquqlarining davlat-hokimiyati tomonidan himoya qilinishi;
8. Erkin, davriy, yashirin va adolatli umumxalq saylovlarining o'tkazilishi;
9. Davlat boshlig'i va hokimiyatning asosiy organlari rahbarlarining haqiqiy muqobilik (alternativ) asosida, ya'ni bir qancha nomzodlarni tanlash asosida butun xalq tomonidan saylab qo'yilishi va saylangan rahbarlarning vaqti-vaqti bilan saylovchilar oldida hisob berib turishi;
10. Davlat boshlig'i va hukumat rahbarlari o'z xizmat vazifalarini qanday bajarayotganligi haqida yiliga bir marta parlament oldida hisob berib turishlari;
11. Tayinlash yo'li bilan shakllangan davlat organlarining saylash yo'li bilan shakllangan vakillik organlari oldidagi javobgarligi.
12. Xalq tomonidan saylangan va faqatgina xalq oldida javobgar bo'lgan parlamentning mavjudligi;
13. Konstitutsiya va qonunlarning barcha hokimiyat organlari, jumladan davlat boshlig'i va hukumat rahbarlari tomonidan so'zsiz bajarilishini nazorat qiluvchi Konstitutsiyaviy sudning o'z ish faoliyatida to'liq mustaqil bo'lishlari;
14. Davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlarining bir-biridan mustaqil holatda faoliyat yuritishlari;
15. Davlat va jamiyat hayotining hamma sohasida, ichki va tashqi siyosat yuritishda oshkoralik printsiipi;
16. Mamlakat hayotiga oid eng muhim masalalarni hal qilishni xalqning o'ziga havola etish;
17. Ko'ppartiyaviylik, siyosiy raqobat, hokimiyatga nasbatan muxolifat kuchlar va siyosiy plyuralizmning mavjudligi;

18. Ommaviy axborot vositalari, ya'ni matbuot, radio, televideniening erkin va mustaqil bo'lishlari, ular faoliyati ustidan davlat tsenzurasining o'rnatilmasligi. Ommaviy axborot vositalari xalq fikrini ifoda etuvchi va fuqarolar manfaatini himoya qiluvchi o'ziga xos mustaqil "to'rtinchi hokimiyat" rolini o'ynashlari kerak;

19. Jamiyat siyosiy tizimining asosini jamoat tashkilotlari tashkil etishlari, ularning jamiyatni boshqarishdagi o'rni va roli yuqori bo'lishi kerak;

20. Boshqaruv organlariga rahbar kadrlarni tayinlash amaliyotidan saylash yo'lining afzalligini tan olish. Chunki tayinlash va demokratiya bir-biriga antipod, ya'ni zid, qarama-qarshi tushunchalardir. Va boshqalar.

Hozirgi zamon demokratiyasining yuqorida chana o'tilgan muhim belgilari jahon tsivilizatsiyasining oldingi marraalarida borayotgan ilg'or mamlakatlarda amal qilmoqda. Jamiyatda demokratiya qay darajada ekanligini belgilovchi uchta mezon bor: Bular – xalq qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligidir. Hukumat qarorlari xalq tomonidan qanchalik nazorat qilinishi, oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishadir. Ana shu uch sohada haqiqat siljishlar bo'lmas ekan, demokratiya haqidagi hamma gap-so'zlar yo xalqqa xushomad qilish, yoki oddiy siyosiy o'yin bo'lib qolaveradi (I. Karimov. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. 6-tom, T. 1998 y. 156-157 betlar). Jamiyatshunos olimlarning ma'lumotlariga ko'ra hozircha jahondagi 200 ta mamlakatdan atigi 40tasini haqiqiy demokratik davlat deb atash mumkin. O'sha demokratik mamlakatlarning umumiy taraqqiyot darajasi, aholi turmush darajasining balandligi, farovonlik, erkinlik va adolat, davlat va jamiyat uyg'unligini ta'minlashning, boshqacha aytganda, inson orzu-umidlarini ruyobga chiqarishning birdan-bir vositasi demokratik taraqqiyot yo'li ekanligini isbotlamoqda.

Hozirgi sharoitda demokratik jarayonlarning chuqurlashuvi tufayli xalq ommasining davlat ishlarini boshqarishda va ijtimoiy-siyosiy hayotning boshqa sohalarida faol ishtirok etishlari uchun katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Demokratiya rivojlanib borgan sari mamlakatni boshqarish ishlari bevosita xalqning o'ziga topshiriladi, ya'ni o'zini o'zi boshqaruvchi jamoat tashkilotlarining jamiyat hayotidagi o'rni va roli oshadi. Davlat hokimiyatining vakolatlari esa cheklanadi. Davlat hokimiyati umum-milliy manfaatlarga daxldor bo'lgan eng muhim vazifalarni amalga oshiradi. Bular jumlasiga mamlakat mudofaasi, davlat xavfsizligi, tashqi siyosat, pul-moliya va soliq tizimini shakllantirish, qonunchilikni rivojlantirish kabilar kiradi. Qolgan ishlarning barchasi nodavlat tashkilotlari zimmasiga o'tadi.

Xalq ommasining davlat va jamiyatni boshqarishdagi faoliyati demokratiyaning jahon tajribasida sinab ko'rilgan quyidagi ikki shakli orqali amalga oshiriladi.

1. Bevosita, ya'ni vakillik demokratiyasi. Bunda xalq mamlakatni o'zi saylagan vakillari orqali boshqaradi. Umumxalq saylovlari bevosita demokratiya hisoblanadi.

2. Bevosita demokratiya. Bunda xalq mamlakat va jamiyat ishlariga oid muhim masalalarni o'zlari to'g'ridan-to'g'ri hal etadi. Bevosita demokratiya shakliga referendumlar, xalq yig'inlari, mitinglar kiradi.

Birinchi savol javobini yakunlab, shu narsani ta'kidlamochimizki, demokratiya nazariyasi va amaliyoti, ularning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari, demokratiyaning har xil modellari masalasi ilmiy adabiyotlarda, shuningdek, Politologiya bo'yicha o'zbek tilida nashr etilgan ma'ruzalar matni (Toshkent -2000 yil) yetarli darajada bayon qilingan. Ushbu mavzu bo'yicha o'tkaziladigan seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rishda kerakli adabiyotlarni talabalarning o'zlari mustaqil o'rganishlarini hamda 8-semestrda "O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti" nomli fan o'tilishini e'tiborga olgan holda, navbatdagi savollar mazmunini bayon etishga o'tamiz.

Saylovlar, bu siyosiy hokimiyatni xalqning xohish-istagi va azmi-qarori asosida shakllantirish vositasi, fuqarolarning o'zlari tanlagan va saylagan vakillari orqali mamlakatni boshqarish usuli demakdir.

Vakillik demokratiyasi deb nom olgan xalq boshqaruvining ushbu shakli joriy etilganiga 2 asr bo'ldi. Jahon tarixida birinchi marta Niderlandiyada 1800 yili ijro qiluvchi hokimiyat organi, ya'ni hukumat rahbarlari xalq tomonidan saylangan edi. To'g'ri, saylov marosimlari antik

zamonlarda, ya'ni quldorchilik tuzumi davrida ham Gretsiya va Rim davlatlarida o'tkazilganligi tarixdan ma'lum. Quldorlar sinfi davlatning oliy hokimiyat organini shakllantirishda qatnashganlar. Ammo bunday siyosiy tadbirlarda mamlakat aholisining ko'pchilik qismini tashkil etgan ayollar va qullar ishtirok etmaganlar. Shu bois uni hozirgi ma'nodagi saylovlar bilan tenglashtirish mumkin emas.

Endilikda umumiy saylov huquqi inson siyosiy huquqlarining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, unga ko'ra, kishilarning milliy, irqiy, jinsiy, diniy va mulkiy belgilariga qarab ovoz berish huquqidan mahrum etish yoki cheklash ma'n qilingan.

Hozirgi demokratik davlatlarda amal qilayotgan saylov tizimi bir-biridan farq qiladi. Bunday xilma-xillik o'sha mamlakatlardagi demokratik an'analarga, mavjud siyosiy kuchlarning jamiyat hayotida tutgan o'rni va rolga, fuqarolarning siyosiy ongi va siyosiy madaniyat darajasiga bog'liq, albatta. Savollarning quyidagi uchta turi mavjud:

1. Majoritar saylovlar;
2. Proportsional saylovlar;
3. Aralash saylovlar.

1. Majoritar (Frantsuzcha so'z bo'lib, ko'pchilik degani) saylovning 2 shakli mavjud:

a) Nisbiy ko'pchilik ovoz. Bunda – nomzodlardan qaysi biri saylovda ko'p ovoz olsa, o'sha kishi g'alaba qozonadi. Masalan, 3 ta nomzoddan 1tasi (A)- 300 ta, ikkinchisi (B)- 250 ta, uchinchisi (V) esa 150 ta ovoz olgan bo'lsa, keyingi ikkitasi (B va V) birgalikda 400 ovozga ega bo'lsada, baribir A nomzod g'alaba qilgan hisoblanadi, chunki u raqiblarining har biriga nisbatan ko'p ovoz olgan.

b) Mutloq (absolyut) ko'pchilik ovoz. Saylovning ushbu shaklida nomzodlarning qaysi biri saylovda qatnashgan kishilarning 50 foizi va yana qo'shimcha bir kishi (50%+1) ning ovozi olgan bo'lsa, o'sha g'olib hisoblanadi. Maboda nomzodlardan birontasi 50%+1 kishining ovozi olmasa, qayta saylov o'tkaziladi. Bu gal oldin o'tkazilgan saylovda raqiblariga nisbatan ko'proq ovoz olgan 2 ta nomzodning familiyasi saylov byulleteniga kiritiladi.

Saylovning ushbu majoritar turi AQSH, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Yaponiya, Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston kabi mamlakatlarda o'tkaziladi.

2. Proportsional (lotincha so'z bo'lib, - teng, mutanosib degani) saylov. Saylovning ushbu turida saylovchilar nomzodlar familiyasi uchun emas, balki partiyalar uchun ovoz beradilar. Har bir siyosiy partiya uchun berilgan ovozga qarab kvota, ya'ni nomzodlar normasi belgilanadi.

Agar saylovning majoritar turida har bir saylov okrugidan faqat bittadan nomzod saylansa, proportsional saylov turida esa, 1 ta saylov okrugidan partiyalar ro'yxati bo'yicha bir necha nomzod saylanadi. Masalan, bir saylov okrugi bo'yicha 5 kishi saylanishi lozim bo'lsa (100 foiz), unda 20% ovoz olgan partiya 1ta mandatga, 40% ovoz olgani ikki, 60% ovoz olgani 3 mandat (o'rin)ga va hokazo (20% ga bir o'rin) ega bo'ladi.

Proportsional saylovning ijobiy tomoni siyosiy ahamiyati shundaki, mamlakatda mavjud bo'lgan barcha siyosiy partiyalarga (ularning a'zolari ko'p yo ozligidan qat'iy nazar) teng imkoniyat yaratiladi.

Saylovlarning proportsional turi, asosan Yevropa mamlakatlarida o'tkaziladi.

3. Aralash saylovlar Majoritar va proportsional saylovlar aralashmasidan iborat bo'lgan ushbu saylov turi, asosan Germaniya va Avstraliyada qo'llaniladi. Germaniyada parlamentning yuqori palatasi, ya'ni bundestag a'zolarining yarmi majoritar, yarmi proportsional saylov orqali saylanadi. Avstraliyada esa parlamentning qo'yi - vakillar palatasi a'zolari majoritar, yuqori palata – senati a'zolari esa, proportsionalsaylovlar yo'li bilan saylanadi.

Demokratik, insonparvar jamiyat bunyod etishni bosh maqsad qilib belgilagan O'zbekiston Respublikasida adolatli saylov tizimi asoslarini yaratish va uni hayotga tatbiq etish borasida katta ishlar qilindi. Respublikamiz Konstitutsiyasining XXIII bob 117- moddasi saylov tizimiga bag'ishlangan bo'lib, unda O'zbekiston Prezidenti saylovi, davlat hokimiyatining vakillik organlari, ya'ni Oliy Majlis va xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlari deputatlari saylovlari umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri, yashirin ovoz berish yo'li bilan o'tkazilishi qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasining saylovlar to'g'risidagi qonunlarida o'z ifodasini topgan. Eng avvalo, saylovlarning ko'ppartiyaviylik tizimi asosida o'tkazilishi, saylov komissiyasi tarkibiga biron-bir siyosiy partiyaga mansub shaxslarni kiritmaslik, ko'rsatilgan nomzodlar soni saylanadigan deputatlar sonidan ko'p bo'lishi kabi qoidalarining joriy qilinganligini ta'kidlash lozim.

Saylovlar to'g'risida Respublikamizda qabul qilingan qonunlar, turgan gap. Mamlakatimiz fuqarolarini davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga keng jalb qilish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, saylovlar yo'li bilan shakllangan boshqaruv organlarining xalq va Vatan oldidagi ma'suliyatini oshirish kabi vazifalarni bajarishga, eng muhimi – yurtimizda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishga qaratilgan taqdirnoma siyosiy-huquqiy hujjatlar hisoblanadi.

Demokratiyaning bevosita shakli hisoblangan referendum marosimi xalq boshqaruvining samarali vositasi sifatida ko'pchilik mamlakatlarda uzoq yillardan buyon qo'llanib kelinmoqda.

Referendum (lotincha so'z bo'lib, xalqning javobi ma'nosini bildiradi), bu-davlat va jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan ba'zi muhim masalalarni umumxalq ovoziga qo'yish orqali hal qilish demakdir.

Yuridik adabiyotlarda qayd etilishicha, referendum marosimi, ya'ni umumxalq so'rovi jahon tarixida birinchi marta 1439 yilda Shveytsariya o'tkazilgan. Va endilikda ushbu siyosiy tadbir davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi hamjihatlikning oliy ifodasi sifatida dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida qo'llanilmoqda.

Demokratiyaning tarkibiy qismlari hisoblangan umumxalq saylovlari va referendumlar o'rtasida umumiy o'xshashlik tomonlari ham bor. Ikkalasida ham ovoz berish huquqiga ega bo'lgan fuqarolar saylovchilar ro'yxatiga kiritiladi. Ular saylov yoki so'rov byulletiniga kiritilgan masalalarga o'z munosabatlarini bildirishlari kerak. Ikkala marosimda ham berilgan ovozlarni hisoblab chiqish va uning natijasiga qarab tegishli qaror qabul qilish tartib-qoidalari bir xil. Ikkalasida ham saylov yoki so'rov ro'yxatiga kiritilgan kishilarning 50 foizidan ortig'i byulletindagi masalani ma'qullab ovoz bergan bo'lsa, o'sha masala ijobiy hal qilingan hisoblanadi.

Ikki siyosiy tadbir, albatta, bir-biridan farq qiladi: birinchidan, referendumlar demokratiyaning bevosita, saylovlar esa bevosita shakli hisoblanadi. Ikkinchidan, saylovlar doimiy ravishda, qonun bo'yicha belgilangan muddatlarda o'tkaziladi. Referendumlar esa, muhim masalani xalq ovoziga qo'yib hal etishga ehtiyoj tug'ilgan hollardagina vaqti-vaqti bilan o'tkaziladi. Uchinchidan, saylovlar yo'li bilan mamlakat prezidenti, ayrim oliy boshqaruv organlari rahbarlari va qonunchilik hokimiyati a'zolari saylanadi. Referendumda esa, davlatning ichki va tashqi siyosati hamda jamiyat hayotiga taaluqli ayrim muhim masalalar bo'yicha xalq fikri aniqlanadi, fuqarolar byulletenga kiritilgan savolga "ha" yoki "yo'q" deb javob beradilar.

Referendum marosimining jamiyat hayotidagi o'rni va roli masalasida hozirga qadar bir xil qarash mavjud emas. Unga munosabat har xil. Masalan: a) AQSH, Shveytsariya, Italiya kabi ilg'or demokratik mamlakatlarda davlatning ichki va tashqi siyosatiga oid muhim masalalarni referendumlarda hal qilish odatiy tusga kirib qolgan. Referendum institutining vatani hisoblangan Shveytsariya federativ respublikasi referendumlar o'tkazish bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi. Ushbu davlatda keyingi 1,5 asr ichida 240 marta referendum o'tkazilganligi hisoblab chiqilgan.

b) Frantsiya, Gretsiya, Irlandiya, Jazoir, Efiopiya, Gvineya kabi davlatlarda Konstitutsiya va unga qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish o'ta muhim masala hisoblangani uchun ularni parlamentda emas, balki umumxalq referendumida qabul qilinadi. Rossiya federatsiyasining hozirgi Konstitutsiyasi ham 1993 yilning 12 dekabrda o'tkazilgan referendumda qabul qilingan edi.

v) Buyuk Britaniya, Eron, Nepal singari davlatlarda referendum masalasida biron-bir huquqiy hujjat bo'lmasada, ayrim muhim narsalar referendumda hal qilinadi.

g) Ba'zi davlatlarda, masalan, Germaniya, Portugaliya va Yaponiyada referendum o'tkazish mamlakatlar Konstitutsiyalarida qayd qilinganiga qaramay, undan hozirga qadar biron marta ham foydalanilmagan.

d) Belgiya, Niderlandiya, Lyuksemburg, Hindiston kabi davlatlarning konstitutsiya yoki qonunlarida referendum o'tkazish ko'zda tutilmaganligi sababli ularda demokratiyaning ushbu shaklidan foydalanilmaydi.

Sobiq Sovet Ittifoqi o'zini demokratik davlat qiyofasi ko'rsatish uchun o'z konstitutsiyasiga referendum haqida maxsus modda kiritgan edi. 1936 yilda qabul qilingan SSSR Konstitutsiyasining 49-moddasida, 1977 yilgi Konstitutsiyaning 5-moddasida mamlakat hayotiga taaluqli muhim masalalarni umumxalq referendumini orqali hal etish qayd qilingan edi.

Biroq, Sovet imperiyasi joni to xalqumiga kelmagunga qadar Biron-bir masalada xalq bilan maslahatlashishni o'ziga ep bilmadi. Kremlik hukmdorlar tobora parchalanib borayotgan Sovet Ittifoqini saqlab qolishning oxirgi chorasi sifatida, "chiqmagan jondan umid" deganlaridek, 1991 yilning 17 mart kuni umumxalq referendumini o'tkazib, o'z maqsadlariga vaqtinchalik bo'lsada erishgandek bo'ldilar. Ammo xalqni aldash va qo'rqitish yo'li bilan firibgarlik asosida o'tkazilgan ushbu referendum baribir tarixning odil hukmini o'zgartira olmadi – ko'p o'tmay so'nggi mustamlakachilik imperiyasi yemirildi.

Yuqorida aytganimizdek, XX asrning 2-yarmidan boshlab, umumxalq referendumlarini o'tkazish odat tusiga Kira boshladi. Nafaqat ichki masalalar, balki tashqi ishlarga, xalqaro munosabatlarga oid ayrim muhim masalalarni ham referendum orqali hal qilish amaliyotiga o'tildi. 1961 yilda Frantsiyada o'tkazilgan umumxalq so'rov natijasiga binoan Frantsiyaning mustamlakasi bo'lgan Jazoir mustaqil davlat deb tan olindi. 1972 yilda bo'lib o'tgan referendum qaroriga asosan Buyuk Britaniya, Daniya, Irlandiya va Norvegiya davlatlari Yevropa Iqtisodiy Kengashiga a'zo bo'ldilar. Ispaniya davlati 1986 yildagi xalq so'roviga ko'ra NATO harbiy-siyosiy blokiga a'zo bo'ldi.

Ba'zi davlatlarda bo'lib o'tgan referendumlar natijasiga ko'ra o'sha mamlakatlarning ijtimoiy-siyosiy qiyofasi tubdan o'zgardi. 1946 yili Italiya, 1946 va 1974 yillarda Gretsiya, 1946 va 1956 yillarda Frantsiyada o'tkazilgan referendumlarda davlat tuzumining monarxiya shakli rad qilindi va respublika shakli ma'qullandi.

XX asrning 80-yillari oxirida Polsha va Vengriyada o'tkazilgan referendumlar natijasiga binoan amaldagi sotsialistik tuzum xalqning ko'pchiligi tomonidan rad qilindi va bozor munosabatlariga asoslangan erkin demokratik jamiyatga o'tish ma'qullandi.

Qaysi joyda fuqarolarning siyosiy ong darajasi yuqori bo'lsa, ular referendum hukmiga qo'yilgan masalaning mohiyatini va oqibatini yaxshi anglaydilar, o'zlariga berilgan imkoniyatdan oqilona foydalanadilar. Bunga misol qilib 1989 yilda Chili davlatida bo'lib o'tgan referendumni ko'rsatish mumkin. O'sha referendumda davlat boshlig'i general Pinochetning taqdiri hal qilingan edi. Ma'lumki, Chili harbiylari 1973 yilda davlat to'ntarishi o'tkazib, mamlakatning xalq tomonidan saylangan qonuniy prezident Salvador Alendeni o'ldirdilar va general Augusto Pinochet boshchiligida harbiy diktatura o'rnatdilar.

Pinochetning 15 yillik hukmronligi davrida Chili ijtimoiy jihatdan Lotin Amerikasi davlatlari ichida taraqqiy etgan mamlakatga aylandi, xalqning turmush sharoiti yaxshilandi. Pinochet o'z hukmronligiga qonuniy tus berish maqsadida Prezident saylovi o'tkazish va davlat boshlig'i lavozimiga o'z nomzodini ko'rsatish bo'yicha umumxalq so'rovi o'tkazdi. Referendumda qatnashgan fuqarolar Pinochet nomzodini Prezidentlik ro'yxatiga kiritmaslik haqida ovoz berdilar. Nega shunday bo'ldi? Davlat hokimiyatining zo'ravonlik, qon to'kish yo'li bilan egallagani, harbiy diktatura o'rnatgani, o'z siyosiy raqiblaridan ayovsiz uch olgani, va umumandemokratik qadriyatlarni poymol etganligi uchun Pinochetni Chili xalqi kechirmagan edi. Chili xalqi uchun mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga nisbatan demokratik qadriyatlar ustun edi.

Demokratiyaning bevosita shakli sifatida tan olingan referendum marosimini ortiqcha mutloqlashtirmaslik, uning natijasi har doim ham yaxshilikka olib keladi, deb xulosa chiqarmaslik kerak, albatta. Hokimiyat tepasida turgan siyosiy kuchlar o'z manfaati yo'lida xalq ommasini aldashlari, xalq referendumini orqali o'zlarining yashirin maqsadlariga erishishlari ham mumkin. Fashistlar Germaniyasining Millatlar ligasi safidan chiqishi (1933 yil), davlat boshlig'i (prezident), hukumat boshlig'i (reyhkantsler) va hukmron milliy sotsialistik partiya rahbari (fyurer) lavozimlarini birlashtirib, butun mamlakatda Adolf Gitlarning yakka hokimligini o'rnatish (1934 yil), mustaqil Avstriya respublikasini Germaniya tarkibiga qo'shish (1938 yil) masalalari umumxalq referendumlarida hal etilganligi va uning qanday oqibatlarga olib kelganligini unutmazlik kerak.

O'z xalqi va yurti taqdiriga befarq qaramaydigan har bir ongli inson referendum tadbiriga mas'uliyat bilan yondoshishi, o'z hukmiga havola qilingan masalaning mohiyatini tushunishi, "ha" yoki "yo'q" deb bergan javobining oqibatini yaxshi anglashi kerak.

Jamiyat hayotini demokratik tamoyillar asosida yangilash, demokratiyaning referendum shaklidan o'z o'rnida samarali foydalanish borasida O'zbekiston Respublikasida ham katta ishlar amalga oshirilmoqda. Mustaqillikning boshidayoq, ya'ni 1991 yilning 18 noyabrida "O'zbekiston Respublikasini referendum to'g'risida" qonun qabul qilindi. Davlatimiz mustaqilligini qonuniylashtirish maqsadida 1991 yilning 29 dekabrda umumxalq referendumi o'tkazildi. "Siz O'zbekiston Oliy Kengashi tomonidan O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat deb e'lon qilingan qarorni ma'qullaysizmi?", degan savol bo'yicha o'tkazilgan ushbu referendumda so'rovda ishtirok etgan kishilarning 98,2 foizi "ha" deb javob berdilar.

Davlatimizning asosiy qonuniga binoan referendum institutiga konstitutsiyaviy maqom tusi berildi. Konstitutsiyamizning 9-moddasida "hokimiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovozga (referendumga) qo'yiladi", deb qayd qilingan.

Konstitutsiya va referendum to'g'risidagi qonun hujjatlariga binoan Respublikamizda o'tkazilgan boshqa referendumlar haqida "O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti" kursida batafsil ma'lumot beriladi.

Hozirgi demokratiyaning mazmuni, belgilari va shakllari muammolariga bag'ishlangan bugungi ma'ruzamizdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, birinchidan, demokratiya haqidagi ta'limotning, ilmiy nazariyaning yaratilishi va rivojlantirilishi, so'zsiz, inson aql-zakovatining katta yutug'i, ijtimoiy-siyosiy qarashlar tarixida ro'y bergan o'lgan nashriyot va umuminsoniy oliy qadriyat hisoblanadi. Ikkinchidan, inson erki va farovon hayot manbai bo'lgan demokratik jamiyatni bunyod etish jahondagi barcha xalqlarning bosh maqsadi, dunyo taraqqiyotining umumiy va asosiy yo'nalishi bo'lib qoladi.

Demokratiyaga o'tish

Ikkinchi savol: O'zbekiston mustaqil bo'lganiga o'n yil to'ldi. «Yangi tizimga o'tish... murakkab jarayon ekan» ligini bugun davlat rahbarlaridan tortib oddiy fuqarogacha yaxshi tushunadi. Ushbu jarayon jiddiy ilmiy tadqiqotlarni talab etishi ham Aniq bo'lib qoldi. O'tgan yillar davomida sobiq kommunistik davlatlarda kechayotgan jarayonlarni yetakchi g'arb olimlari Lotin Amerikasi, Janubiy Osiyo, Janubiy Yevroppada avvalroq bo'lib o'tgan demokratlashuv jarayonlariga qiyoslash asosida tushuntirishga urindilar. O'sha tajriba negizida politologiya fanida vujudga kelgan «tarnzitologiya» Fan yo'nalishi ishlab chiqqan modellar, jumladan, O'zbekistondagi jarayonlarni tushuntirishga ojizlik qildi. Keyingi yillarda aynan mustaqil hamdo'stlik mamlakatlari voqeligiga qiyosan «tizimli transformatsiya» termini ishlatila boshlandi. Nazariy planda «tranzit» («o'tish») va «trasformatsiya» («o'zgarish») tushunchalariga Anqlik kiritib o'tamiz.

«Tranzit» tushunchasi avtoritar siyosiy tizimlardan demokratiyaga o'tishni anglatadi. U xilma – xil shakllarda namoyon bo'lishi va turlicha vaqt oralig'ini qamrab olishi mumkin. Minimal muddat – bir avlod. Amma Angliyada bu jarayon 1640 yildan 1918 yilgacha, Shvetsiyada 1890-1920 yillar oralig'ida, Turkiyada 1945 yildan hozirgi kungacha, Lotin Amerikasi mamlakatlarida ham yuz yildan oshiq muddat davom etyapti. Demokratik tranzit avtoritar siyosiy tizim doirasida demokratiyaga o'tishni anglatadi. Gap shundaki, avtoritar siyosiy tartibotlar demokratiyaga o'tishning bir qator muhim omillariga, institutlariga egalar.

Jumladan, avtoritarizmida iqtisod bozor munosabatlariga asoslangan, mulkchilikning turli shakllari mavjud bo'ladi, ular siyosat tomonidan emas, o'z qonuniyatlari bilan boshqarilali, Ularni faqat demokratik tamoyillar asosida qayta qurish talab etiladi, xolos. Ijtimoiy munosabatlar sohasida . ham jamiyatdagi qatlamlar, guruhlar tizimi shakllanib bo'lgan va har birining manfaati saralanib bo'lgani holda (shu manfaatlar bosimi ostida) ular o'rtasidagi munosabatlar, ta'sir tamoyillarini demokratik izga solish zarur bo'ladi.

Demokratik tranzitning ideal modeli to'rt bosqichdan iborat bo'lishi mumkin, deb hisoblanadi:

1 bosqich — siyosiy hayotni erkinlashtirish — fuqarolar xuquq va erkinliklarining institutsionallashuvi, boshqaruv nazorati ostida rejimning "bir oz ochilishi". Yuqorida, AqIII

misolida ko'rsatilganidek, hukumat ihtiloflar borasida jamiyatdagi barcha kuchlar bilan muloqotga kirishib, ihtilofni bartaraf etishdan manfaatdorligini namoyish etadi. Bu bosqichda amaldagi va yashirin ihtiloflar aniqlanadi.

II bosqichda eski institutlarning qayta qurilishi yoki barham topib, yangilariga o'z o'rnini berishi kuzatiladi. Uni "nazorat ostidagi yemrilish", deb atash mumkin. Ikkinchi, bosqichda avval aniqlangan ihtiloflarni hal qilish uchun yangi "o'yin qoidalarini" qabul qilinadi, bag'rikenglik madaniyati shakllanadi.

SH bosqich — yangi demokratiyaning mustaxkamlanishi bosqichi bo'lib, uning borishini saylovlar jarayoni orqali kuzatish mumkin. Jamiyatda demokratiyaning qay darajada qaror topganligining mezonini — saylovlarda ishtirok etayotgan tomonlarning hech biri ularni to'liq nazorat eta olmaydi va o'z foydasiga yakunlanishiga kafolat bera olmaydi.

Olimlarning fikricha, yangi demokratiyalarning mustaxkamlanishi bosqichida vujudga kelgan muammolarni albatta hal qilish kerak, negaki ularning to'planishi «to'lqining qaytishi» (reverse wave) ga olib kelishi mumkin. U quyidagi sabablar tufayli vujudga keladi: 1) markaziy siyosiy kuchlar va jamoatchilikda demokratik qadriyatlarining zaifligi, 2) siyosiy ihtilofni kuchaytiruvchi iqtisodiy inqiroz yoki sinish; 3) keskin siyosiy va ijtimoiy qutblashuv; 4) siyosiy hokimiyatdan konservatorlar populistik va so'l harakatlarni chetlashtirishga harakat qilish; 5) qonunchilik va tartibning doimiy ravishda buzilishi; 6) intervetsiya; 7) bularni hammasini birlashtiruvchi «qor guvalasi effekti». «To'lqinning qaytishi» natijasida demokratlashtirish bosqichini o'tmagan rejim a) avtoritar — millatchilik; b) diniy fundamentalizm; v) oligarxik, avtoritarizm; g) populistik diktatura, d) jamoa demokratiyasiga o'tishi mumkin.

IV bosqich fuqarolarning yangi tizim meyorlari va qoidalarini o'zlashtirish unga kirib borishi bilan borliq.

Uning aynan yakunlovchi bosqich sifatida kelishi -

demokratik fuqarolik madaniyatining shakllanishi uchun ma'lum vaqt, shu vaqt davomida orttirilgan tajriba va sharoitlarning yetilishi zarurligidan kelib chiqadi.

Yuqorida demokratiyaga o'tish borasida keltirilgan mulohazalarning barchasidan kelib chiqadigan xulosa shuki, demokratik tranzit (o'tish) avtoritar siyosiy tizimdan demokratiyaga o'tish jarayonlarini, tushuntirish uchun qo'llanadi.

Tizimli transformatsiya ("o'zgarish") tushunchasi- kommunistik tizimni Demokratiya va bozor iqtisodiyotini qaror toptirish maqsadida o'zgartirish, jarayonini belgilash uchun qo'llanadi. Tizimli transformatsiyaning demokratik tranzitdan muhim faqi shundaki, unda tizimda mavjud ijtimoiy institutlar, tuzilmalar tubdan o'zgaradi, qayta quriladi.

Totalitarizmdan demokratiyaga o'tayotgan mamlakatlar siyosiy tizimlarida o'zgarishlar jamiyatning faqat siyosiy sohasida emas, qolgan barcha sohalarida ham kechadi: ong, turmush tarzi, iqtisod v.h.. Shuning uchun bu yo'lni tanlagan

mamlakatlar bir vaqtning o'zida ikki murakkab vazifani bajarishlari lozim bo'ladi: birinchidan, totalitarizmning institutsional, sotsial, ruhiy asoratlaridan qutulish (tranzit — bu vazifani bajarmaydi); ikkinchidan, jamiyatga mulkchilik munosabatlarini kiritib, ularni aks ettiruvchi yangicha ijtimoiy tabaqalashuvni, avvalo, "o'rta sinf" ni shakllantirishi kerak.

quyida tizimli transformatsiya bajaradigan vazifalarni kengroq ko'ib chiqishga xarakter qlamiz:

Bozor iqtisodiyotiga o'tish. Sobiq SSSR hududida qaror topgan mulkchilikning yagona shakli — ijtimoiy mulkchilik xususiy mulkchilik va bozor iqtisodiga yo'l qo'ymas edi. Bu yerda bozor va uning qonuniyatlari - byurokratik ishlab chiqarish va taqsimot bilan almashgan edi. Sovet turidagi totalitarizm iqtisodni jamiyatning mustaqil kichik tizimi sifatida qaramaydi, balki uni yemiradi. Tarixiy vaziyat taqozosi bilan bo'lingan mamlakatlar misolida buni yanada yaqqolroq tushunish mumkin: Janubiy va Shimoliy Koreya, qit'adagi Xitoy va Tayvan, Gonkong, Sharqiy va G'arbiy Germaniya, Berling bo'g'ozining sharqi va g'arbidagi eskimoslar. Sharqiy Yevropa mamlakatlarida (Polsha, Chexiya, Sloveniya, Vengriya kabi) totalitarizm davrida ham saqlanib qolgan xususiy sektor xozirda bu mamlakatlarda demokratik qurilish muvaffaqiyatlarini ko'p darajada belgilab berdi.

Shunday qilib, sovet totalitar tizimidan demokratiyaga o'tish mamlakatda bozor iqtisodini kiritish vazifasini qo'yadi. Bu esa o'z navbatida quyidagi uch muhim masalani hal qilish bilan bog'liq.

Birinchi masala-iqtisodni erkinlashtirish:

- iqtisodiy faollik erkinligi;
- baholarni nazorat qilishdan voz kechish;
- chegaralarni tovar importiga ochib berishni nazarda tutadi.

Natijada, bu zaruriy chora - tadbirlarning salbiy oqibatlari: inflyatsiya, hukumat xarajatlarning (shu jumladan, sog'liqni saqlash, maorif, ijtimoiy himoyaga) keskin kamayishi, turmush darajasining pasayib ketishi, iqtisodiy inqiroz yuz beradi.

Ikkinchi masala-xususiylashtirish bilan bog'liq bo'lib u jamiyatda qutblashuv keskinlashgan vaziyatda kechadi (ya'ni boylar va kambag'allar orasidagi farq, juda sezilarli bo'lib qoladi)

Xususiylashtirishning salbiy oqibatlariga ishsizlik (yashirin ishsizlik) ortishi, texnologik qoloqlik, raqobatga chidamsizlik kabilar kiradi.

Uchinchi masala-iqtisodni barqarorlashtirish

bevosita siyosatga dahldor bo'lib, u siyosiy yetakchilarning avvalgi ikki muhim masalani hal qilish davomida yuzaga kelgan salbiy oqibatlarni oldindan, ko'ra bilishi, ularni yumshatish chora — tadbirlarini ishlab chiqishi, umuman, vaziyatni nazorat qila olish qobiliyati bilan bog'liq.

Demokratiyaning institutsionallasuvi. Shuni yaxshi anglab yetish zarurki, totalitarizmga siyosiy institutlar mohiyati o'zgarib ketadi. Masalan, hukumat parlament qabul qilgan qonunlarning ijrochisi, qarorlar qabul qilish va amalga oshirishning siyosiy mexanizmi vazifasini bajarishi kerak. Sovetlar davridagi hukumat — na — u, na - bu vazifani bajarmagan, u Kommunistik partiyaning ijro organiga aylanib qolgani ma'lum.

Postkommunistik tizimli transformatsiyada demokratik institutsionallasuvning maqsadi — siyosiy institutlarga ularning asl vazifalarini qaytarishdan iborat. (Deylik, tranzitda bu — siyosiy institutlar mustaqilligini oshirish bilan bog'liq). Ushbu yo'nalishda gap faqat tegishli qonunlar, qoidalar, yondoshuvlar, tarkibiy o'zgarishlar xaqida ketadi. Yana fuqarolarning duneqarashlari, odatlari, xulq, — atvorlari ham tubdan o'zgarishi kerak bo'ladi. Masalan, avval davlat yalpi nazorat organi bo'lgan va barcha sohalarida boshqaruvni o'zi, amalga, oshirgan davrdan qolgan "yuqoridan ko'rsatma kutish" kayfiyati xali xanuz mavjudligi, nafaqat me'yorlar va qonunlar, balki odamlarning odatlari ham o'zgarishi muhimligini ko'rsatib turadi.

Partiya tizimlari. Odatda, kommunistik totalitarizm mamlakatlarida bir partiyaviy tizim amal qilgan, yoki ko'ppartiyaviy, tizim sharoitida xukmron kommunistik partiya ustunligi va qolgan partiyalarning ularga hayrihohligi ta'minlangan. Ijtimoiy mulk xukmron bo'lgan va ijtimoiy «bir xillik» sharoitida partiya butun xalq nomidan so'zlash huquqiga ega edi.

Tizimli transformatsiya davomida jamiyatda partiyalarning roli ham o'zgaradi deyarli barcha postkommunistik mamlakatlarda ko'p partiyaviy tizimlar shakllangan. Lekin ulardagi partiyalarning roli bir xil darajada deb bo'lmaydi. Masalan, Sharqiy Yevropa mamlakatlarida tabaqalashuv jarayoni tez kechganligi sababli, partiyalar ham o'z elektoratiga, shunga muvofiq, siyosiy dastur va shiorlariga egalar. Natijada, bu jamiyatlardagi partiyaviy raqobat — turli qarashlar, manfaatlarning raqobatini aks ettiradi. Bu — partiyalar o'z asl vazifasini bajara boshlaganini anglatadi. Demak, partiyalar faoliyatining iziga tushishi uchun zarur omillaridan biri — jamiyatda uyushgan, xilma — xil manfaatlarning mavjudligidir.

Fuqarolik jamiyati. Totalitar tizimlarda fuqarolik jamiyati bo'lmaydi, chunki bu yerda fuqarolik jamiyatining eng muhim sharti — iqtisodiy subektlari yo'q. Totalitar jamiyat — iqtisodiy bir turdagi jamiyat. Unda turli qatlamlar, hamda shu qatlamlarning bir — biridan farqli, uyushgan manfaatlari mavjud emas. Tizim transformatsiyasi davrida jamiyat ijtimoiy tarkibida, mulkchilikning turli shakllari asosida, tabaqalashuvini keltirib chiqarishi, bu qatlamlarini uyushgan manfaatlari aniqlash, bu manfaatlari hokimiyatda ifodalovchi ittifoqlar, xarakatlar, nodavlat tashkilotlari, partiyalar faoliyatini izga solish vazifasi bajariladi.

Yuqoridagi o'zgarishlar natijasida ma'naviyat sohasida ham tub o'zgarishlar ro'y berib, ijtimoiy faol, iqtisodiy mustaqil, xuquqiy va siyosiy jihatdan sovdxon erkin shaxs tarbiyalanadi.

O'zbekistonda tizimli transformatsiya xususiyatlari

O'zbekistonda ro'y berayotgan jarayonlar to'g'risida obektiv hukm yuritish uchun uni Dune hamjamiyatidagi taraqqiyot kontekstida, sivilizatsion yondashuv asosida taxlil qilish to'g'ri bo'ladi, deb hisoblaymiz. Demak bu jarayonlar kechayotgan ijtimoiy — siyosiy muhitning o'ziga xosligi masalalari doimo diqqat markazida turmog'i kerak.

Shu ma'noda, O'zbekiston mustaqillik yillarida, rivojlanishning zamonaviylashuv, funksiyasini tez sur'atlar bilan amalga oshiryapti, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Jahonga rivojlanishning "o'zbek modeli" deb tanilgan taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi. Belarus, kirgiz, yoki rus modellaridan farqlicha rivojlanishning "o'zbek modeli" zamonaviylashuvni xalqimizning boy tarixiy tajribasi, qadriyatlari, turmush tarzi va tamoyillari negizida amalga oshirishni maqsad qilib qo'nganligi bilan ajralib turads. O'zbekistondagi zamonaviylashuv jarayoniga jiddiy, ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan barcha omillar chuqur taxlil qilinib, xisobga olinadi. O'zbekistonning demokratiyaga o'tishida iqtisod sohasida amalga oshirilgan chora — tadbirlar ham mavjud shart — sharoitlarning chuqur tahliliga tayanadi. Gap shundaki, Polsha, Rossiya singari davlatlarda qo'llanilgan "shok terapiyasi" usuli O'zbekistonda qo'llanmadi. Bu - aholining demografik tarkibi, mavjud iqtisodiy va ish kuchi resurslarini xisobga olib qilindi. Ma'lumki, zamonaviy bozor iqtisodini, yaratish, jarayoni bir necha o'n yil davom etadi. "Shok terapiyasini" qo'llagan, mamlakatlar bu bosqichda birinchi darajali va, xalq uchun eng noma'qul, ammo zarur tadbirlarni tezlik bilan amalga oshirib oladilar, Shu bilan birga bu o'zgarishlarning butun yuki jamiyat zimmasiga, tushadi. Iqtisodiy tizimni bir "sakrash" davomida qayta ko'rib bo'lmaydi. Shuning uchun ham mamlakatimizda, zamonaviy bozor . iqtisodiga bosqichma – bosqich, kuchli ijtimoiy himoya siyosatini qo'llash orqali o'tish yo'li tanlandi. Natijada yo'qotishlar soni yutuqlar sonidan ortib ketmadi va iqtisodiy, ijtimoiy, hamda siyosiy barqarorlik saqlanib qolindi.

Bugungi kunga kelib, mamlakatimizda yangi, demokratik siyosiy va ijtimoiy institutlarning shakllanishi, vazifasi hal qilindi. Jarayon sifatida, u davom etaverishi mumkin, lekin fuqarolar va siyosiy, elita doirasida jamiyatda u yoki bu siyosiy institutlarning roli, funksiyalari va vakolat doirasi xaqida tushuncha va tasavvurlar shakllanib bo'ldi.

G'arbdagi demokratshunoslar u yoki bu mamlakatlarda kechayotgan jarayonlarni baholashda ikkiga bo'linadilar, birinchi gypuh — maksimalistlar biror jamiyatni demokratik, deb tan olinishi uchun uning barcha sohalarida demokratik negizida birlashish (konsolidatsiya) jarayonlari yakunlangan bo'lishi kerak, deb hisoblaydilar. Ularga ko'ra dunyoda xaqiqiy demokratiyalar soni uncha ko'p emas.

Minimalistik nuqtai nazarga ko'ra (uni yana formal yondashuv ham deyiladi) siyosiy elita va siyosiy faol fuqarolar demokratik me'yorlar, tadbirlar va institutlarni hurmat qilishlari, qo'llab quvvatlashlari, hamda nodemokratik tadbirlar, institutlar va me'yorlarni rag'batlantirmasliklari va qo'llamasliklari talab etiladi.

Bu yondoshuvlardan kelib chiqib, O'zbekistonda institutsional demokratiya bosqichi qaror topganligini e'tirof eta olamiz. Institutlar, me'yorlar tamoyillar, tadbirlar, demokratik «o'yin qoidalar» muntazam va raqobat asosida o'tuvchi saylovlar, ko'p partiyaviylik, fuqarolik jamiyati va uning tarkibida iqtisodiy mustaqil subyektlarning shakllanishi — bunin g asosiy belgilaridir.

Bundan so'ng mamlakatimizda demokratiya qurish jarayoni erishilgan yutuqlarni mustaxkamlab borib, fuqarolik jamiyati doirasidagi rivojlanish va iqtisodiy hamda ijtimoiy demokratiyani qaror toptirish bilan bog'liq.

O'zbekistonda yangi ijtimoiy qatlamlar, guruhlar shakllanishi va rivojlanishi jarayoni faol ke chmoqda: professional siyosatchilar, tadbirkorlar, fermerlar, bank hodimlari, menedjerlar kabi. Shu bilan birga mana shu qatlamlar manfaatlarini hokimiyatda taqdim etishga qaratilgan vakolat tizimi — partiyalar, nodavlat tashkilotlari, jamg'armalar, harakatlar, mustaqil xalq nomzodlari, mahalla — shakllanib, qaror topib bormoqda.

Shuni ta'kidlash lozimki, totalitarizmdan demokratiyaga o'tish — juda murakkab va davomli jarayon. Bu jarayonning keyingi bosqichlarida mamlakatimizda bugungi kunda

muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatayotgan institutlar yanada rivojlanib, qolganlari ham izga tushib ketishi, demokratiyaning mustahkamlanishi, demokratik me'yorlar va tadbirlarning siyosat subyektlari tomonidan o'zlashtirilishi ro'y beradi.

Uchinchi savol: 1. Ommaviy axborot vositalari – ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining muhim institutlaridan biri bo'lib, u demokratiyani chuqurlashtirish va aholining siyosiy faolligini oshirishda, fuqarolarning mamlakat siyosiy va ijtimoiy hayotdagi voqelikka nisbatan dahldorlik xissini shakllantirishda, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyati, shuningdek jamiyatda yuz berayotgan barcha o'zgarishlar, bo'layotgan jarayonlar xususida keng jamoatchilikka yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunchilikka muvofiq ommaviy axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va elektron tarzda (tele, radio, video, kinoxronikal dasturlar, umumfoydalanishdagi telekommunikatsiya tarmoqlaridagi veb–saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga beriladigan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasi sifatida e'tirof etiladi.

2. O'zbekistonda OAV rivojlanishi.

O'zbekistonda keyingi o'n yillik davr turli xil fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlarining jadal shakllanishi va rivojlanishi davri bo'lganligi. Mamlakatimizda nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyati. Fuqarolik institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlarining hozirgi kunda demokratik qadriyatlar, inson huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim omiliga aylanayotganligi. Fuqarolik jamiyati institutlarining davlat va hokimiyat tuzilmalari faoliyati ustidan ta'sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi rolining ortib borayotganligi. Mamlakatimizda fuqarolik institutlarining roli va ahamiyatini kuchaytirishga qaratilgan qonun hujjatlarining qabul qilinganligi. Oliy Majlis huzurida Jamoat fondi hamda tarkibiga nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat tashkilotlarining vakolatli vakillari bilan birga deputatlar, moliyaviy tuzilmalarning mas'ul xodimlari kirgan Parlament komissiyasining tashkil qilinishi. Taraqqiyotimizning hozirgi bosqichida nodavlat notijorat tashkilotlari va boshqa fuqarolik institutlari rolini yanada kuchaytirish o'z oldimizga qo'ygan maqsadimizni ro'yobga chiqarishda hal qiluvchi omil ekanligi. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish instituti - mahalla faoliyatining tashkiliy asoslarini yanada takomillashtirishning dolzarb ahamiyat kasb etishi. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hukjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tazimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratish zarurligi. Inson huquqlari sohasida milliy harakat dasturini ishlab chiqishning ahamiyati. Nodavlat notijorat tashkilotlari huquqlarini belgilab bergan qonun hujjatlari talablarini buzganlik uchun davlat organlari mansabdor shaxslarining javobgarligini kuchaytirish choralari. Atrof-muhitni himoya qilishni ta'minlash tizimida nodavlat notijorat tashkilotlari roli va o'rnining belgilab berilishi.

Ijtimoiy sohadagi manfaatlarni ifodalovchi tuzilmalar: oila hamda uning manfaatlarini aks ettiruvchi maxsus tashkilotlar; ta'lim-tarbiya muassasalari (maktab, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari); jamoat birlashmalari, nodavlat tashkilotlar; fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari; mustaqil OAV; diniy tashkilotlar; milliy-madaniy markazlar; ixtiyoriy ko'ngilli jamiyatlar; jamoatchilik fikrini aniqlash va o'rganish institutlari; turli ijtimoiy ixtiloflarni adolatli hal etuvchi tuzilmalar va boshqalar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
2. Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
3. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.

6. Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
7. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
8. Pugachev V.P., Solovlev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
9. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. T. 2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.
15. www.zionet.uz.tizimli tarmoq.

7-mavzu: Siyosiy ixtiloflar va siyosiy inqiroz.

Reja:

1. Siyosiy ixtiloflar: mohiyati va manbalari
2. Siyosiy ixtiloflarning turlari
3. Siyosiy ixtiloflarni boshqarish

Siyosiy ixtiloflarning tabiati, turkumlashuvi va vazifalari

Siyosatni uning ichki omillar — ihtilof va kelishuv asosida tushuntiruvchi yondoshuv — ratsional tanqidiy paradigma ekanligini bilasiz. Siyosatning ichki ziddiyatliliigi va ihtilofliliigi g'oyasi fanda XIX "asrda qaror topdi. A. Tokvil; K. Marks, G. Zimmel, keyinchalik esa K. Baulding, L. Krauzer, A. Bentli va boshqa nazariyotchilar ihtilofni siyosatdagi o'zgarishlarning asosini tashkil etuvchi va shu bois ijtimoiy hayotni bu soxasi mavjudligining chegaralari va tabiatini belgilab beruvchi yetakchi mamba, deb qarashgan.

To'g'ri, siyosiy fanda qarama — qarshi nuqtai nazar ham bor, E. Dyurkgeym, M. Veber va bir qator boshqa olimlar siyosatni tushinishda ihtilofning ikkilamchiligidan va rivojlanish aholini birlashtiruvchi hamda siyosiy tizim yaxlitligini ta'minlovchi tub ijtimoiy qadriyatlarga bog'liqligidan kelib chiqadilar. Ularning qarashlaricha ideallar va ijtimoiy — madaniy qadriyatlarning birligi mavjud ihtiloflarni hal qilish va boshqaruv tartibining barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Shu munosabat bilan ular ihtiloflarni siyosiy jarayonga xos bo'lmagan xodisa sifatida baholaydi.

Fikrimizcha, har ikkala yondoshuv bir — birini to'ldirib keladi. Ammo u avvalgi ma'ruzalarda aytilganidek, jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlashuv — daromad, hokimiyat, nufuzning notekis taqsimlanishi — ihtiloflarni keltirib chiqaruvchi omil hisoblanadi, ihtiloflarni ijtimoiy hayotning tarkibiy qismiga aylantirib qo'yadi. Ixtilof asosida tomonlarning qarama — qarshiligi, dushmanlik, kelishuvlarning yemirilishi, hamkorlikning tugashi singari tushunchilar yotadi. Alohida shaxslar, ijtimoiy gypuhlap, institutlar, sivilizatsiyalar, tarixiy tizimlar va ijtimoiy rivojlanish yo'nalishlari ixtilof xolatida bo'lishi mumkin. Natijada, ihtiloflar tabiati, sabablari, oqibatlari, ularni bashorat qilish va oldini olish mexanizmlarini o'rganuvchi maxsus fan tarmog'i- konfliktologiya yuzaga keldi. Konfliktologiya sotsiologlar, xuquqshunoslar, iqtisodchilar, etno graflar, tarixchilar, filologlar, boshqaruv muammolari bo'yicha mutaxassislar diqqat markazida. Shu bilan birga konfliktologiya rivojlanishida siyosiy nazariya o'rni o'ziga xos. Ihtilof borasida siyosiy fan vazifasi — ihtiloflarni boshqarishni o'rganish, ularni hal qilish texnologiyalarini ishlab chiqish, ularni oldindan bashorat qilish va oldini olish mexanizmlarini qo'llashdir.

Turli fanlarda qo'llangani uchun, har bir fan (yoki ilmiy maktab) vakillari ihtilofga o'z ta'riflarini berishga intiladilar. Shuning uchun ihtilofning ta'riflari — xilma — xildir. O'z

navbatida, siyosiy fanda ham ihtiloflarning turli ta'riflari mavjud. Jumladan, bu yerda har qanday ihtilof emas, siyosiy ihtilof o'rganiladi va ta'riflanadi.

Siyosiy ihtilof — qandaydir mavhum subyektlar

to'qnashuvi emas, balki amalda mavjud ijtimoiy kuchlar (agentlar) kurashidir va u yetakchilar, elitalar, tashkilotlar, partiyalar va odamlarning boshqa ittifoqlari va uyushmalari timsolida namoyon bo'ladi. Siyosiy ihtilof - Hokimlik munosabatlari tizimidagi o'rni va rolga ko'ra qarama — qarshi siyosiy manfaatlar, qadriyatlar, qarashlar, maqsadlarga ega subyektlarning kurashidir. Siyosiy ihtilof tushunchasi siyosiy davlat hokimiyati institutlarida va boshqaruvda ta'sirga ega bo'lim, ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlarni qabul qilishda ishtirok etish, manbalarni taqsimlashda qatnashish, o'z manfaatlari yakka hokimligi va ularni barchaning manfaati tarzida taqdim etishga intilish uchun bir ijtimoiy kuchlarning boshqalari bilan kurashini anglatadi.

1. Siyosiy ihtilof — siyosiy subyektlarning siyosiy

2. manfaatlari, qadriyatlar, qarashlari bilan belgilangan to'qnashuvlari, kurashlari hamdir.

3. Siyosiy ihtilof tushunchasi bir turdagi subyektlarning boshqalari bilan hokimiyat va siyosiy hukmronlik uchun kurashini anglatadi.

4. Shunday qilib, siyosiy ihtilof, boshqa har qanday ihtilof singari, odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning muayan ko'rinishidir. Ammo bu ihtilof - o'ziga xos. Negaki, u, birinchidan, jamiyatdagi siyosiy hokimiyat va uning amal qilishi borasida vujudga keladi; ikkinchidan, siyosiy ihtilofda ayrim individlar emas, ijtimoiy guruhlar, minglab va millionlab omma o'z manfaatlari bilan ishtirok etadi; uchinchidan, siyosiy ihtilof ijtimoiy ahamiyatga ega. Uning natijalari, odatda ijtimoiy hayotning himma sohalarida namoyon bo'ladi.

5. Odatda siyosiy ihtiloflarning uch asosiy turini ajratib ko'rsatiladi.

6. Manfaatlar ihtilofi: iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar, barqaror davlatlarda ko'proq uchraydi. Iqtisodiy "patir" ni bo'lish atrofidagi savdo bu yerda siyosiy qoida bo'lib qolgan (soliqlar miqdori, ijtimoiy ta'minot hajmi v.h. uchun kurash). Ihtilofning bu turi tez yechimini topadi, negaki bu yerda muammo kelishuv yo'lini topish mumkin. («unisiga ham, bunisiga ham»).

7. qadriyatlar ihtilofi: rivojlanayotgan davlatlar uchun xos; ularni hal qilish uchun ko'proq xarakat talab etiladi, negaki ular kelishuvga qiyinchilik bilan tortiladi.

8. Identifikatsion ihtilof o'zini jamiyat (davlat) bilan, muayyan guruh (etnik, demiy, til) bilan bog'liq, deb tan oluvchi jamiyatlar uchun xos. Irqlar etnik yoki til qarama - qarshiligi mavjud hollarda vujudga keladi.

Ishtirokchilariga ko'ra siyosiy ihtilof davlatlararo (subektlari – hokimiyat shahobchalari, siyosiy partiyalari v.h.), regional (xududiy) (subyektlari – xududiy siyosiy kuchlar), mahalliy bo'lishi mumkin.

Ichki siyosiy ihtiloflar pozitsion (gorizontal) va muxolif (vertikal) turlariga bo'linadi.

Pozitsion ichki siyosiy ihtiloflarning subyektlari bo'lib hokimiyatni uchta tizim doirasida amalga oshiruvchi siyosiy institutlar, tashkilotlar chiqadi, ammo ular turlicha mavqe egallaydilar.

Muholif yoki siyosiy ihtilof subyektlari bo'lib bir tomondan xukmron elitalar, ularning manfaatlarini ifodalovchi partiyalar, davlat institutlari, tashkilotlar, yetakchilar; ikkinchi tomondan – turli ijtimoiy guruhlar nomidan chiquvchi tashkilotlar shuningdek, mavjud tartib, xukmron siyosiy hokimiyatga qarshi siyosiy guruhlar chiqaradi.

Ma'lum bir ihtilofning bir vaqtning o'zida bir nechta turlarga mansub bo'lishi tabiiy ekanligini unutmaslik kerak. Ihtiloflarni turlarga ajratishdan maqsad bu sodir bo'lib o'tgan yoki bo'layotgan voqea – hodisani tadqiq etishning boshlang'ich nuqtasini topishdan iboratdir. qolaversa, nazariy va amaliy jihatdan ihtiloflar xukumlash konfliktlarni bartaraf etishdagi boshlang'ich omil ekanligiga qarab uning yuzaga kelishi, rivojlanib borishi va muxtasar holatidan baxs etishimiz mumkin.

Ijtimoiy muhitda ihtilofning yuzaga keltirgan sababni asoslash o'ta mushkul va chigal vazifa. Har bir ijtimoiy harakat o'ziga xos xususiyatlarga ega. Buning ustiga uning chegarasiga ko'plab qarama - qarshi hodisalar ham tutashgan bo'ladi. Ihtilof ana shu tutashuv

chizig'iga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv sabablari asosida yuzaga keladi. Ihtilofni yuzaga keltirgan o'sha obyektiv va subyektiv sabablarni tahlil etish uchun hodisalar va insonlar o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etish zarur.

Ommaviy ihtiloflar motivatsiyasi shuni ko'rsatadiki, ihtilof orqasida ijtimoiy hayotning u yoki bu qiyinchiliklari, elita bilan xalq o'rtasida yuzaga kelgan tafovutlar va hokozolar turadi. Masalan, iqtisodiy qiyinchilik, siyosiy simpatiya va antipatiya, populistik yo'l bilan siyosiy liderlikka intilish va boshqalar.

Siyosiy ihtiloflarning tabiati uch ijtimoiy omillar va sabablar bilan tushuntiriladi.

Avvalo, bu – siyosat subyektlari ma'qomlarining mos kelmasligi, ularning rollari va vazifalari, hokimiyatdagi manfaatlari va ehtiyojlari, manbalarining yetishmasligi v.h. kabi ijtimoiy munosabatlarining turli shakllari va qirralaridir. Shartli ravishda siyosiy ihtiloflarning obyektiv manbalari deb atalishi mumkin bo'lgan bu omillar hukumron va kontreta, muayyan kuchlarning manfaatlarini taqdim etuvchi va davlat byujetining qismlari uchun kurash olib boruvchi turli bosim guruhlari, shuningdek, hokimiyat tizimidagi barcha siyosiy subyektlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni belgilib beradi.

Siyosiy ihtiloflarning ikkinchi asosiy manbai shaxslar (ularning guruh va uyushmalari)ning asosiy deb biluvchi qadryatlar va siyosiy idealga ko'ra, tarixiy va dolzarb hodisalarni baholashdagi, shuningdek, siyosiy voqealar to'g'risidagi boshqa subyektiv tasavvurlarida farqlar kiradi. Bunday ixtidloflar davlatchilikni isloh qilish yo'llari to'g'risidagi har xil qarashlar to'qnashayotgan, jamiyatning Yangi siyosiy tuzilishi asoslari shakllanayotgan, ijtimoiy inqirozdan chiqishi yo'llari izlanayotgan mamlakatlarda ko'proq ro'y berishi mumkin.

Keyingi yillarda bir qator G'arb nazariyotchilari (J.Berton, K. Lederer, J.Devis v.b.) siyosiy ihtiloflar tabiatini tushintirishga qaratilgan Yana bir ehtimolni ilgari surishdi. Uni inson ehtiyojlari nazariyasi, deb ataldi. 1 Bu konsepsiyaga ko'ra, ihtiloflar inson mohiyatini tashkil etuvchi ehtiyojlarning cheklanishi yoki to'liq qoniqtirilmasligi natijasida vujudga keladi.

Va, nihoyat, siyosiy ihtiloflarning uchinchi manbai sifatida siyosatshunoslikda fuqarolarning o'zlarini ijtimoiy, etnik, diniy va boshqa jamoalar va ittifoqlarga taalluqligini anglaganliklari va o'zlarining ijtimoiy va siyosiy tizimdagi o'rinlarini yaxshi tushunganliklari qaraladi. Bu — identifikatsiya termini bilan ataladi,

Ixtilofli holatlar deganda biz bunday sharoitlarning inson manfaatlari bilan birga qo'shib ketishini tushunishimiz kerak, haqiqiy zaminni vujudga keltiradi. U nizoli holatlarda kurashuvchi tomonlarning iroda va istaklaridan qat'iy nazar obyektiv ravishda yuzaga keladi. (masalan, idorada shtatlarning qisqarishi natijasida) yoki — u, yoki — bu tomonning, yoki ikki tomonning chaqirig'i bilan vujudga keladi. Ixtilof rivojlanishining quyidagi bosqichlari mavjud:

Yashirin bosqich. Ihtiloflarga odatda avvaldan mavjud yashirin bosqich o'tmishdoshlik qiladi, bunda tashqi xarakterdan tashqari nizolarning hamma elementlari mavjud bo'ladi.

Birinchi davr — obyektiv nizoli sharoitning vujudga kelishi; Ikkinchi davr — bu sharoitda hech bo'lmasa birorta subekt tomonidan o'zining manfaatlarini bayon etadi. Manfaatlarni yolg'on, noto'g'ri buzilgan yoki haqiqiy bo'lishi mumkin, lekin bular bayon etilmas ekan, keyingi kurash hech qanday asosga ega bo'lmaydi; Uchinchi davr — avvalgisi bilan mahkam bog'langan — o'z manfaatlarini qondirish yo'lidagi to'siqlarni aniqlash (kognitiv nizolarda boshqa kurashlardagi qobiliyatlarning aniqlanishi.); To'rtinchi davr — tomonlar tomonidan o'z manfaatlarini himoya qilib, shuning uchun boshlangan aniq xarakterlarni anglatadi — bu esa nizoning boshlanishi demakdir, chunki har ikki tomonning nuqtai nazarlari aniq belgilanadi va amaliyotda bir-birlariga qarshi xarakterlar boshlanadi.

Siyosiy ihtiloflarni boshqarish

Ixtiloflarning umumiy nazariyasini o'rganish, shuningdek, uning asosiy turlarini tahlil etish ularni boshqarish muammolarini ko'rib chiqishimiz imkonini beradi. Masalaning shu tarzda qo'yilishi, ya'ni ihtiloflarni boshqarish mumkinligini e'tirof etish ularni ijtimoiy jarayonlarning tarkibiy qismi sifatida tushunishdan, hamda ularni odamlarning ijodiy faoliyatidagi xarakterlantiruvchi kuch, shu bilan birga, rivojlanish muammolari va qiyinchiliklarni belgilovchisi sifatida qabul qilishdan kelib chiqadi.

Agar ihtilofni ijtimoiy tizimni yemiruvchi, uning normal faoliyatiga putur yetkazuvchi xodisa sifatidagina tushunilganda edi, asosiy muammo — uni yo‘qotish barham toptirish, tezda hal etishdan iborat bular edi. Ihtilofni jamiyatdagi qonuniy xodisa va yana, taraqqiyotning xarakatlantiruvchi kuchi sifatida tan olish—unga munosabat masalasini ham kengayishi, ham chuqurlashishiga olib keladi. "Ihtilofni boshqarish" tushunchasi uning mohiyatini ifodalaydi. Tushunchani ta'riflashda ihtiloflarning jamiyatga ta'siri turlichaligi va ziddiyatligini (ya'ni yaratuvchilik faoliyatiga turtki beruvchi) va yemiruvchi (tizimning parchalanishi, manbalarning kurashga sarflanishi) bo'lishi mumkinligi nazarda tutiladi.

Ihtilofni boshqarish — ihtilof jarayoniga maqsadli ta'sir etish bo'lib, bu ta'sir ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni hal etishni ta'minlaydi. Ihtiloflarni boshqarish o'z ichiga quyidagi jihatlarni oladi: ularni oldindan aytib berish; ba'zilarini oldini olish ayrimlarini rag'batlantirish; ihtiloflarni hal etish.

Ihtilofni boshqarish subyekti kim bo'lishidan qat'iy nazar raqobatli o'zaro munosabatlarni tartibga solish texnologiyalari muqarrar ravishda bir qator umumiy vazifalarni hal qilishi lozim bo'ladi: ihtilof paydo bo'lishining oldini olish yoki, uni bartaraf etishning ijtimoiy bahosi, ortib, ketadigan darajada o'sib ketishiga imkon bermaslik,

barcha yashirin, mahfiy, ochiq bo'lmagan ihtiloflarni ochiq shaklga olib chiqish. Nazorat qilib bo'lmaydigan jarayonlar va ularning oqibatlarini kamaytirish, to'g'ri va tezkor javob berish imkonini bermaydigan tasodifiy upirilishlar oldini olish;

- qo'shimcha manbalar va kuch — quvvat sarf qilish zaruratini keltirib chiqaruvchi yangi, kengroq, qo'shimcha silsilalar kelib chiqishining oldini olish maqsadida siyosiy ihtilof kechishi jarayonida ijtimoiy hayotning boshqa sohalarida ro'y berishi mumkin bo'lgan ijtimoiy qo'zg'alish darajasini kamaytirish.

Ihtilofni salbiy xodisa sifatida qarash uning oldini olish zaruratini belgilaydi. Ihtilofni tizimning o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini takomillashtirish, sozlash, uning o'zgarishi va rivojlanishi manbai sifatida tushunish esa ihtiloflarni rag'batlantirish muammosi to'g'risida fikr yuritish imkonini beradi. Ihtiloflarning oldini olish — uning vujudga kelishi, ijtimoiy tizimning u yoki bu elementini yemirishini yo'l qo'ymaslikka qaratilgan faoliyatdir. Ihtilofning oldini olish uni bashorat etishni taqozo etadi. Asosli bashoratsiz mavjud bo'lgan ihtilofni vujudga kelishi oldini olib bo'lmaydi. Bashorat-bo'lajak ihtilof to'g'risida muayyan aniqlik bilan vaqti va o'rnini ko'rsatilgan tasavvur, bashoratning ilmiy va amaliy ahamiyati uning asosiligi va haqiqatga qanchalik to'g'ri kelishi bilan belgilanadi. Bashoratning asosiy uslublari: muayyan vaziyatni tizim (yoki uning bir qismi)ning kelajagidagi holatiga ko'chirish; bo'lishi mumkin bo'lgan ihtilofli vaziyatni modellashtirish, statistik metod, ekspertlar so'rovini qo'llash.

Bashoratning dastlabki bosqichi muayyan ziddiyatli vaziyat asosida yotgan qarama—qarshilikni aniqlashdan iborat. Keyingi qadam — shu vaziyatning o'zgarishi, qarama—qarshiliklarning va muammolar yechimi rivojlanishining yo'nalishini aniqlash hisoblanadi.

Ihtiloflarni qisman va toliq oldini olish, erta ogohlantirish va avvaldan hal qilish bosqichlari farqlanadi. qisman oldini olishga ihtilof sabablaridan birini to'xtatish va qarama—qarshi tomonlarga salbiy ta'sirini cheklash bilan erishiladi. To'liq oldini olish bosnichi ihtilofni belgilovchi barcha omillar faoliyatini to'xtatish va uning subyektlari faoliyatini umumiy manfaatlarni amalga oshirish bo'yicha hamkorlikka yo'naltirishdan iborat. Ihtilofni avvaldan hal qilish bosqichi, uni erta ogohlantirish singari mavjud ziddiyatdan muhimroq masalalar bo'yicha ijtimoiy birlikka erishish, tomonlar nuqtai nazarlarini muvofiqlashtirishni anglatadi.

Ijtimoiy ihtiloflarning oldini olish uchun iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ideologik, huquqiy manbalar mavjud bo'lishi zarur. Ihtiloflarning oldini olish uslub va vositalar majmui orqali amalga oshadi. Ular vaziyatni real baholash, ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etayotgan barcha subyektlar manfaatlarini kelishtirishga alohida e'tibor berish va boshqalar fikriga sabr—toqat bilan yondashish (tolerantlik) imkoniyatlarini hisobga olgan holda samara beradi.

Avval ta'kidlanganidek, jamoatchilik hamma ihtiloflarning ham oldini olishga intilmaydi. Ayrim ihtiloflarning avj olishidan ular manfaatdordirlar. Konstruktiv ihtiloflarni rag'batlantirish ijtimoiy boshqaruvning muhim jihatini tashkil etadi. Gap nizolarni sun'iy ravishda avj oldirish,

jamiyat barqarorligi yo'qotish haqida ketmayapti. Ihtiloflarni rag'batlantirish strategiyasi — hayotiy muhim muammolarni hal qilishda ijtimoiy subyektlar faolligini oshirish, ijobiy tashabbusni rivojlantirish, ijtimoiy boshqaruv samaradorligini oshirish strategiyasidir.

Vujudga kelgan nizo jarayoniga faol aralashuv turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin; ihtilofni tartibga solish, bostirish va nihoyat, hal etish. Ihtilofni tartibga solish boshqaruv subyektining uni yumshatish, zaiflashtirish, yoki boshqa tomonga burib yuborish bo'yicha faoliyatini anglatadi. Ihtilofni tartibga solish masalasi — uning ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta'sirini cheklash va ijtimoiy ma'qul rivojlanish va yechim shakllariga o'tkazish masalasidir. Tartibga solingan ihtilof nazoratdagi va demak, oldindan baholanishi mumkin bo'lgan ihtilofdir. U har qanday nizo jarayonida mavjud bo'ladi. Ziddiyatni tartibga solishda, shuningdek, ihtilofni asta sekin boshqa yo'nalish yoki darajaga o'tkazish orqali zaiflashtirish ham xizmat qilishi mumkin. Masalan, ijtimoiy ihtilofni individual darajaga olib o'tish bilan. Shuningdek tomonlarni tashqi konfliktga yo'naltirish, "umumiy dushmanga" qaratish orqali kuchli ijtimoiy ihtilofni zaiflashtirish taktikasi ham keng qo'llanadi.

Ihtilofni tartibga solish tufli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi: axborot, kommunikativ, ijtimoiy — psixologik ta'sir, tashkiliy usullar. Munozarali masalalar buyicha axborot yetishmovchiligini yo'qotish, tomonlarning nuqtai—nazarlari va manfaatlari to'g'risidagi noto'g'ri ma'lumotlarni axborot maydoniga kiritmaslik; subyektlar. faoliyati to'g'risida mish-mishlarga yo'l qo'ymaslik — ijtimoiy vaziyatni boshqarishga doir bu va boshqa xarakterliklar ziddiyatli munosabatlar darajasini pasaytirishga xizmat qiladi.¹

Ihtiloflarni tartibga solishning shartlari:

1. Ihtilofning yetilib qolganligi
2. Subyektlarda ihtilofni hal etishga ehtiyoji va bunga qobiliyatning borligi.
3. Ihtilofni hal etish uchun zarur vositalar va manbalarning mavjudligi. Bular: moddiy, siyosiy, madaniy, nihoyat, insoniy manba'lardir..

Bayon qilingan ihtilof uning a'zolariga muayyan "o'yin qoidalariga" rioya qilish va izchil ravishda hal etishning u yoki bu strategiyasini qo'llash imkonini beradi. Ammo har qanday qoida va strategiya ularni amalga oshirish istagi hamda zarur vositalar bo'lishini taqozo etadi. Ko'pchilik maishiy ihtiloflar zarur vositalar, yoki istak, iroda qobiliyat yo'qligi sababli hal bo'lmay qolgan.

Har qanday ihtilofni bartaraf etish eng kamida uch bosqichdan iborat.

- Birinchisi — tayyorgarlik bosqichi—ihtilof tashxisidir.
- Ikkinchisi — bartaraf texnologiyalar bosqichi.
- Uchinchisi — ihtilofni bartaraf etish bo'yicha bevosita amaliy faoliyat bosqichi.

Ihtilof tashxisi o'z ichiga quyidagilarni oladi: a) uning ko'zga ko'rinib turgan ko'rinishlarini tavsiflash (ziddiyat, to'qnashuvlar inqirozlar v.b.) ihtilof rivojini darajasini aniqlash; v) ihtilof sabablari va uning tabiatini aniqlash (obyektiv va subyektiv); g) tezligi o'lchovi; d) tarqalish sohasini belgilash. Tashxis elementlaridan har bir ihtilof asosiy o'zgaruvchilarning kurash mazmuni, qatnashchilari holati, faoliyat maqsadi va taktikasi, bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlar-hisobi va bahosi, ularni obyektiv tushunish nazarda tutiladi. Ihtilof holat va jarayon sifatida belgilanadi.

Siyosiy amaliyotda va nazariyada siyosiy ihtiloflarni oldini olish, tartibga solish va hal qilishning bir qator shakl va uslublari ishlab chiqilgan. Ularga kompromiss (o'zaro bitimga kelishish) va konsensus ham kiradi.

Umuman, ihtilofli vaziyatlarni nazorat qilishning demokratik jarayonlarni quyidagi maxsus tadbirlarni o'z ichiga oladi:

- ihtiloflarda ishtirok etuvchi tomonlarning manfaatlari, maqsadlari va navbatdagi qadamlari to'g'risida o'zaro va tezkor axborot almashuvi;

ihtilofli vaziyatni boshqarmaydigan holatga olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday kuch ishlatishdan tomonlarning ongli va o'zaro tiyilishi;

- ihtilofni keskinlashtiradigan xarakterliklarga o'zaro tadqiq e'lon qilinishi;
- holisligi kafolatlangan hakamlarning jalb qilinishi va ularning tavsiyalarini kompromiss faoliyatini asosi sifatida qabul qilinishi;

- ihtilofli tomonlarning yaqinlashuviga xizmat qiluvchi mavjud huquqiy qoidalari, ma'muriy va boshqa tadbirlarning qo'llaishi yoki yangilarni qabul qilinishi;

- mavjud ihtilofni, bartaraf etish, va shunga o'xshash vaziyatlarni kelajakda oldini olish sharoiti sifatida ish yuzasidan hamkorlik muhitini, keyinchalik esa ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantirish va qo'llab-quvvatlash.

Yuqorida aytilganidek, ihtilofda ishtirok qilayotgan tomonlarni yarashtirish, to'la yoki qisman bartaraf qilish tabiatiga ega (ya'ni, munozarali munosabatlar asosi saqlangan holda ihtilofdagi tomonlardan biri yoki bir necha tomonni o'z harakatlarini o'zgartirishi) yoki ihtilofning hal qilinishi (tomonlarning bunday munosabati negizini yo'q qiluvchi). Shuni ham hisobga olish kerakki, ihtilof o'z — o'zidan, uni ongli ravishda hal qilishga urinishlarsiz bartaraf etilishi mumkin. (Masalan, bahs mavzusi dolzarbligini yo'qotishi, siyosiy subyektlar charchaganligi, manbalar tugashi va h.k.).

Shunday qilib, ihtiloflarni bartaraf etish uchun boshqaruv subyekti tomonidan tanlangan vositalar albatta mamlakatlar (mintaqa, subyekt) ning madaniy — tarixiy, sivilizatsion xususiyatlariga mos kelishi, bahs kechishining vaqt sharoitlarini hisobga olishi zarur.

Bugungi kunda ihtiloflarni boshqarish texnologiyalarida tomonlarning kelishtirishning eng keng tarqalgan vositasi — muzokaralardir.

Bahs talab muammolarning tinchlik yo'li bilan, hech qanday qon to'kishlarsiz hal qilishning bugungi kundagi birdan bir va sinalgan yo'li muzokaralar olib borishdir.

Muzokaralar jarayoni haqida bilimlarga, shuningdek, muzokaralar olib borishning taktikasi haqida tasavvurlarga ega bo'lishlik har bir siyosatchi, diplomat va harbiy shaxs uchun zarurdir. Ular, o'z faoliyatlari davomida, ishlab chiqilgan, sinalgan metodik tavsiyalarga suyanagan holda yuzaga kelgan har bir o'ziga xos holatga nisbatan o'z bilimlarini qo'llay olish malakasiga ega bo'lishlari lozim. Muzokaralar yon bosishlarni tenglashtirish, muqo bil vaziyatlarni hotirjam ko'rib chiqish, qarashlarning ochiqqligini namoyish etish, raqibning king'ir ishlari samaradorligini bo'shashtirish imkonini beradi. Aynan shu sharoitda o'zaro da'volar mohiyatini ochib beruvchi ihtilofning o'rta kelishuv nuqtasini topish oson bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
2. Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
3. Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
6. Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
7. Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
8. Pugachev V.P., Solovov A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
9. Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. T. 2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.

8-mavzu.Siyosiy madaniyat va siyosiy mafkuralar

Reja:

1. Siyosiy maaniyat tushunchasi, mohiyati va mazmuni.
2. Siyosiy ong tushunchasi va uning shakllanish jarayoni.
3. Siyosiy mafkura tushunchasi va korinishlari.

Birinchi savol: Ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatning madaniy hayotida muhim o'rin egallaydi. Madaniy siyosat siyosatning boshqa turlari, ko'rinishlari va shakllari singari o'zining aniq mazmuni, mohiyati va xususiyatlariga ega. U keng qamrovli bo'lib bir tomondan, jamiyatning madaniy hayotiga daxldor bo'lgan masalalarni siyosiy jihatdan hal qilish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni, ikkinchi tomondan, siyosiy sub'ektlarning madaniy sohadagi o'rni va roliga doir masalalarni o'zida ifoda qiladi.

Siyosiy madaniyat tushunchasi qachon paydo bo'lgan, uning mohiyati nimalarda o'zining aniqroq ifodasini topadi? Bu masala kecha yoki bugun paydo bo'lgani yo'q. Bu kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha davrlarida va dunyoning barcha mamlakatlarida uzoq yillardan buyon mavjud bo'lib kelmoqda. Qadimda Yunon faylasufi Arastu o'zining "Siyosat" asarida qadimgi quldorlik davlatlarida jamiyatning madaniy hayotida amalga oshirilgan ishlar davlat siyosatida yetakchi o'rinni egallashi lozimligini, davlat boshlig'i va uning amaldorlari jamiyatning ma'naviy hayotiga daxldor masalalarga alohida e'tibor bilan munosabatda bo'lishlari lozimligini ko'p marta ta'kidlaydi.

Madaniy siyosatga doir masalalar IX-X asrlarda O'rta Osiyoda yashagan Al-Xorazmiy, Al-Farg'oni, Farobiy, Imom Al-Buxoriy, Ibn Sino, Beruniylarning siyosiy qarashlarida ham o'z ifodasini topgan edi. Masalan, Ibn-Sinoning fikricha, ideal davlat tepasida ma'rifatparvar shoh turishi kerakligi g'oyasi turadi. Shu fikrni Beruniy ham ta'kidlagan edi.

Siyosiy madaniyat terminini ilmiy muomalaga birinchi bo'lib XVIII asrda nemis faylasufi va ma'rifatparvari I. Gerder olib kirgan deb hisoblanadi.

Empirik (alohida kishilarning ishtiroki) asosga ega bo'lgan siyosiy madaniyat to'g'risidagi ilmiy kontseptsiyalar esa G'arbda XX asrning o'rtalariga kelib shakllana boshladi. Bunda yirik xalqaro tadqiqotchilar bo'lgan G. Almond, X. Fayer, S. Verba va boshqalarning o'lgan hissalari bor. Masalan, hozirgi zamon politologiyasida birinchilardan bo'lib "siyosiy madaniyat" tushunchasini ishlatgan Amerikalik nazariyotchi X. Fayerning 1956 yilda bosilib chiqqan "Yevropaning buyuk davlatlari boshqaruv tizimi" nomli kitobi siyosiy madaniyatning mohiyatini anglash yo'lida qo'yilgan dastlabki muhim qadamlardan bo'lgan bo'lsa, sal keyinroq G. Almond va S. Verba besh mamlakat AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Meksika va Italiya siyosiy jarayonlarini tadqiq qilish asosida 1963 yilda o'zlarining "Fuqarolik madaniyati" nomli kitobini e'lon qildilar. 1965 yilda L. Pay va S. Verba o'nta mamlakat jamiyatni siyosiy madaniyatini o'rganish asosida "Siyosiy madaniyat va siyosiy taraqqiyot" nomli asarini nashr kildilar.

Siyosiy madaniyatga oid mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchaga turlicha yondashuvlar mavjud. Ayrimlarini sanab ko'rsatamiz:

- Siyosiy madaniyat bu – o'ziga siyosiy ma'rifatni, siyosiy onglikni, hamda ijtimoiy-siyosiy faoliyatni ham qamrab olgan shaxs va ijtimoiy birlikning madaniyatidir;

- Siyosiy madaniyat bu – o'z ichiga ijtimoiy - siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlar bilan bevosita aloqalar bo'lgan elementlarni qamrab olgan jamiyat ma'naviy madaniyatining bir qismidir;

- Siyosiy madaniyat bu – siyosiy tafakkur va siyosiy faoliyat madaniyatidir. Bu yondashuvlar turlicha bo'lsa ham, lekin ularning barchasini bir-biriga bog'lab turuvchi umumiy jihat ham mavjud. Bu siyosiy madaniyatning jamiyat siyosiy-ijtimoiy jarayonlari, siyosiy institutlari bilan bevosita uzviyligi holatidir.

Siyosiy madaniyatning yuqorida keltirilgan umumiy talqinlaridan kelib chiqib unga qo'yidagicha ta'rif berish mumkin: Siyosiy madaniyat bu fuqarolar siyosiy bilimlari, baholari va

harakatlarining darajasi va xarakteri, shuningdek, siyosiy munosabatlarni boshqaruvchi ijtimoiy qadriyatlar, anʼanalari, qoidalarining mazmuni va sifati demakdir.

Siyosiy madaniyatning amal qilish jarayoni uning subʼektlari tomonidan namoyon boʻladigan ruhiy kayfiyatga ham bogʻliq boʻladi. Jamiyatdagi siyosiy munosabatlarga kirishayotgan shaxs, toʻda guruhi kayfiyati shu damda qanday yoʻnalgan boʻlsa, siyosiy muomala madaniyati shunday darajada va sifatida namoyon boʻladi.

Siyosiy madaniyatning amal qilish jarayoni odamlar xulq-atvori orqali sodir boʻladi. Lekin siyosiy xulq-atvor jamiyatda muayyan tartibda shakllangan qonun-qoidalar doirasida namoyon boʻladi.

Siyosiy madaniyatning namoyon boʻlishi jarayonida milliy, sinfiy, diniy, kasb-korlik anʼanalari va urf-odatlari ham juda muhim oʻrin egallaydi. Masalan, mehmondoʻstlik, ommaviy xayrihohlik – hashar oʻzbeklarga xos milliy anʼana sifatida qabul qilingan...

Siyosiy madaniyatning qaror topishi, rivojlanishi va takomillashtirilishi jarayonida tarixiy vorislikning ahamiyati nihoyatda kattadir. Tarixiy vorislik inson hayvonot olamidani ajralib chiqqan keyin oʻzida shakllantirilgan tabiiy tuygʻu (instinkt) – ibtidoiy toʻda boʻlib yashash tuygʻusidan boshlab hozirgi kungacha birgalikda yashash, mehnat qilish, tarixiy vorislikning yorqin timsolidir.

Tarixiy vorislik inson ongi, mafkurasi, ruhiyasi, xulq-atvori, hatti-harakati, urinishlari, yashash uchun kurashining hamma pallalari davomida hayotning barcha-toʻqimalariga singib ketgan holda siyosiy madaniyatning amal qilishi jarayonida namoyon boʻladi va oʻz ifodasini topadi. Siyosiy madaniyat tarixi tajriba merosi bilan boyitilgan holda doimo oʻzi amal qilayotgan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi tabiatiga mos ravishda shakllanadi hamda mazkur tuzum doirasida namoyon boʻladi.

Jamiyat tarixini oʻrganish shuni koʻrsatadiki, insoniyatning ilk oʻtmish, birinchi moddiy va maʼnaviy madaniyat maskanlari Sharqda shakllangan va insoniyatning keyingi taraqqiyoti uchun zamin tayyorlab bergan. Sharq deganda asosan yaqin Sharq (Misr, Suriya, Iroq, Iordaniya, Turkiya, Yaman, Sudan, Quveyt), Oʻrta Sharq (Eron, Afgʻoniston, Movarounnahr), Janubiy va Sharqiy Osiyo (Birma, Vetnam, Indoneziya, Tailand, Hindiston), Uzoq Sharq (Xitoy, Yaponiya, Koreya, qisman Rossiya Uzoq Sharqi) tushuniladi. Sharqning sanab oʻtilgan toʻrt qismini birlashtirib turuvchi umumiy tomonlari ham mavjud. U ham boʻlsa, Sharq xalqlarining bosiqqligi, har qanday keskin vaziyatda ham masala va muammolarni tinchlik, muzokara, munozara yoʻli bilan hal qilish, borini asrab-avvaylash, yoʻgʻini esa yaratish, hayotning negizi va zamini izchil kundalik mehnat ekanligini tan olish va shunga rioya qilish ota-onalarga, farzandlarga mehribonlik bildirish kabi xususiyatlar Sharq va sharqonalikni ifodalashga yordam beradi.

Mustaqil Oʻzbekiston Sharq mamlakatlaridan biri. Oʻzbek xalqi azaldan oʻzining bosiqqligi, andishaligi bilan ajralib turgan. Sharqoniy demokratiya milliy bosiqqlik, andisha, yoshi ulugʻlarga hurmat, oʻzaro maslahat, har qanday keskin masalada ham tomonlarning kelishuvlariga asoslanadigan faoliyatdir.

Sharqona demokratiya, uning tarixi, ijtimoiy ildizlari va ruxiy zaminlari deyarli oʻrganilmagan. Chunki turgʻunlik davri, jamiyat muammolarini faqat sinfiy kurash, zoʻravonlik, zulm, qoʻzgʻolon. Isyon yoʻli bilan hal qilishni tavsiya va talab qilar edi. Bu, albatta sobiq tuzum tanazzulini va halokatini tezlashtirdi.

Siyosiy ong va siyosiy madaniyat ustida fikr yuritganda uning Gʻarbga nisbatan Sharqda farq qiladigan jihatlari bor. Demokratik jarayonlar agar Gʻarbda koʻproq qonun ustuvorligiga asoslansa, Sharqda bu jarayon asrlar davomida shakllangan anʼanalari asosida kechadi. Gʻarb namunasi koʻp hollarda individualizm falsafasiga tayangan va ommani haddan tashqari siyosiyashtirilishiga olib kelgan boʻlsa,

Sharqda demokratiya tushunchasi hamjihatlik gʻoyasi, jamoatchilik fikrining ustuvorligi zaminida shakllanadi.

Respublikamiz Prezidenti I.Karimov taʼkidlaganidek: “Markaziy Osiyo tarixida siyosiy aql-idrok bilan maʼnaviy jasoratni, diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni oʻzida mujassam etgan buyuk arboblari koʻp boʻlgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xoʻja Bahovuddin Naqband,

Yassaviy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn-Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur va boshqa ko'plab ajdodlarimiz milliy madaniyatlarimizni rivojlantirishga o'lgan hissa qo'shdilar, xalqimizning milliy iftixori bo'lib qoldilar" (I. Karimov O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. 1997 yil, 140-141 betlar).

Xalqimizning o'ziga xos sharqona dunyoqarashi natijasida shakllangan siyosiy madaniyat asoslari qanday mohiyatga ega?

Birinchi, ajdodlarimiz siyosiy tafakkurida davlat rahbari siyosatidagi adolat va insof masalasi hal qiluvchi markaziy o'rinni egallagan. "Adolat va haqiqatga intilish xalqimiz tabiatining eng muhim fazilatlaridan biridir. Utmishda oliy adolat g'oyasi mansabdor shaxslarga qo'yiladigan talab va bahoning asosi bo'lgan", - deb ta'kidlaydi Prezidentimiz I. Karimov. (I. Karimov O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. 1995 y, 13-bet).

Ikkinchi, siyosiy to's-to'polonlarga nisbatan toqatsizlik, siyosiy muvozanatni saqlash, siyosiy tinchlik va barqarorlikka, osoyishtalikka kuchli moyillik.

Uchinchi, o'zining oliyanob maqsadlarida, kundalik hayotida siyosiy rahbarga suyanish, undan doimo adolat kutib yashash va unga nisbatan chuqur hurmat va ehtirom ko'rsatish, siyosiy xulq-atvorda kuchli andishalikni namoyon qilish.

To'rtinchi, siyosiy erkinlikni axloq me'yorlari doirasida qabul qilish.

Beshinchi, bag'ri kenglik (toperantlik), xalqaro totuvlik va ishonchga kuchli moyillik.

Yuqorida keltirilgan mezonlardan ko'rinish turibdiki, sharqona siyosiy madaniyat asoslari insoniyat zakovati yaratgan eng oliyanob jihatlarni o'ziga qamrab oladi.

Siyosiy madaniyatning modellari bilan bir qatorda uning turlari ham mavjuddir.

1. Siyosiy madaniyatning "yopiq" turi – o'zining siyosiy jihatdan biqirligi bilan xarakterlanadi. Siyosiy madaniyatning boshqa turlariga nisbatan murosasiz bo'ladi, ularni mutlaqo qabul qila olmaydi.

2. Siyosiy madaniyatning "ochiq" turi – siyosiy madaniyatning boshqa turlarini ijobiy qabul qila oladi.

3. Siyosiy madaniyatning patriarxal turi – unchalik rivojlanmagan boy ma'naviy madaniyati, qadriyatlarga ega bo'lmagan xalqlarga xos bo'lib, ushbu tur vakillarining siyosiy faollik holati deyarli bo'lmaydi, ular siyosiy qadriyatlar, siyosiy normalar va institutlarga qiziqish bildirmaydilar.

4. Faol siyosiy madaniyat turi – uning xususiyati shundaki, fuqarolar jamiyat siyosiy hayotiga faol ravishda shaxsiy aralashuvga intiladilar.

Uchinchi savol: Siyosiy ong va siyosiy madaniyat insonda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy shart-sharoitlar negizida shakllanadi. Bunday shart-sharoitlar mavjud bo'lmas ekan, insonda siyosiy ong va siyosiy madaniyat shakllanmaydi. Siyosiy ong va siyosiy madaniyatning shakllanishi-murakkab jarayondir. Bu jarayon avvalo, ijtimoiy-siyosiy shart-sharoit-demokratik siyosiy tartibotning mavjudligiga bog'liqdir. Jamiyatda mavjud bo'lgan avtoritar, ma'muriy – buyruqbozlik siyosiy tizimi esa inson siyosiy ongining va madaniyatining shakllanishiga imkon bermaydi. Aksincha, bu tizim insonni qulikka mahkum etadi, uni hokimiyatdan begonalashtiradi, boshqaruv apparatlarini xalqdan uzoqlashtiradi. Bu borada Prezidentimiz I. Karimov "Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch" degan risolasida shunday deb yozadi: "Yer yuzida qancha inson yashaydigan bo'lsa barmog'ining izi ham, ichki dunyosi ham bir xil bo'lgan ikkita odamni topish, uchratish qiyin. Tabiiyki bu insonlarning fikrlash va yashash tarzi bir-biridan farq qiladi. Ta'bir joiz bo'lsa, kimdir Rahmon izmida yursa, kimdir Shayton izmida yuradi. Shu haqiqatning o'zi toki bu dunyoda hayot bor ekan, turfa xil odamlar va ularni ongu tafakkuridagi o'zaro tafovut va ziddiyatlar saqlanib qolaverishini ko'rsatadi" (23-bet).

Respublikamiz o'zining milliy mustaqilligiga erishgan ko'yidan boshlab fuqarolarning siyosiy ongi va siyosiy madaniyati sohasida yo'l qo'yilgan xatto siyosatga barham berishga va o'zbek xalqining milliy-ma'naviy qadriyatlarini tiklashga qaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov O'zbekiston mustaqilligining bir yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishda so'zlagan nutqida mamlakatimizda ishlab chiqilayotgan va amalga oshirilayotgan madaniy siyosatning mohiyatini qo'yidagicha ta'riflab ko'rsatgan edi: "Davlatimiz olib borilayotgan siyosatning mazmuni shuki, yurtimizda yashayotgan barcha mehnat

vakillarining manfaatlari va huquqlarini himoya qilib, ularning madaniyati, tili, milliy urf-odatlarini va anʼanalarini saqlash hamda rivojlantirishga, ularning davlat tuzumlari ishida va jamoat turmushida faol qatnashishga kafolat beriladi” (I. Karimov Istiqlol va maʼnaviyat. T., 1994 y, 71-bet). Ushbu vazifalarni qisqa muddatlarda muvoffaqiyatli hal qilinishi bugungi kunda nafaqat davlatimiz, balki oʻzimiz yashayotgan jamiyatimiz har bir aʼzosining bu boradagi sobit qadam va ongli faoliyati bilan ham bogʻliqdir. Yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari gʻoyasining asosida aynan mana shu haqchil mohiyat yotadi. Kuchli jamiyatni shakllantirish, avvalambor, insonning jamiyatdagi oʻrnini anglab yetishi bilan bogʻliq boʻlgan hodisadir.

Oʻzbekiston fuqarolarining siyosiy ongi va siyosiy madaniyatining shakllantirish muammolari Prezidentimizning asarlarida, nutq va maqolalarida yechib berilgan. Masalan, Oliy Majlisning XIV sessiyasida qilingan “Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda” nomli maʼruzada mamlakatimiz aholisining siyosiy ongi va siyosiy madaniyati bilan bogʻliq boʻlgan mavzuga eʼtibor qaratilib “aholimizning siyosiy faolligi hali zamon talablari darajasida emasligini, hamon sust ekanini qayta-qayta aytishga toʻgʻri kelmoqda”, - deydi yurtboshimiz (I. Karimov Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda. T., 1999 y, 20-bet).

Yoki boʻlmasa Oliy Majlis 2-chaqiriq 1 sessiyasida mamlakatimiz hayoti, kelajagi uchun oʻlkan rejalar ishlab chiqildi. “Odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgan sari, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalar va fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich oʻtkazib borish zarur”, - deb taʼkidladi I. Karimov oʻzining “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz” nomli maʼruzasida (shu asar 2000 y, 8-bet).

Yurtboshimizning mazkur fikrlari mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish vazifalarini hal qilishga bevosita yoʻnaltirilgandir.

Bular qoʻyidagilarda oʻz aksini topmoqda:

- Xalqimizni maʼnaviy yangilanish va islohotlar jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, ularning kuch va salohiyatlarini ijtimoiy hamkorlik va millatlararo totuvlik, diniy bagʻrikenglik kabi ezgu maqsadlarga xizmat qildirishda;

- Turli qarash va fikrga ega boʻlgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va harakatlarning oʻziga xos orzu-intilishlarini uygʻunlashtiruvchi gʻoya – Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi – barcha yurtdoshlarimiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishishda;

- Ota-bobolarimiz dinining gumanistik mohiyatini keng jamoatchilikka tushuntirish borasidagi ishlarni davom ettirishda;

- Oʻzbekistonda yashayotgan barcha millat va elatlarning qadriyatlari, tili, madaniyati, diniy eʼtiqodi, urf-odati va anʼanalarini hurmat qilish, ularni asrab avaylash va rivojlantirishda;

- Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish borasidagi ishlarni izchil davom ettirishda;

Yuqoridagi asosiy muammolar va yoʻnalishlar jamiyatimiz aʼzolarining siyosiy ongini va siyosiy madaniyatini yuksaltirish bugungi kunda demokratik taraqqiyotimizning bosh mezoniga aylanmoqda.

Ikkinchi savol: Xoʻsh, siyosiy ong nima? U boshqa ijtimoiy ong shakllaridan qanday farq qiladi? Siyosiy ong — siyosiy

fanning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. U oʻzining mohiyati, manbai, funksiyalariga koʻra iqtisodiy, huquqiy, falsafiy, axlokiy, estetik, diniy ongdan farq qiladi.

Siyosiy ong — siyosiy borliqning subyektiv inʼikosidir. U jamiyatning alohida mustaqil — siyosiy sohasini aks ettiradi. Kishilar oʻz faoliyatida mavjud siyosiy voqelikni shunchaki koʻrish bilan qanoatlanib qolmaydilar. Ular hamisha bu voqelikni bilishga, anglashga va uni oʻzgartirishga intiladilar. Kishilarning ana shu siyosiy borliq haqidagi bilimlari, qarashlari, tasavvurlari ularning siyosiy ongini tashkil etadi. Siyosiy ong -kishilarning siyosiy bilimlari, tasavvurlari, maslakhatlari, eʼtiqodlari va oʻzlari yashab turgan siyosiy tuzumni baholashlarining yigʻindisidan iboratdir.

Siyosiy ong — siyosiy borliqning faol, jonli, ijodiy in'ikosidir. U orqali jamiyat siyosiy tizimining o'zini- o'zi anglash sodir bo'ladi. Siyosiy ong siyosiy voqelikni qanday bo'lsa, shunday, yaxlitligicha va bir butunligicha aks ettiradi.

Biroq, siyosiy ong siyosiy voqelikni oyna kabi qanday bo'lsa, shunday, mexanik tarzda, jonsiz aks etgirmaydi. U siyosiy voqelikning ma'no — mazmuni, sir — asroriga "kirib" boruvchi, uning muammolarini va ularni xal qilishning yo'llarini aniqlovchi, ijtimoiy siyosiy jarayonlarning o'zgarishi va rivojlanishini bashorat qiluvchi in'ikosidir. Siyosiy ong — jamiyatning siyosiy hyoti va uning barcha boshq sohalariga katta, ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan ijtimoiy ong shaklidir. Bundan tashqari, alohida olingan kishilarning ham, jamiyat ijtimoiy — siyosiy birlashmalarining ham xylq—atvori va faoliyatlarining xarakteri ko'p jihatdan siyosiy ongning shakllanish va rivojlanish darajalariga bog'liqdir. Shuning uchun ham ijtimoiy jarayonlarni boshqarish, tartibga solish amaliyotida, ham jamiyatning, ham uni tashkil etuvchi individlar, ijtimoiy guruhlar, qatlamlarning siyosiy ongi holatini hisobga olish o'ta muhimdir. Bu o'rinda hokimiyatlar, siyosiy partiyalar ijtimoiy — siyosiy muvozanatni saqlab turishga imkon beradigan, jamiyatning taraqqiyoti ehtiyojlarini to'la ifoda etadigan siyosiy ongni shakllantirish va rivojlantirishga intilishlari zarur bo'ladi.

Siyosiy ong ko'pincha siyosiy tasavvurlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Siyosat ma'naviy dunyosining o'z tasavvurlardan tashkil topadi. Ongsiz, tasavvurlarsiz kishilik jamiyati bo'lmaganidek, siyosiy ongsiz, tasavvurlarsiz hech qanday siyosiy sohaning bo'lishi ham mumkin emas.

Siyosiy ongning muhim belgisi — uning aniq-tarixiy tabiatga ega ekanlikidir. Siyosiy ongda, birinchi navbatda, jamiyatda hukmronlik qiluvchi ijtimoiy guruhlarining tasavvurlari va qadriyatlari umumlashtiriladi. Shu bilan birga amal qiluvchi qarashlar tizimida o'tgan davr ma'naviyati ham ishtirok etadi. Masalan, erkinlik tushunchasi — qandaydir biror—bir sinfnining emas, balki umuminsoniyatning yutug'idir. Ammo bu va boshqa siyosiy tushunchalar turli davrlarda turli mazmunga ega bo'ladi.

Siyosiy ongning muhim xususiyati — uning dinamikligi, tez o'zgaruvchanligidir. Bu siyosiy borliqning o'ziga xosligi bilan bog'liqdir. Agar iqtisodiy, ijtimoiy tizimlarning o'zgarishi uchun o'n yilliklar kerak bo'lsa, siyosiy tuzilmalar va munosabatlar bir necha kun yoki oylarda keskin ravishda o'zgarishi mumkin.

Siyosiy ong ijtimoiy va siyosiy amaliyot bilan bevosita bog'langan. U jamiyatda paydo bo'layotgan ziddiyatlar va ixtiloflarga tezda munosabat bildiradi.

Siyosiy ong — ijtimoiy tabiatga ega bulgan ongdir. Har bir kishi ma'lum ijtimoiy guruh, tabaqaning a'zosi, birorta millatning vakili, biror davlatning fuqarosi hisoblanadi. Mana shu mansublik kishilar siyosiy ongining ijtimoiy mazmunini belgilaydi. Boshqacha qilib aytganda, siyosiy ong kishilar tomonidan o'zlarining biron — bir ijtimoiy rypuhga mansub ekanliklarini anglash asosida shakllanadi. Ijtimoiy guruhga mansublik esa, o'z navbatida, kishilarda muayyan siyosiy pozitsiyaga egalik xissini tug'diradi.

Siyosiy ong nafaqat ijtimoiy, balki individual tabiatga ham egadir. U muayyan rypuh elat, millatga mansub bo'lgan ayrim kishilarning ongidir. Unga individuallik, betakrorlik xosdir.

Siyosiy ong aniq tarixiy shart — sharoitning, muayyan omillar ta'sirining mahsulidir. Uning shakllanishi va rivojlanishiga quyidagi manbalar asosiy omil bo'li6 xizmat qiladi.

Birinchi manba — insonning oilaviy muhitidir. Siyosiy g'oyalar va hissiyotlar unga oiladagi tarbiya orqali beriladi. Bunga to'g'ri keluvchi ijtimoiy — ruhiy qarashlar — siyosiy ongning poydevorini barpo etadi. Uning negizida esa fuqaro shaxsi shakllanadi.

Ikkinchi manba — bu keng ma'nodagi axborotdir. U insonga ham muomala, muloqot orqali, ham ommaviy axborot vositalari (televideniye, radio, matbuot) orqali "kirib" boradi.

Uchinchi manba — bu individning shaxsiy tajribasidir. Bu shaxsiy tajriba olingan bilimni ag'dar — to'ntar qiladi yoki tasdiqlaydi. Biroq ular qanday holatda ham siyosiy ongning shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga muhim ta'sir ko'rsatadi.

• Yuqorida qayd etilgan manbalar insonga siyosat dunyosini tahlil etishga va unga nisbatan munosabatini belgilab olishga imkon beruvchi bilimlarning yig'indisini tashkil etadi. Bunda oilada

olingan bilimlar turli avlodlar tomonidan to'plangan tajriba sifatida ham bo'lishi mumkin, ammo shu bilan birga xurofot ham bo'lishi mumkin. Axborot ham haqiqiy, yoki yolg'on bo'lishi mumkin. Insonning hayotiy tajribasi ham tipik bo'la olmasligi va siyosiy voqelikni aks ettira olmasligi ham mumkin. Shuning uchun siyosiy ong shakllanishida quyidagi shartlarning amal qilishi juda muhimdir:

- inson o'zining biror guruhga mansubligini idrok etishi;
- inson o'zining muayyan siyosiy qarashlar, nuqtai nazarlar tarafdori ekanligi, o'zining subyekt sifatidagi maqomi, huquqlar, erkinliklar egasi, hokimiyatga ta'sir eta oluvchi shaxs ekanligini anglashi;

- o'zi mansub bo'lgan rypuh manfaatlarini siyosiy hokimiyat bilan muloqotga kirishmay - turib hal qilish mumkin emasligini anglashi Kishilarning siyosiy muammolarni anglashi, siyosat dunyosi haqidagi tasavvurlari, qiziqishlari bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, og'ir ahvolda qolgan korxona ishchisi, muassasa xodimi ishdan bo'shatishni ko'zda tutmaydigan qarorlarni — vaziyatni to'g'rilash bo'yicha yaxshi qarorlardir, deb hisoblaydi. Boshqarayottan partiyaning faoli, agar hokimiyatga muholifat kelsa, mamlakatda iqtisodiy vaziyat yomonlashadi, deb o'ylaydi. Agar biror siyosiy arbob korrupsiyada ayblansa, bunga o'zining siyosiy mavqeini sabab, deb hisoblaydi.

Demak, voqelik o'zidan—o'zi, to'g'ridan—to'g'ri siyosiy ong orqali baholanmaydi. U kishilarning avvalgi e'tiqodlari va manfaatlariga ham bog'liq bo'ladi.

Siyosiy ong yakka holda emas, balki ijtimoiy ongning boshqa shakllari: iqtisodiy qarashlar, falsafiy ta'limotlar, huquqiy nazariyalar va me'yorlar, axloqiy qonuniyatlar, estetik qadriyatlar bilan o'zaro bog'liq holda va birgalikda xarakat qiladi.

Ko'p siyosiy ta'limotlar va qadriyatlar siyosiy ongning mahsuli bo'laturib, hozirgi jamiyatda g'oyaviy ahamiyatga egadir. Ular faqat kishilarning siyosiy madaniyatini takomillashtirish uchungina emas, balki insoniyatning ma'naviy, ma'rifiy, madaniy taraqqiyoti uchun ham juda muhimdir.

Shu bilan birga, ayrim davlatlar va ulardagi birlashmalar, ijtimoiy guruhlar, millatlar, partiyalarning siyosiy faoliyati jarayonida siyosiy ongning u yoki bu pozitsiyasi to'g'ri kelmay, qolishi, qarama — qarshilikka, murosasizlikka o'sib o'tmasligi, uning tinch, madaniy xarakterda bo'lishi o'ta muhimdir.

Siyosiy ongning mohiyati uning funksiyalarida o'z ifodasini topadi. Kuyida ana shu funksiyalarni ko'rib chiqamiz.

1. Bilish — axborot berish. Kishilar ertami yoki kechmi, xoxlaydimi yoki yo'qmi, ammo qat'iy ravishda siyosat dunyosiga duch keladi. Ular bu soha bilan shug'ullanishni xoxlamasalarda siyosat ular bilan baribir "shug'ullanadi". U kishilarning hayotiga va taqdiriga davlat, partiyalar va boshqa jamoat tashkilotlari orqali ta'sir ko'rsatadi. Siyosat kishilarga siyosiy axborot ko'rinishida "kirib" boradi.

Hozirgi xayotning mexanizmlari shundayki, kishilar doimo biror yo'lni, shu jumladan siyosiy yo'lni tanlab olishga majburdirlar. Bu ularni siyosat olamini bilishga, siyosiy axborotlarni egallashga undaydi. Siyosiy ong bu tomondan qaraganda kishilarga siyosiy bilimlar va axborotlarni o'zlashtirishga, ijtimoiy — siyosiy hayotda o'z o'rnini belgilashga va unda to'g'ri mo'ljalni olishga yordam beradi.

2. Baholash. Siyosiy ong ijtimoiy — siyosiy voqelikni nafaqat biladi, izohlaydi, balki uni baholaydi. Kishilar u yoki bu siyosiy xodisalar va voqealarni anglash jarayonida, ularga o'z munosabatlarini bildiradilar, o'zlari uchun muayyan xulosalarni chiqaradilar. Aynan siyosiy voqelikni baholash asosida kishilar o'zlarining siyosiy qarashlarini, e'tiqodlarini, pozitsiyalarini, qiziqishlarini shakllantiradilar.

3. Yo'naltirish.. Siyosiy ong kishilarga o'zlarini jamiyat va davlat oldida nafaqat burchlarga, majburiyatlarga, balki muayyan huquqlar, erkinliklar va siyosiy manfaatlarga ega bo'lgan fuqarolar ekanliklarini anglashga yordam beradi. O'z navbatida fuqaro deb, o'zini-o'zi idrok etish kishilarni voqelikni sust, bir tomonlama anglashdan ijtimoiy — siyosiy hayotda aniq va faol ishtirok etishga undaydi. Siyosiy ong o'zining yo'naltiruvchilik funksiyasi orqali kishilarning siyosiy xulq—atvorini belgilaydi, sotsial siyosiy manfaatlarni himoya qilishlari uchun ijtimoiy

hayotda ishtirok etishlari, siyosiy partiyalarga, jamoat tashkilotlari va boshqa siyosiy uyushmalarga o'zlarining ham fikrlari bilan birlashishlari zarurligini anglatadi.

4. Tartibga solish. Siyosiy ong voqelikni idrok etish asosida, hamda uning tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy g'oyalar, me'yorlar, tasavvurlar va e'tiqodlar negizida kishilarning ijtimoiy xulq— atvorlarini tartibga soladi. Siyosiy ongning tartibga solish funksiyasiga ehtiyoj jamiyat taraqqiyotining keskin burilish bosqichlarida, inqirozli davrlarida mislsiz ortadi. Aynan siyosiy tizimning samaradorligi, voqealarning rivojlanish yo'li, ijtimoiy — siyosiy o'zgarishlarning yo'nalishi jamiyat keng qatlamlarining siyosiy ongiga, siyosiy ko'rsatmalarga bog'liq bo'ladi.

Shunday qilib, **siyosiy ong-sotsial subyektlar (individlari, guruhlar, sinflar, ijtimoiy birliklar)ning ijtimoiy hayotning siyosiy sohasi haqidagi bilimlari, tasavvurlari va baholashlarining yig'indisidan iboratdir.** U bir qator funksiyalarni: bilish-axborot berish, baholash, yo'naltirish, tartibga solish kabi funksiyalarni bajarish bilan jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydi.

Siyosiy ongning darajalari va shakllari

Siyosiy ong nazariy va empirik daraja va shakllarda namoyon bo'ladi.

Nazariy siyosiy ong — siyosiy xarakterga ega bo'lgan turli xildagi g'oyalar, konsepsiyalar, qarashlardir. Bu ongning sohiblarini elitalar emas, balki olimlar, ilmiy jamoalar va tashkilotlar tashkil qiladi. Ular siyosatning nazariy konsepsiyalarni ishlab chiqadilar. Bu konsepsiyalar esa partiya va davlat tashkilotlarining dasturlarida, ko'rsatmalarida ifodalanadi.

Siyosiy konsepsiya — siyosiy institutlar faoliyati asosiga qso'yilgan rahbar g'oya, yetakchi fikrdir. U siyosiy amaliyotning bevosita mo'ljali bo'lib xizmat qiladi. Uning asosida faoliyatning strategiyasi va taktikasi ishlab chiqiladi.

Nazariy siyosiy ongning belgilari quyidagilardan iborat:

- yaxlitlik;
- sistemalashganlik;
- bashorat qilishga qobiliyatlilik.

Mazkur ong darajasi fan va u yoki bu ijtimoiy sinfnig, hukmron doiralarning mafkurasi bilan chambarchas bog'langandir. U muayyan ijtimoiy guruhlar tomonidan siyosiy jarayonlarni maxsus tahlili asosida shakllanadi. Nazariy siyosiy ong siyosiy mafkura orqali namoyon bo'ladi. Siyosiy nazariyalar va ta'limotlarda quyidagi muammolarni tadqiq etish maqsad qilib qo'yiladi:

- a) siyosatning ma'no — mazmunli ko'rinishlari;
- b) qonuniy siyosiy tendensiyalar va jarayonlar;
- v) ularni keltirib chiqaradigan sabablar;
- g) siyosiy pozitsiyaning real yo'li;

d) qonunchilik, ma'muriy va sud organlari tomonidan qabul qilinadigan siyosiy qarorlarning haqiqiy va kelajakda sodir bo'ladigan oqibatlari.

Nazariy siyosiy ongning xususiyati—uning iqtisodiy, huquqiy, xarbiy — strategik va boshqa reallik bilan chambarchas bog'liqligidir. Siyosiy ongning ushbu shakli siyosiy nazariyalarning kerakli siyosiy dasturlar, deklaratsiyalar va doktrinalar bo'lib shakllanganligi bilan ham farq qiladi.

Amaliyotda joroy etiladigan ushbu dasturlar, deklaratsiyalar va doktrinalar siyosiy ongni siyosatning yetakchi elementi sifatida mustahkamlab qo'yadilar. Siyosiy munosabatlar va siyosiy institutlar, tashkilotlar va muassasalarning xarakteri o'z navbatida bu elementga bog'liqdir.

Nazariy ong darajasi va shaklida siyosatni anglash quyidagilarga imkon ham beradi:

Partiya tomonidan nazariy va amaliy voz kechilgan va bartaraf etilgan qoidalar, urf—odatlar jamiyatning siyosiy ongida uzoq vaqtgacha asorat sifatida shaklanib qolishi mumkin. Bu xolni ko'plab siyosiy arboblari, donishmandlar ta'kidlaydilar.

Teskari vaziyat ham bo'lishi mumkin: ommaviy siyosiy ongda u yoki bu siyosiy xarakatning, qandaydir siyosiy qarorlar bo'lishining zarurligi e'tirof etiladi, maxsus ong esa bunga tayyor emas. Masalan, mamlakatda ko'p partiyaviylikning zarurligi haqidagi g'oya jamiyatda oldindan o'z tasdiqini topgan bo'lsa ham, kerak bo'lgan tashabbus xukmron partiya, davlat tomonidan ancha kechikib qilinishi mumkin.

O‘z—o‘zidan yaqqol ko‘rinib turibdiki, jamiyatning konstruktiv va barqaror ijtimoiy—siyosiy taraqqiyoti uchun maxsus va ommaviy siyosiy ongning o‘zaro xarakati juda muhimdir. Ularning kishilar va jamiyatning, uni tashkil etuvchi ijtimoiy guruhlarining ichki dunyosidagi, kayfiyatidagi o‘zgartirishlarga birgalikdagi aniq va o‘z vaqtidagi reaksiyasi, javobi bundan ham muhimroqdir.

Nazariy ong darajasi va shaklida siyosatni anglash quyidagilarga imkon beradi:

- a) uning maqsadlari va fundamental (strategik), ham kundalik (taktik) vazifalarni qo‘yish va hal etishga;
- b) ularga erishishning vositalari va usullarini aniqlashga;
- v) dolzarb muammolarni hal qilishda tashkiliy — siyosiy jihatdan ta‘min etishning yo‘nalishlari va yo‘llarini aniqlab olishga;
- r) siyosiy qarorlar va maqsadli dasturlarning bajarilishi ustidan sotsial nazoratga konseptual yondashuvlarni ishlab chiqishga;
- d) amaliy tajribani hicodga olgan holda siyosatga tuzatishlar kiritishga.

Empirik siyosiy ong — bu bevosita amaliyotga, siyosiy jarayonda alohida kishilar kichik, mayda va yirik sotsial birliklarning jonli ishtirok etishlariga asoslangan siyosiy ong darajasi va shaklidir. U nazariy siyosiy ongning zamini bo‘lib xizmat qiladi.

Empirik siyosiy ong — siyosiy voqelikni xissiyotlar, tasavvurlar, homxayollar, kechinmalar shaklida aks ettiradi. U birinchidan, ommada siyosat va siyosiy arboblarga nisbatan jamoatchilik fikrini shakllantirish uchun ozuqa bo‘lib;

Ikkinchidan, jamiyat siyosiy madaniyatining ma‘naviy negizi bo‘lib xizmat qiladi.

Siyosiy ong umuminsoniy, Milliy va odatiy (kundalik) ong daraja va shakllarida ham namoyon bo‘ladi.

Umuminsoniy siyosiy ong — siyosiy ongning eng yuqori va g‘oyat murakkab darajasidir. U olam va odamni yaxlit va bir butun holda aks ettiruvchi siyosiy ong shaklidir. Bu ong insonning bashariyat, butun olam, o‘zga davlatlar muammolarini anglashi, tushunishi va tinchlikni qadrlashi, himoya qilishida namoyon bo‘ladi. Chunki, olamda shunday muammolar borki, ularni milliy ong chegarasida anglab va hal qilib bo‘lmaydi. Masalan, olam va odamni asrash, dunyoda tinchlikni, sog‘liqni saqlash, aholini oziq — ovqatlar bilan ta‘minlash, maorif va madaniyatni, fan va texnikani rivojlantirish masalalari — umumbashariy muammolar sirasiga kiradi. Bu muammolarni anglash va hal qilish uchun milliy ong darajasidan chiqish va umuminsoniy tafakkur qilish darajasiga ko‘tarilish kerak bo‘ladi. Umuminsoniy siyosiy tafakkur — umumbashariy muammolarning mohiyatini, tahdidini va ularni hal qilish yo‘llari, vositalarini anglovchi siyosiy ong shaklidir.

Umuminsoniy siyosiy ongning sohiblari-davlatlar va ularning xalqaro birlashmalaridir. Bu birlashmalar milliy davlat chegaralaridan tashqariga chiqishga, umuminsoniyat sivilizatsiyasi manfaatlarini anglashga va uni turli ofatlardan himoya qilishga chaqirilgandir. Odamzot, butun qurrai zamin tinchligi va taraqqiyoti muammolarini anglash va ularni hal qilishga mas‘ul bo‘lish — umuminsoniy siyosiy ongning eng muhim xususiyatidir.

Umuminsoniy siyosiy ong milliy ongni inkor etmaydi, aksincha, taqazo kiladi. U milliy ongga tayanadi.

Milliy ong — siyosiy ongning yuqori darajasi va shaklidir. Bu darajada mamlakat, millat manfaatlari chuqur anglanadi, rasmiy siyosat ishlab chiqiladi, asoslanadi, amalga oshiriladi va ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi.

Milliy ongning sohiblari — xalq va uning irodasini ifoda etuvchi davlat va jamoat institutlaridir. Bu institutlar xalq irodasini Konstitutsiya, turli qonun loyihalari, dasturlar, qarorlar va boshqalarni ishlab chiqish, qabul qilish va ularni hayotga tadbqiq etish yo‘li bilan ifoda etib uning manfaatlariga xizmat qiladi.

Milliy ongning eng muhim belgisi — millatning, turli — tuman ijtimoiy guruhlarining umumiy manfaatlarni ifoda etish va uni turli — tuman falokatlardan asrashdir. Bu darajada mavjud milliy siyosiy tartiblar va boshqarish tamoyillari izchillik, qat‘iyatlilik bilan himoya qilinadi, jamoatchilik fikrining davlat institutlari olib borayotgan siyosatga moslashtirilishi sodir bo‘ladi.

Milliy ong uchun siyosiy voqelikni oqilona- pragmatik uslubda idrok etish — hokimiyatni egallash, qo'lda ushlab turish jarayonida muvaffaqiyatga erishishni mo'ljallash ham xarakterli xususiyatdir.

Milliy ong — bu milliy manfaatlarining to'g'ri anglanishidir. Ammo, milliy ong — bu millatparastlik emas. U o'z millatini, davlatini boshqa millatlardan, davlatlardan yuqori qo'yish, unga imtiyozlar yaratishga intilish, o'z millatiga, davlatiga sajda qilib, unga hamdu — sanolar o'qish emasdir. Milliy manfaatlarni mutloqlashtirish — buyuk davlatchilik, shovinistik qarashlardan boshqa narsa emas.

Milliy ong — bu barcha millatlar, davlatlarga xurmat bilan qarash va ulardan yaxshi narsalarni o'rganish, hayotda qo'llash demakdir.

Odatiy siyosiy ong — siyosiy ongning bo'yi darajasidir. U ijtimoiy guruhlarining kundalik hayotidan bevosita paydo bo'ladigan g'oyalar, qarashlar, tasavvurlar yig'indisidir. Bu ong mazmuniga ko'ra ko'p jihatdan empirik ongga o'xshashdir.

Lekin, odatiy ong empirik ongdan farq qiladi. U muayyan mafkuraviy va nazariy elementlarga egadir. Odatiy ongga ravshan ko'zga tashlanadigan sotsial — ruhiy belgilar: ziddiyatlilik, uziluvchanlik, tizimga kirmaganlik, yuzakilik, hissiyot, kayfiyat, e'tiroslar hosdir. Bu unga o'ziga xos dinamiklik (tez o'zgaruvchanlik) siyosiy vaziyatning o'zgarishini aniq, xis etishni baxshida etadi.

Odatiy ongning tarkibida haqiqat elementlari

sokolom aql va xomxayollar, bilim va ko'r — ko'rona ishonch birgalikda mavjud bo'ladi. Bu ong darajasida siyosiy voqe'lik yuzaki idrok qilinadi, hodisalar tashqi belgilari bo'yicha, ko'pincha kundalik ehtiyojlar va yangi manfaatlar nuqtai nazaridan baholanadi.

Siyosiy ongning odatiy darajasi oqilonalik va emotsionallikning jonli hayot tajribasi va an'alarining daqiqalik kayfiyat va barqaror stereotiplarning o'zaro bog'likligi bilan farqlanadi. Shuning uchun ham u beqaror, hissiyot va bevosita tajribaning o'zgarishiga bog'lik tebranishlarga maxkum etilgandir.

Siyosiy ong ijtimoiy borliqqa munosabatiga qarab demokratik va mustabid ongga bo'linadi.

Demokratik ong — har qanday bir yoqlamalikdan holi bo'lgan eng mukammal, oqilona siyosiy ong turidir. U ijtimoiy muammolarni umuminsoniy qadriyatlar — o'zaro birlik, tenglik, ishonch, hamkorlik, hamjixatlik asosida xal kilishga intiladi. **Demokratik ong ijtimoiy murosasizlikni, kuch ishlatishni-ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etishning xal qiluvchi usuli sifatida inkor qiladi.** U **ijtimoiy birlikni, hamjixatlilikni, murosayu-madorani, o'z faolyaitining asosiy usuli, deb qaraydi.** Mustabid ong — ijtimoiy voqe'likka bir yoqlama, tor manfaatlardan kelib chiqib yondoshiladigan nooqilona siyosiy ong turidir. U ijtimoiy muammolarni aql - idrokka, ilmiy salohiyatta tayanib emas, balki murosasiz, kuch ishlatish yo'li bilan xal qilishga intiladi.

Mustabid ong o'zaro birlik, tenglik, ishonch, hamkorlik, murosayu — madorani nazar — pisand qilmaydi va yetarli baholamaydi. U ijtimoiy murosasizlikni, kuch ishlatishni — ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etishning xal qiluvchi usuli, deb hisoblaydi.

Siyosiy ong tashqi ta'sirga munosabatiga qarab ochiq va yopik siyosiy ongga ajraladi.

Ochiq siyosiy ong — o'zga ijtimoiy tajriba, boshqa milliy — madaniy qadriyatlar va an'analarni idrok qiluvchi ong turidir. By turda siyosiy voqelik umuminsoniy manfaatlarda, o'zining inson zotiga mansubligidan ko'rib chiqib aks ettiriladi.

Yopiq siyosiy ong — korporativ, loqal, guruhliy me'yorlar va maqsadlar doirasida qoladigan ong turidir. Bu turdagi siyosiy qarashning mazmuni guruhliy yoki individual tasavvurlar doirasidan chetga chiqmaydi. Mazkur tasavvurlar insonning faqat xususiy manfaatlari bilan belgilanadi.

Ochiq va yopik siyosiy ong turlari jamiyat rivojlanishining darajasiga, tarixiy shart — sharoitiga bog'liqdir. Kishilarning yaqqol ko'zga tashlanadigan guruhliy qarashlari inqilobiy bo'ronlar davrida ustunlik qiladi. Jamiyatning tinch rivojlanish davrida esa umumsivilizatsion qadriyatlar ustunlik qiladi.

Siyosiy ong ko'zlangan maqsadning ro'yobga chiqish ehtimollik darajasiga ko'ra **real** va **hayoliy**; mavjud siyosiy tartibotga bo'lgan munosabatiga qarab xukmron va muholif ongga ajraladi.

U ko‘zlangan maqsadga erishish usuliga ko‘ra **islohotchi va inqilobiy**; mazmuniga qarab **faol va sust ong** bo‘lishi ham mumkin.

Siyosiy ong siyosiy mafkura va siyosiy psixologiya darajalarida ham namoyon bo‘ladi. Biz bu masalani keyingi boblarda alohida ko‘rib chiqamiz.

Shunday qilib, siyosiy ong turli—tuman darajalarida, shakllarda va turlarda namoyon bo‘ladi. Ular siyosiy voqelikni nafaqat o‘zaro aloqadorlikda aks ettiradi, balki uni ijod qiladi, o‘zgartiradi va rivojlantiradi.

Siyosiy ong shakllanishining asosiy omillari

Siyosiy ong insonda o‘z — o‘zidan, qup — quruq joyda shakllanmaydi. U muayyan ijtimoiy — siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy — ma’rifiy shart — sharoitlar negizida shakllanadi. Bunday shart — sharoitlar mavjud bo‘lmas ekan, insonda siyosiy ong shakllanmaydi. U siyosatning obyektligicha qolaveradi. Siyosiy ongning shakllanishi - murakkab jarayondir. Bu jarayon avvalo, ijtimoiy — siyosiy shart — sharoit — demokratik siyosiy tartibotning mavjudligiga bog‘liqdir. Jamiyatda bunday munosabatlar mavjud bo‘lmasa, mustahkamlanib borilmasa insonda siyosiy ong shakllanmaydi. Jamiyatda mavjud bo‘lgan avtoritetlar, ma’muriy — buyruqbozlik siyosiy tizimi esa inson siyosiy ongning shakllanishiga imkon bermaydi. Aksincha, bu tizim insonni qullikka mahkum etadi, uni hokimiyatdan begonalashtiradi, biqlik, befarqlikni, tug‘diradi, boshqaruv apparatlarini halqdan uzoqlashtiradi.

Jamiyatda demokratik siyosiy tizimning mavjudligi va uniig mustahkamlanib borishi — insonni siyosiy ong shakllanishining xal qiluvchi shartidir. Bunday siyosiy tizim inson siyosiy onggi va faoliyatining rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratadi, uni rag‘batlantiradi. Jamiyat siyosiy tizimi qanchalik demokratik bo‘lsa, inson shunchalik siyosiy hayotda faol ishtirok etadi.

Siyosiy ongning shakllanishi jamiyatda faqat demokratik siyosiy tizimning mavjudligi bilan belgilanib qolmaydi. U jamiyat iqtisodiyotining taraqqiy etib borishi darajasiga, halqning moddiy farovonligiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir.

Jamiyat iqtisodiyotining yuqori darajada taraqqiy etishi fuqarolik xizmatining bilimdon, malakali, kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lgan boshqaruv qadrlari shakllanishi uchun zarur asos bo‘lib xizmat qiladi. Yetishmovchilik, qashshoqlik sharoitida demokratiya negizida samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan umumta’lim va kasb tayyorgarligining yuqori darajasiga ommaviy miqyosda erishish qiyin. Bunday sharoitda qadrlarni shakllantirishda, ulardan foydalanishda bilimdonlik va kasbga bo‘lgan talablar boshqa tamoyillar: qon — qardoshlik, yurtdoshlik, oshna — og‘aynigarchilik, boshliqqa sodiqlik va boshqalar bilan almashtiriladi. Davlat xizmati, siyosiy faoliyatga tezda boy bo‘lib ketish maqsadida shaxsiy manfaatlarini qondirishning vositasi sifatida qarash — boshqarish tizimi uchun oxir oqibatlar keltirib chiqaradi.

Iqtisodiyotining taraqqiy etishi, halqning farovonlikka erishuvi — siyosiy ong shakllanishining asosiy shartlaridan biridir. Jamiyat qanchalik iqtisodiy jihatdan taraqqiy etib borsa, u idora qilishning demokratik shakllariga shunchalik ochiq bo‘ladi. Xalq qanchalik boy va badavlat, farovon yashasa, u shunchalik demokratiyani qo‘llab — quvatlaydi va himoya qiladi.

Siyosiy ong shakllanishi jamiyatning, ma’naviy, ma’rifiy jihatdan rivojlanishiga ham ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Sababi — ma’naviy, ma’rifiy jihatdan taraqqiy etmagan jamiyat hech qachon insonni siyosat subyekti sifatida shakllantira olmaydi. Bunday jamiyat va uning fuqarolari siyosiy manipulyatsiya—firibgarlikning obyekti bo‘lib kelaveradi. Ma’naviy qashshoq, savodsiz bo‘lgan inson jamiyat anglagan siyosatdan tashqarida bo‘ladi. U dunyo siyosiy xarakatlarning subyekti emas, balki obyekti buo‘lib qoladi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, jamiyatning ma’naviy — ma’rifiy sohasi, insonning ma’lumot darajasi qanchalik katta bo‘lsa, u shunchalik siyosiy bilimdon va siyosiy faol bo‘ladi. Eng asosiysi demokratik uslub, ko‘rsatmalar, hatti — harakatlarga moyil bo‘ladi. Xususan, mukammal ta’lim insonning siyosiy dunyoqarashini kengaytiradi, sabr — toqatli, mehr — okibatli bo‘lishga yordam beradi, ekstremistik g‘oyalarga aloqador bo‘lishdan saqlaydi, saylov kompaniyalari davrida uning odil va oqilona yo‘lni tanlash qobiliyatini oshiradi. Yuqori ma’lumotga ega bo‘lgan shaxs hukumatning qarorlarini, ko‘rsatmalarini yaxshi anglaydi, siyosiy habarlarni chuqur biladi, keng doiradagi mavzular bo‘yicha o‘zining mustaqil fikriga ega buladi. Inson qanchalik ma’lumotli bo‘lsa, uning siyosiy bahs — munozaralarida ishtirok etish ehtimoli

shunchalik yuqori bo'ladi. U o'zini kichik bir muruvvat emas, balki hukumatga ta'sir ko'rsatishga qodir inson, deb hisoblaydi. Indivud qanchalik ma'lumotli bo'lsa, u muayyan jamoat tashkilotlarining faol a'zosi bo'lishi, o'zini o'rab turgan ijtimoiy — siyosiy muhitga ishonch bildirishi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

Shunday qilib, siyosiy ong muayyan ijtimoiy — siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy — ma'rifiy omillar, shart- sharoitlar negizida shakllanadi. Bu omillar yo inson siyosiy faoliyatining rivojlanishiga, uning siyosat subyekti sifatidagi potensial fazilatlarining ochilishiga yordam beradi yoki bu jarayonlarni qiyinlashtiradi va eski siyosiy tizim negizini konservatsiya qiladi.

Uchinchi savol: Siyosiy mafkura haqidagi masala — siyosat nazariyasining eng muxim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu masala ilgari kishilar o'rtasida ehtirosli, qizg'in, qarama — qarshi fikr — mulohazalar, baxslar va munozaralarga sabab bo'lib kelgan va bugungi kunda shundayligicha qolmoqda. Biz mazkur mavzuda ana shu masalaning mazmun — mohiyati, asosiy ko'rinishlari haqida to'htalib o'tamiz.

Siyosiy mafkura: tushunchasi va funksiyalari

Ho'sh, siyosiy mafkura nima? U qanday funksiyalarni bajaradi? Avvalo, ana shu savollarga javob topishimiz lozim.

Dunyodagi barcha narsalar, hodisalar, odamlarning hayoti, orzu — umidallari, taqdiri azal — azaldan, ilohiy qonunlar bilan belgilangan, inson o'zini koinotning zarrasi, deb bilgan davrlarda jamiyatni din boshqargan.

Dunyodagi barcha xalqlar tarixida diniy yoki siyosiy e'tiqod o'rnini insonning hayotiy tajribalaridan kelib chiquvchi bilim egallashi uchun kurash davri bo'lgan. Uni Uyg'onish yoki Ma'rifat davri deb atalgan. O'rta Osiyoda u Beruniy, Xorazmiy, Ibn Sinolar kabi daxolarni yuzaga keltirganini bilamiz, Ammo bizda Uyg'onish davri fan, madaniyat, axloq sohasi bilan cheklangani holda G'arbiy Yevropada kechroq boshlangan bu jarayon butun jamiyat hayotining barcha sohalarida amal qildi. Siyosiy sohada u - insonni ozod qilinishi, barcha odamlarning qonun oldida tengligi kabi g'oyalarda namoyon bo'ldi. Har bir ijtimoiy g'upuh dunyo, inson, jamiyat haqidagi tasavvurlaridan kelib chiqib, ijtimoiy hayotni qurishning o'z falsafasi va amaliyotini taklif etish imkoniga ega bo'ldi. Bunga yana siyosatning din qobig'idan chiqib, dunyoviy ma'no kasb etgani ham katta turtki berdi. Natijada, jamiyatda odatda din egallab turgan yuqori mavqeni egallash va odamlar, jamoalar, mamlakatlar taqdirini belgilash uchun turli mafkuralarining kurashi davri boshlandi. Dinlar - mohiyatiga ko'ra haqiqatni izlagan va shu haqiqatga so'zsiz e'tiqodni talab etgan bo'lsa, mafkuralar — o'zlari suyangani tabaqa yoki fuqaroning manfaatlarini himoyalash va o'rnatish yo'llarini izlaydilar. Mafkuraga nisbatan bir qator barqaror bo'lgan munosabatlar ham qaror topgan: jumladan, mafkura bilan fanni bir — biridan murosasiz ayirib qo'yish, mafkuraning bilish fuksiyalariga shubha bilan qarash, ularni inkor qilish. XX asr boshlaridayoq, M. Veber mafkurani va boshqa g'oyaviy, diniy tuzilmalarni ko'r-ko'rona ishonish sohasiga kiritgan edi. Bu bilan u mafkuraning ilmiyligi masalasini qo'yishni ham inkor etadi, by sohaning taniqli mutaxassisi K.Mangeym, M. Veberdan keyin har kandy mafkurani voqelikning noto'g'ri bir tomonlama aks etishi sifatida, voqealarning haqiqiy ahvolini ongli ravishda yashiradigan g'oyalar yig'indisi sifatida olib qaraydi. Mafkuraning ijtimoiy — tarixiy manbalarini chetga surib qo'yib, uni jamoani birlashtiruvchi qurol sifatida (O. Lemberg, T. Parsons) haddan tashqari funksional taskin qilishlar ham keng tarqalgandir.

Mafkurani ayrim guruhlar va indvidlarning psixologiyasidan (R. Payps, D. Braun) iborat qilib ko'rsatish mollari ham kam emas. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda mafkurani — halqning, millatning dunyodagi o'rnini, manfaatlarini, orzu — intilishlarini ifodalaydigan g'oya, o'tmish va kelajakni bog'laydigan ko'pri sifatida ta'riflashlar ham mavjuddir.

Yuqorida qayd etilgan xilma — xil yondoshuvlar mafkura — murakkab ruhiy hodisa ekanligidan dalolat beradi. Siyosiy mafkura — siyosiy ongning o'ziga xos darajasi va shakli xisoblanadi. U siyosiy borliqni aks ettirish chuqurligi va adekvatligi (to'g'riligi) ga ko'ra siyosiy psixologiyadan farq qiladi. Agar siyosiy psixologiyada stixiyali tarzda shakllanadigan, yaxlit bo'lmagan, sistemalashmagan xissiyotlar, e'tiroslar ustuvorlik qilsa, siyosiy mafkurada siyosiy ongning nazariy elementlari, g'oyalar, konsepsiyalar ustuvorlik qiladi. Aynan siyosiy mafkurada

siyosiy borliq nazariy qayta ishlanadi, aniq dasturlar ishlab chiqiladi. Siyosiy mafkura o'z tabiatiga ko'ra siyosiy borliqni nazariy aks ettiradigan, yaxlitlangan, sistemaga solingan, mantiqiy izchil siyosiy ong shaklidir.

Mafkura jamiyat va siyosiy tizimning muayyan modelini e'tirof etishga, bu modelni shakllantirish yo'llari va vositalarining muayyan turlarini nazariy asoslashga intiladi. Eslab, tahlil qilib ko'ring: bizga ma'lum mafkuralarning barchasi — shunday. Boshqacha qilib aytganda, biz urushlar va inqiloblar bilan bir qatorda g'oyalar va mafkuralar ham insoniyat va madaniyat taraqqiyotini belgilab keladi, deb aytaolamiz. Eng dahshatli urushlar, eng qonli inqiloblar guvohi bo'lgan XX asrni «mafkuralar asri», deb nom olganligining o'zi — ana shu urushlar, inqiloblarning tub zaminini aslida dunyoni ikki qarama — qarshi qutbga bo'lib yuborgan mafkuralar kurashi tashkil etganligining e'tirofidir.

Ammo, bularning barchasi siyosiy mafkura siyosiy nazariyaga aynan o'xshash ekan, degan ma'noni anglatmaydi aslo. Bunday deb hisoblash masalani siyqalashtirihdan boshqa narsa emas.

Siyosiy mafkura siyosiy nazariyadan farq qiladi. U nafaqat "mavjudlik" haqidagi aniq bilimlarga, balki "bo'lishlik" haqidagi noaniq fikrlarga, taxminlar va xomhayollarga, "yashil bo'yoqlar" bilan bezashlarga ham tayanadi. U xomhayollarga berilishlik, voqelikni bo'yoqlarga bo'yashlik — mafkuraning xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan fikr - mulohazalardan kelib chiqib siyosiy mafkuraga quyidagicha ta'rif berish mumkin.

Siyosiy mafkura — u yoki bu ijtimoiy guruhning manfaatlarni ifodalovchi va himoya qiluvchi hamda ko'proq miqdordagi kishilarning individual o'y - fikrlarni va xatti — xarakatlarini hokimiyatdan foydalanishning muayyan maqsadlari va vazifalarga bo'ysundirishni talab qiluvchi sistemalashgan, mantiqiy izchil g'oyaviy qarashlarning yig'indisidir. qisqacha qilib aytganda, siyosiy mafkura - bu muayyan ijtimoiy guruhning hokimiyatga intilishini yoki undan foydalanishini asoslovchi va siyosiy xarakatning u yoki bu strategiyasini ko'zda tutuvchi yaxlit g'oyaviy tizimdir.

Mafkura ijtimoiy hayotda muayyan funksiyalarni bajaradi. Ulardan quyidagilarni ajratish mumkin:

1) mo'ljallash. Bu funksiya shunda ifodalanadiki, mafkura jamiyat, davlat, ijtimoiy ravnaq, shaxs haqidagi muayyan tasavvurlarni va ularni amalda ro'yobga chiqarish yo'llari va vositalarini o'ziga qamrab olib, u inson faoliyatining ma'no — mazmuni, tizimini va mo'ljallarini ko'rsatib beradi.

2) safarbar etish. Yangi, fozil jamiyat g'oyasini taklif qila turib siyosiy mafkura siyosiy faoliyatning bevosita motivi sifatida chiqadi va uni amalga oshirish uchun jamiyatni, ijtimoiy guruhlarini safarbar qiladi.

3) birlashtirish. Taklif etilayotgan dunyoning yangi qiyofasi doirasida siyosiy xarakatga ma'no — mazmun bera turib, siyosiy mafkura unga shunday ahamiyat beradiki, u o'zining miqyosi bilan har qanday individual yoki guruhni manfaatdan yuqori turadi. Siyosiy mafkura xususiy manfaatlarga qarshi turadi va shu bilan birlashtiruvchi omil bo'lib maydonga chiqadi.

4) amortizatsiyalash. Siyosiy mafkura jamiyat, guruhlar, individ, ehtiyojlari va ularni qondirishning real imkoniyatlari o'rtasida nomuvofiqlik vujudga kelgan vaziyatdagi ijtimoiy keskinlikni yumshatishga xizmat qiladi.

5) muayyan ijtimoiy guruhning manfaatlarini ifoda etish va himoyalash. Buning ma'nosi shuki, siyosiy mafkura u yoki bu ijtimoiy guruh manfaatlari negizida, vujudga keladi va ularni boshqa guruhlar manfaatlariga qarama - qarshi qo'yishga chaqirilgan.

Mafkura o'zining funksiyalariga ko'ra fandan farq qiladi. Agar fanning funksiyasi — borliqni o'rganish bo'lsa, mafkuraning funksiyasi — aholining ommaviy siyosiy ongini egallash, unga jamiyatning bugungi va kelgusidagi taraqqiyotini baholash bo'yicha o'zining mezonlarini joriy qilish, siyosiy makonda kishilar mo'ljall qiladigan maqsad va vazifalarni belgilashdir. Guruhni xarakterga ega bo'laturib mafkura amalga oshirmoqchi bo'lgan yo'lni oqilona va holisona obrazini yaratishga, uning u yoki bu sinf, millat, davlat manfaatiga mos kelishiga intiladi. Bu borada mafkura u yoki bu ideallar va qadriyatlarni targibot qilish bilan chegaralanib qolmay, balki

fuqarolar, partiyalar va boshqa siyosiy tuzilmalarning maqsadga muvofiq faoliyatini rag'batlantirish bilan ham shug'ullanadi.

Mafkura o'zining siyosiy vazifalarini bajarishi bilan jamiyatni yo qandaydir ijtimoiy, milliy g'ypuh manfaatlari asosida, yoki aholining muayyan ijtimoiy - iqtisodiy guruhlariga tayanmaydigan ongli ravishda ishlab chiqilgan maqsadlari negizida jipslashtirish, birlashtirishga intiladi. Aholini real birlashtirish qobiliyati mafkuraning g'oyasi va qoidalari kishilarning yaxshi turmush tarzi haqidagi kundalik qarashlari va tasavvurlariga qanchalik mos kelishga bog'liqdir.

Har qanday mafkura oqilona, nazariy asoslangan qoidalaridan tashqari o'zida real voqelikdan uzoqda bo'lgan, aholiga faqat ishonish uchun taklif qilinadigan maqsad va ideallarni ham qamrab oladi. Rasmiy mafkuralar voqelikni bo'yab ko'rsatishga, muxolif kuchlarning mafkuralari esa utopik xom hayollarga moyil bo'ladilar.

Siyosiy mafkuraning amal qilish darajalari bir xil emas. U nazariy — konseptual, dasturiy va hulq — atvor darajalarida amal qiladi. Nazariy-konseptual darajada u yoki bu sinf, ijtimoiy qatlam, millat, davlatning manfaatlari va ideallarini ochib beruvchi asosiy qoidalar qaror toptiriladi; dasturiy — direktiv darajada ijtimoiy — falsafiy tamoyillar va ideallar siyosiy elitaning aniq dasturlari, shiorlari va talablariga aylantiriladi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ommaning siyosiy hulq — atvorini rag'batlantirish uchun g'oyaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Mafkura amal qilishining ushbu darajasi "siyosatning yaratuvchi elementi" deb etiladi.

Hulq — atvor darajasida mazkur mafkura maqsadlari va prinsiplari fuqarolar tomonidan o'zlashtiriladi, hamda ularning jamiyat siyosiy hayotida ishtirok etishining u yoki bu shakllarida o'z ifodasini topadi. Bu darajada mafkura kishilarning xatti — xarakatiga aylani6 ularni jipslashtiradi, birlashtiradi, muayyan yo'lga yo'naltiradi, safarbar etadi.

Siyosiy mafkuralarning asosiy ko'rinishlari

Siyosiy mafkura zamon va makondan tashqarida bo'lgan mavhum ruhiy xodisa emas. U muayyan tarixiy sharoit bilan bog'liq — aniq ijtimoiy mazmunga ega bo'lgan ruhiy xodisadir.

Ular bir tarixiy davr o'ziga xos va o'ziga mos mafkuraviy oqimlarni ilgari surgan. Bundan hozirgi zamon ham mustasno emas. U ham turli — tuman mafkuraviy oqimlarni ilgari suradi. Biz quyida hozirgi zamonning asosiy mafkuraviy oqimlarini ko'rib chiqamiz.

Hozirgi zamonning eng yirik va ko'p tarqalgan mafkuraviy oqimlaridan biri — liberalizmdir. Bu atama lotincha "liberalis" so'zidan olingan bo'lib erkin degan ma'noni anglatadi.

Liberalizm XVII — XVIII asrlarda ma'rifatparvarlik davri g'oyalari negizida tarix sahnasiga chiqib kelayotgan burjuaziya sinfining mafkurasini sifatida shakllanadi. Bu mafkuraning asosiy qoidalari J. Lokk, T. Gobbs, Sh. Monteskye, A. Smit, T. Jefferson, D. Mill va boshqalarning asarlarida asoslanib beriladi.

Liberalizm — bunyodkor mafkuradir. Uning poydevorini shaxs erkinligi, uning barcha jamiyat institutlariga nisbatan eng oliy qadriyat ekanligi, shaxsning ham o'z oldida, ham jamiyat oldida mas'ulligi, barcha kishilarning o'zini o'zi po'yobga chiqarish huquqini tan olishligi kabi tamoyillar tashkil etadi. Bu mafkura parlament tuzumining muhim siyosiy muammolarni hal etishda murosayu — madora, konsensusning tarafdoridir. U davlatning xaddan ziyod iqtisodiy va sotsial funksiyalariga salbiy munosabatdadir.

Liberalizm hokimiyatning taqimlanishi, siyosiy plyuralizm, elitalarning raqobati, qonunning ustuvorligini e'tirof etadi. U fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlashni o'zining asosiy maqsadi, deb biladi.

Mazkur mafkuraning barcha ko'rinishlarida inson shaxsining individual erkinligi, qadr — qimmat, boshqa kishilarning qarashlari va e'tiqodlariga sabr — chidamli bo'lishlik talablari doimo himoya qilinadi. Shaxs erkinligini hurmat qilish bilan bog'lab, liberalizm o'zining g'oyaviy ko'rsatmalarida, individualizm va insonparvarlik tamoyillarini uyg'un ravishda mujassamlashtiradi.

Erkinlik tamoyili liberalizm tarafdorlari tomonidan davlat cheklashlaridan erkin bo'lishlik sifatida talqin etiladi. Bu g'oyani angliyalik mutafakkirlar T. Gobbs va D. Mill yaxshi ifoda etadilar. T. Gobbs "kishilar erkinligi qonunlarning jim turishiga bog'liqdir", deb e'tirof etadi. D. Mill esa bu g'oyani quyidagicha izohlaydi: "Inson o'ziga nima kerakligini har qanday hukumatdan ko'ra o'zi yaxshiroq, biladi".

Liberalizm tarafdorlari nazarida erkinlik uchun kurash insonning iqtisodiy, jismoniy va intellektual erkinligi yo'lidagi barcha to'siqlarni, cheklashlarni tutatish uchun kurashni anglatadi. Ular hokimiyatni meros qilib qoldirishning barcha shakllariga va tabaqaviy imtiyozlarga qarshi chiqadilar. Bu ko'rsatmalar negizida "davlat — tunggi

qorovul" degan g'oya qaror topdi. Ushbu g'oyaning ma'nosi shuki, davlat faqat ijtimoiy tartibni qo'riqlash va mamlakatni tashqaridan bo'ladigan tahdiddan himoya qilishni ta'minlaydigan, eng kerakli vazifalarni bajarishi kerak. Shuning uchun aynan liberalizmda fuqarolik jamiyatining davlat ustidan ustivorligi g'oyasi qaror topdi va amalga oshirilmoqda. Angliyalik mutafakkir J. Lokk fuqarolik jamiyati bu doimiy kattalik, davlat esa undan kelib chiquvchi, deb e'tirof etgan edi.

Liberalizm mafkurasi uchun shaxsning erkin rivojlanishi va o'zini — o'zi tasdiqlash g'oyasi xarakterli bo'libgina qolmay, balki erkinlikning bozor talqinini xususiy tadbirkorlik erkinligi sifatida xarakterlash xosdir. Bu mafkura erkinlik va xususiy mulkning o'xshashligiga asoslanadi. "Unda xususiy mulk — inson erkinligining kafolati va o'lchovi sifatida qaraladi. Iqtisodiy erkinlikdan siyosiy va fuqarolik erkinligi keltirib chiqariladi.

Iqtisodiy nazariyada liberalizm tadbirkorlik, bozor va raqobat erkinligini targ'ibot va tashviqot qiladi. Shu bilan birga bu mafkuraning tarafdorlari shaxsni bozor tizimiga amal qilishning salbiy oqibatlaridan saqlashni — xukumatning vazifasi deb biladilar.

Mumtoz liberalizmning g'oyalari anglo — sakson

mamlakatlarida; avvalo AqShning siyosiy va iqtisodiy amaliyotida o'zini to'liq, namoyon qildi. AqShda individualizm jamiyat tuzilishining bosh tamoyili sifatida qaraladi. Mustaqillik va o'zining kuchiga tayanish, raqobat erkinligi amerikacha turmush tarzining asosiy g'oyaviy ustunlaridir.

Mafkuraning har qanday ko'rinishi o'zgarmasdan qola olmasligi kabi liberalizm ham o'zgarmasdan qolmadi. U ijtimoiy — iqtisodiy o'zgarishlarning ta'siri ostida XX asrning 30 — yillarida neoliberalizmga o'sib o'tadi. Bu yangi mafkuraviy oqimning paydo bo'linishini tadqiqotchilar AqSH Prezidenti Franklin Ruzveltning "Yangi yo'li" bilan bog'laydilar. AqIII Prezidenti liberalizm mafkurasiga asoslangan siyosatga qator muhim tuzatishlar kiritadi. Bu tuzatishlar davlatning iqtisodiy va sotsial rolini qaytadan ko'rib chiqish bilan bog'liqdir.

Neoliberallar davlatning iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishi, fayl ijtimoiy siyosatni olib borishi zarurligini tan oladilar. Ular ijtimoiy adolatni o'rnatishni, monopoliyalarning hokimiyatini cheklashni, moddiy boyliklarni soliq tizimi va davlatning ijtimoiy dasturlari orqali jamiyatning kuchi qatlamlari foydasiga qayta taqsimlashni yoqlab chiqadilar. Neoliberallar siyosiy dasturining negizini boshqaruvchi va boshqarilayotganlarning o'zaro kelishuvi, siyosiy jarayonda ommaning ishtirok etishi zarurligi, siyosiy qarorlarni qabul qilish amaliyotini demokratlashtirish tashkil etadi.

Liberalizm g'arb demokratik partiyasining g'oyaviy asosidir. Bu mafkura bayrog'i ostida AqShda "odilona davlat", "yalpi farovonlik davlati", deb ataladigan model yaratilgan. Bugungi kunda neoliberalizm AqSH Demokratik partiyasi va boshqa ilg'or, demokratik mamlakatlardagi siyosiy partiyalar faoliyatining g'oyaviy — nazariy negizi bo'lib qolmoqda.

U hozirgi zamonning eng yirik va keng tarqalgan mafkuraviy oqimlaridan yana biri — konservatizmdir. Bu atama lotincha "konservare" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u saqlash, qo'riqlash degan ma'noni anglatadi. Konservatizm XVIII asrda dunyoviy va cherkov feodallari, tarix saxnasidan tushayotgan, kelajakdan hadiksiragan turli ijtimoiy qatlamlar manfaatlarining ifodachisi, liberalizm ning qoralovchisi, xudo tomonidan o'rnatilgan tartiblarning buzilmasligi g'oyasining ilgari suruvchisi sifatida paydo bo'ldi. Uning asosiy qoidalari Angliyalik mutafakkir va siyosatchi 3. Berk, Fransiyaning jamoat arboblari J. de Mestr va L. De Bonald tomonidan asoslab beriladi. Bu qoidalarining negizida tabiiy ravishda qaror topgan narsalar tartibining buzilmasligi, oila, millat, din, tabaqaviy bo'linishi bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolish g'oyasi yotadi. Ana shundan kelib chiqib; konservatorlar ijtimoiy taraqqiyotda yangiliklarga nisbatan vorislikning ustuvorligini yoqlab chiqadilar. Ularning fikricha, siyosiy tamoyillarni urf odatlarga, milliy an'analarga, qaror topgan ijtimoiy — iqtisodiy va siyosiy institutlarga moslashtirish lozim. Ularda pog'onaviy ijtimoiy tuzilishning yuqoridan o'rnatilganligiga hech

qanday shubxa yo'k va shuning uchun uni inson tomonidan o'zboshimchalik bilan o'zgartirib bo'lmaydi. Bundan kelib chiqadiki, tenglik tamoyili inson tabiatiga zid keladi va uni jamiyat tuzilishining negiziga qo'yib bo'lmaydi. Konservatorlar har doim egalitarizm bilan bog'liq bo'lgan "hamadan tashqari demokratizm" ga qarshi chiqadilar.

Tarixiy taraqqiyot natijasida konservatizm ham liberalizm singari muhim o'zgarishlarga yuz tutdi. U burjua munosobatlari qaror topishi bilan yirik kapital manfaatlarini himoya qiluvchi g'oyaga aylandi. Konservatorlar ham liberallar singari bozor, raqobat erkinligini ta'minlashini, iqtisodiyotga davlatning aralashishini cheklashni talab qildilar.

XX asrning 70 — yillarida konservatizmning tarixida yangi bosqich — neokonservatizm (D. Bell, Z.Bjezinskiy, N. Podgorets, N. Kristoll) boshlanadi. Bu yangi oqimning paydo bo'lishini tadqiqotchilar AqShda Ronald Reygan boshchiligidagi respublikachilar, Buyuk Britaniyada Margaret Tetcher boshchiligidagi konservatorlar, GORda Gelmut Kol boshchiligidagi XDS — XSS bloking hokimiyatga kelishi bilan bog'laydilar.

Neokonservatizmning qaror topishi tasodifiy emas. U neoliberalizm va sotsializmga qarshi turish maqsadida shakllandi. Neoliberalizm davlatning iqtisodiy faoliyatda aralashishi zarurligini tan oladi va davlat ijtimoiy dasturlarining rivojlantirishini qo'llab quvvatlaydi. Neokonservatizm esa davlatning iqtisodiyotga aralashishini cheklashni talab qiladi.

Antietatizm — davlatning ijtimoiy funksiyalarini cheklash — neokonservatizm g'oyaviy — siyosiy kurs atamalarining belgilovchi alomatidir. Neokonservatorlar qarashlariga ko'ra «kamroq boshqaruvchi hukumat — eng yaxshi xukumat».

Neokonservatorlar aholining kam ta'minlangan qatlamlari foydasiga resurslarni qayta taqsimlash maqsadida yirik kapitalga solinayotgan soliqlarga qarshi chiqadilar. Ular teng taqsimlashning ashaddiy dushmani sifatida davlatning ijtimoiy dasturlarini qisqartirishni, talab etadilar. Neokonservatorlarning fikricha, hozirgi davlat kishilari uchun natijalar tengligini emas, balki imkoniyatlar tengligini yaratib berishi zarur. Davlatning "sog'iladigan sigir" ga aylanishi insonni buzadi, ishdan chiqaradi. Har bir kishi o'z faoliyatida davlatga emas, balki o'zining kuchiga hamda o'zining yaqinlari va fuqarolariga tayanishi zarur.

Shunday qilib, konservatizm mafkurasida oila, din, ahloq, ayrim ijtimoiy guruhlarining imtiyozli o'rni haqidagi eski davrning qadriyatlarining, burjua munosobatlari davrining qadriyatlari — individualizm, bozor erkinligi bilan chambarchas bog'lanib ketadi. Bu mafkura liberalizm bilan qarama - qarshi turib Fapb mamlakatlarining ommaviy ongiga katta ta'sir o'tkazadi.

Hozirgi zamonning eng ko'p tarqalgan va ta'sirli mafkuralaridan biri — sotsial - demokratiyadir. Bu mafkura XIX asrning oxirida nemis mutafakkirlari va jamoat arboblari K. Kautskiy va E. Bernshteyn tomonidan asoslab berildi. Sotsial — demokratiya mafkurasi ijtimoiy mohiyatiga ko'ra islohotchi oqimdir. Unga binoan sotsializmga sinfiy kurash orqali, inqilobiy yo'l bilan emas, balki tinch, evolyutsion yo'l bilan — burjua jamiyatni asta sekin isloh qilish bilan o'tiladi. Sotsial - demokratlar bu ko'rsatmalarni amalga oshirishni davlatning jamiyat iqtisodiy hayotiga faol aralashishni, daromadlarni yo'qsillar foydasiga qayta taqsimlash, iqtisodiyotning davlat sektorini va ko'plab davlat ijtimoiy dasturlarini rivojlantirish bilan bog'laydilar.

Jahonda sotsial — demokratiya mafkurasi negizida turli — tuman "sotsializm modellari" shakllandi. Bular ichida Shved va German modeli eng ko'p obro' qozondi. Germaniya va Shvetsiyada sotsial - demokratik partiyalar boshqaruvi davrida hayotning yuqori darajasi va sifatiga erishildi.

Ammo, 80 — yillarning oxirida bu mamlakatlarning iqtisodiyotida davlat monopoliyasi va byurokratizm, xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirishning pasayishi bilan bog'liq bo'lgan salbiy tendensiyalar kuchaydi. Bu tendensiyalar ushbu mamlakatlarning taraqqiyot sur'atlarini pasayishiga olib keldi. Natijada, sotsial - demokratlar ko'pchilik saylovchilar tomonidan qo'llab — quvvatlanmadi va hokimiyatni konservativ mafkura vakillariga berishga majbur bo'ldilar. 90 — yillarning oxiriga kelib sotsial- demokratlar saylovlarda g'alaba qozonib yana hokimiyatni konservatorlardan qaytarib oldilar.

Shunday qilib, sotsial — demokratiya hozirgi zamonning eng ko'p tarqalgan ta'sirchan mafkuralaridan biri hisoblanadi. U ijtimoiy islohotlarni amalga oshirish yo'li bilan jamiyatni sotsialistik asosda qayta ko'rishni va xalqning farovonligiga erishishni ko'zda tutadi.

Hozirgi zamonning mafkuralari qatorida milliy mafkuralar muhim o'rinni egallaydi. Ular kelib chiqishiga, mazmun — mohiyatiga ko'ra boshqa mafkuralardan farq qiladi.

Birinchidan, milliy mafkuralar dunyo mustamlakachilik sistemasining yemirilishi, yosh mustaqil milliy davlatlarning tashkil, topishi vakillarni qaramlik doirasidan chiqarish, rivojlantirish zaruriyati bilan maydonga keldi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida G'arbiy Yevropa milliy hayotning uyg'onishini va milliy mafkuralarning gurkirab rivojlanishini o'z boshidan kechirgan edi. U hozirgi kunga kelib bu tendensiyalar sobiq SSSR va boshqa sotsialistik mamlakatlar o'rnida tashkil topgan respublikalarda yuz bermoqda.

Ikkinchidan, milliy mafkuralar faqat ayrim ijtimoiy, irqiy, etnik guruhning, halqning manfaatiga emas, balki mustaqillik uchun, milliy hayotni rivojlantirish uchun kurash olib borayotgan xalqlarning dunyoda tutgan o'rnini, turmush tarzini, orzu — umidlarini, intilishlarini, manfaatlarini aks ettiradi.

Uchinchidan, milliy mafkuralar u yoki bu xalqlar qaramligining obyektiv negizlarini, ularni bartaraf etish va xaqiqiy mustaqillikka erishish yo'llarini ochib beradi.

Turtinchidan, milliy mafkuralar yosh, mustaqil davlatlar xalqlarining o'zligini anglashga, qaramlik doirasidan chiqishga, ularning chinakamiga erkin bo'lishiga, jahon hamjamiyatida munosib o'rnini topishga yordam beradi.

Albatta, milliy mafkuralarning barchasi bir xil emas. Ularning ichida reaksiya, sohta tabiatga ega bulgan, u yoki bu xalq uchun alohida sharoit yaratishga da'vo qiladigan mafkuralar ham uchraydi.

Biroq, milliy mafkuralarning aksariyati xalqlarning xaqiqiy orzu — umidlarini, intilishlarini aks ettiradi. Ular yosh davlatlarning xalqlariga qaramlik asoratlarini bartaraf etish va mustaqillikni mustahkamlash yo'llarini ko'rsatib g'oyaviy bayroq bo'lib xizmat — qiladi.

Milliy istiqlol mafkurasini O'zbekistonni ham chetlab o'tgani yo'k. Bu yurtida ham milliy mafkura o'zining munosib o'rni va mavqei egallamoqda.

XX asrning oxirida O'zbekistonda ham boshqa sobiq sovet respublikalaridagi singari kommunistik mafkuraning inqirozga yuz tutishi jamiyatning mutlaqo yangi, milliy istiqlol mafkurasini ishlab chiqishni taqova qildi. Bu mafkurani yaratish va hayotga tadbiiq etish O'zbekiston Respublikasining Prezidenti va ziyolilari zimmasiga tushdi. Ularning ulkan va fidokorona mehnati tufayli O'zbekiston o'z milliy istiqlol mafkurasiga ega bo'ldi.

O'zbekiston milliy istiqlol mafkurasining yaratilishi va uni xalqning ongiga singdirish ishida Prezident I.A.Karimovning xizmatlari benihoya kattadir. Uning «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li» va boshqa asarlarida milliy istiqlol mafkurasining bosh va asosiy g'oyalari nazariy asoslab beriladi.

Prezident I.A. Karimov o'z asarlarida eng avvalo, mustabid sho'ro tuzumidan demokratik tuzumga o'tish, qaramlik va tobelikka, biqlik va qoloqlikka barham berish va ozod va erkin, obod va farovon hayotga erishish haqidagi g'oyani olg'a suradi. Bu g'oya milliy istiqlol mafkurasining o'zak qismini tashkil etadi.

Prezident I.A.Karimov o'z asarlarida O'zbekistonda ozod va obod hayotga erishish g'oyasini olg'a surish bilan cheklanib qolmaydi. U ozod va obod hayotni real voqelikka aylantirishdagi to'siqlar va ularni xal qilish yo'llarini ham belgilab beradi.

ikkinchidan, Prezident I.A. Karimov o'z asarlarida, siyosiy hayotda bir partiyaning tanho hukmronligiga uzil—kesil barham beri shva xaqiqiy ko'p partiyaviylik muhiti, siyosiy raqobat maydonini qaror toptirish:

uchinchidan, iqtisodiy hayotda davlat mulkining yakka hokimligiga to'la-to'kis barham berish va mulkning xilma-xilligiga, har bir kishining mulk sohibi bo'lishligiga erishish;

to'rtinchidan, ma'naviy hayotda yakka mafkuraning hukmronligiga qat'iy chek qo'yish va fikrlarning erkinligi, xilma-xilligiga erishish;

beshinchidan, demokratiyaga – ozod va obod hayotga «inqilobiy» sakrashlarsiz, ur – yiqit, to's – to'polonlarsiz, evolyutsion, ya'ni islohotlar yo'li bilan bosqichma – bosqich o'tish haqidagi g'oyalarni ham olg'a suradi. Bu g'oyalar milliy istiqloq mafkurasining asosiy g'oyalari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov asarlarida nazariy asoslab berilgan milliy istiqloq mafkurasining bosh va asosiy g'oyalari ana shulardan iborat. Bu g'oyalar mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar va yangilishlar siyosatning nazariy asosini, tag – zaminini tashkil etadi. Ayni, mana shu g'oyalar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mafkuraviy negizi bo'lib xizmat qiladi.

Milliy istiqloq mafkurasi g'oyalarini ishlab chiqilishi mamlakatimiz hayotida olamshumul – tarixiy ahamiyatga egadir. Ular mavhum jamiyat, xalq chun emas, balki O'zbekiston xalqi uchun, uning erki, baxt-saodati uchun xizmat qilmoqda.

Milliy istiqloq mafkurasining g'oyalari O'zbekistonda real voqelikka aylanmoqda: ko'p partiyaviylikka asoslangan yangi, demokrvtik siyosiy tizim yaratilmoqda; ijtimoiy yo'naltirilgan bozor munosabatlari shakllantirilmoqda; sog'lom va barkamol avlod tarbiyalanib voyaga yetkazilmoqda. Aynan, milliy istiqloq mafkurasi g'oyalarining ishlab chiqilishi va hayotga tadbiq etilishi tufayli yurtimizda ijtimoiy barqarorlik, tinchlik – totuvlik va osoyishtalik ta'minlanmoqda.

Xullas, O'zbekistonning milliy istiqloq mafkurasi – hozirgi zamonning aksil inqilobiy, bunyodkor mafkuralari qatoridan o'z o'rnini topmoqda. U ilg'or mamlakatlardagi mafkuralar singari Vatan ravnaqi, el — yurt tinchligi, xalq farovonligiga xizmat qilmoqda.

Hozirgi zamonda yuqorida e'tirof etilgan siyosiy mafkuralardan tashqari o'z ta'sir kuchiga ega bo'lgan boshqa mafkuralar ham mavjud. Bularga: etnosiyosiy, ekologik siyosiy mafkuralar kiradi.

Ekologik siyosiy mafkuralar urushdan keyingi yillarda vujudga keldi va 70 — 80 yillarda keng rivoj topdi. Bunda rivojlangan mamlakatlardagi og'ir ekologik vaziyat sabab bo'ldi.

Ekologik siyosiy mafkuralar inson yashaydigan atrof- muhitni himoya qilishni, kerakli qonunlar va qarorlarni qabul qilish uchun o'zlarining hukumat va qonun chiqaruvchi organlariga ta'sir ko'rsatish orqali ekologiyani yaxshilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Hozirgi vaqtda bu oqimlar ko'plab mamlakatlarning parlamentlari va hukumatlarida o'zlarning vakillariga ega.

Etnosiyosiy mafkuralar keyingi yillarda nafaqat rivojlanayotgan davlatlarda, balki rivojlangan (Buyuk Britaniya, Ispaniya, Belgiya) mamlakatlarda ham ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, Yugoslaviya, Chexoslovakiya, postsovet respublikalarida etnosiyosiy mafkuralar keng qanot yoydi.

Etnosiyosiy mafkuralarning ma'nosi kamsonli xalqlarning o'z davlatchiligini qo'lga kiritish va shu bilan o'zlarining o'ziga xosligi, ya'ni tili, madaniyati, an'analarini saqlab qolish uchun qulay sharoitlarni yaratishga bo'lgan intilishlardan iboratdir. Bu mafkuralarga jahondagi integratsiya jarayoni va banalminallashuv qarama — qarshi turadi.

Hozirgi zamonning mafkuralari faqat mo'tadil, bunyodkor mafkuralar bilan cheklanmaydi, balki radikal, buzg'unchi mafkuralarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Ana shunday mafkuralardan biri — sotsializm mafkurasidir. Bu mafkura XIX asrda proletariat sinfi manfaatlarining ifodachisi sifatida maydonga keldi.

Sotsializm tenglik, ijtimoiy adolat, umumiy manfaatlarning shaxsiy manfaatlardan ustunligiga asoslangan jamiyat xaqidagi g'oya sifatida dastavval qadimgi dunyoda paydo bo'lgan, ilk xristian jamoalarining hayoti uning negizida qurilgan.

Biroq, qadimgi dunyoda sotsializm g'oyaviy oqim sifatida shakllanmagan edi. U yangi zamonda T. Mor, T. Kampanella, R.Ouen, Sh.Furye, A.Sen — Simon asarlarida nazariy jihatdan ishlab chiqildi.

Sotsializm proletariatning mafkurasi sifatida nemis mutafakkirlari K. Marks va F. Engels tomonidan asoslab berildi. Bu mafkura marksizm deb nom oldi.

Marksizm mafkurasi bo'yicha tenglik va ijtimoiy adolatga kapitalizmde emas, balki sotsializm va kommunizmde erishiladi, unga inqilobiy yo'l bilan, proletariat diktaturasini o'rnatish orqali boriladi. Bu mafkuraga binoan sotsializmga dunyoning rivojlangan mamlakatlari birdaniga o'tadi.

XX asrning boshlarida marksizm bir — biriga qarama - qarshi ikki g'oyaviy oqimga: leninizm va sotsial - demokratiyaga ajralib ketdi.

Leninizm Rossiyada V.I.Lenin va uning tarafdorlari tomonidan asoslab berildi. Bu mafkuraga binoan sotsializmga dunyoning rivojlangan mamlakatlarida birdaniga emas, balki kapitalizmning "zaif xalqasi" hisoblangan, alohida olingan bir mamlakatda, inkqilobiy yo'l bilan — burjua davlat mashinasini sindirib tashlash va proletariat diktaturasini o'rnatish, xususiy mulkni tutatish va uni ijtimoiy (davlat) mulkka aylantirish yo'li bilan o'tiladi.

Leninizm mafkurasi asosida SSSR va bir qator G'arbiy Yevropa mamlakatlarida sotsializm qurish tajribasi olib borildi. Biroq, bu tajriba samarasiz bo'lib chiqdi va xalq ishonchini oqlamadi. Natijada leninizm XX asrning 90 — yillariga kelib siyosiy mafkura sifatida e'tibordan chetda qoldi va amal qilishdan to'xtadi.

Hozirgi zamonning tajovuzkor, buzg'unchi mafkuralaridan biri — fashizmdir. U XX asrning 20 — 30 yillarida G'arbiy Yevropada urushdan keyingi og'ir ijtimoiy — siyosiy vaziyatdan, chuqur iqtisodiy inqirozlardan chiqish yo'llarini ko'rsatuvchi, milliy tiklanish maqsadi atrofida, turli ijtimoiy guruhlarini birlashtiruvchi va jipslashtiruvchi g'oya sifatida maydonga keldi.

Fashizmning asosiy qoidalari Italiya sotsialistlari so'l qanotining sobiq yetakchisi. B. Mussolini va nemis siyosiy arbobi A. Gitler tomonidan asoslab berilgan. Ular muayyan sinflar va ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalovchi liberalizm, konservatizm, sotsializmdan farqli o'laroq, irqiy afzallik, milliy tiklanish va birlik g'oyasiga tayandilar.

Fashizmning siyosiy mafkura sifatidagi nazariy negizini rasizm va elitarizm — u yoki bu irqiy, etnik guruhning, xalqning dunyoda boshqalar ustidan afzalligi, uning o'ziga — xos tarixiy vazifasi xaqidagi g'oya tashkil etadi. Xususan, German fashizmi oriylarni (nemislar, inglizlar, shvedlar, norvegiyaliklar, daniyaliklarni) dunyoda hammadan ustun turuvchi va tartib o'rnatuvchi, "madaniyat yaratuvchi irq" deb tasdiqlaydi. U slavyanlar va Shark, Lotin Amerikasidagi ayrim davlatlarning xalqlarini "madaniyatni qo'llab — quvvatlovchi" irqqlar qatoriga qo'yib, ularning yashaydigan makonini qisqartirishni va "madaniyatni yemiruvchi" xalqlarni (qora tanlilar, yaxudiylar, lo'lilarni) ayamasdan, shafqatsiz kirib tashlashni targ'ib etadi). Irqning, millatning bir butunligini, yahlitligini, uning taraqqiyotini ta'minlash uchun hokimiyatning barcha imkoniyatlaridan, har qanday vositalaridan foydalanishini e'lon qiladi. Shu sababli fashizm irqiy — etnik manfaatlar yo'lida davlatning agresiv xarakatini, umuminsoniy ahlok me'yorlarini nazar — pisand qilmasdan bosib o'tishini oqlaydi.

Shuningdek, fashizm mafkurasida fyurerizm prinsipi Muhim o'rinni egallaydi. Unda fashist partiyalari va davlatlarining yetakchilari ijtimoiy tartibni ta'minlash uchun ilohiy qobiliyatga ega bo'lgan, milliy manfaatlariga haddan tashqari sodiq kishilar sifatida kurs atiladi. Shuning uchun ham butun omma, millat o'zining rahbariga so'zsiz itoat etishi talab etiladi.

Fashizm ham boshqa mafkuralar singari faqat mafkuraligicha qolgani yo'k. U ham turli mamlakatlarda amalda o'zining ifodasini topdi. Xususan, fashizm Germaniyada — A. Gitler, Italiyada — B. Mussolini, Ispaniyada — F. Franko boshqaruvlari davrida o'zining eng yorqin, mumtoz namunasida, Portutaliyada — A. Salazar boshqaruvi davrida "yumshoqroq" shaklida gavdalandi.

Fashizm II jahon urushi olovini yoqdi va 50 mln.dan ortiq kishining qirilib ketishiga sabab bo'ldi. Uzbekiston bu ayanchli taqdirdan chetda qolmadi. II jahon urushida qatnashgan mamlakatimiz jangchilaridan 263005 nafari halok bo'ldi, 132670 kishi dom — daraksiz yo'qoldi, 60452 kishi nogiron bo'ldi.

Fashizm mafkurasi turli mamlakatlarda turlicha shakllarda namoyon bo'lishiga qaramay, o'zining ijtimoiy tabiatini o'zgartirgani yo'q. Barcha mamlakatlarda fashizm mafkurasining amalda qo'llanilishi ichki siyosatda totalitarizmga olib keldi. Demokratiya davlat shakli sifatida inkor etildi. Ijtimoiy va shaxsiy hayot ustidan to'laligicha davlat nazorati o'rnatildi.

Fashizm g'oyalarining amalda qo'llanilishi tashqi siyosatda ekspansionizmga olib keldi. Fashistlar ko'p davlatlar va xalqlarni bo'ysundirishga intildilar. Bu hol fashizm mafkurasiga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmali.

Hozirgi bosqichda fashizm mafkurasi o'zining ilgari o'rni va mavqe'ni yo'qotdi. Endilikda u ilgorigidek ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega emas.

Ammo, bugungi kunda ham fashizm mafkura sifatida amal qilishdan to'xtagani yo'q. Uning asoratlari hamon turli mamlakatlarda u yoki bu irqiy, etnik, sinfiy va boshqa ijtimoiy birlikning afzalligini tasdiqlovchi rasizm, antisemitizm va boshqa siyosiy ta'limotlar, harakatlar ko'rinishida uchrayib turadi.

Xulosa qilib aytganda, fashizm — hozirgi zamonning tajovuzkor, buzg'unchi mafkuralaridan biri hisoblanadi. Bu mafkura jamiyatni siyosiy o'zgartirishda u yoki bu irqiy - etnik guruhning, xalqning afzalligini, uning o'ziga xos urni va roli ni tasdiklaydi, bu yo'lda har qanday vositalardan foydalanishni oqlaydi va ko'zda tutadi.

Hozirgi zamonning radikal, buzg'unchi mafkuralaridan yana biri — diniy ekstremizm va fundamentalizmdir. Bu mafkuraviy oqimlarning kelib chiqishi uzoq tarixiy o'tmishga ega bo'lsa-da, faqat XX asrning oxiriga kelib keng quloch yozdi. Buning sababi shundan iboratki, keyingi o'n yilliklar mobayyiida dunyoda ro'y bergan voqealar - ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tangliklar, kommunizm tizimining yemirilishi diniy ekstremizm va fundamentalizmning jonlanishi va kuchayishiga imkon berdi.

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida, jumladan sobiq sovet respublikalarida turli—tuman ko'rinishlaridagi diniy- ekstremistik oqimlar paydo bo'ldilar. Bu oqimlar islomni qayta tiklash shiori ostida g'arazli, tajovuzkor maqsadlarni—miliy davlatchilikni yo'q qilish va yagona halifalikni barpo etish g'oyasini ilgari surdilar.

Aqidaparastlar demokratiyani kufr nizomi, halifalikni esa eng mukammal, ijtimoiy ziddiyatlarni xal qilishning universal vositasi, deb izohlaydilar. Ular yagona islom davlatini barpo etish yo'lida umuminsoniy qadriyatlarni, me'yorlarni nazar — pisand qilmaydilar, noislomiy dunyo islomiy dunyo bilan yonma — yon va u bilan teng yashash huquqini inkor etadilar va unga qarshi jihodiy harakatda barcha imkoniyatlardan, har qanday vositalardan foydalanishni taklif qiladilar.

Diniy ekstremizm va fundamentalizmning davlatchilik masalalariga bunday mas'uliyatsizlarcha yondoshuvi o'ta xavfli ekanligi va yomon oqibatlariga olib kelishligi hech kimga sir emas. Bunday intilishlarning oldi olinmasa insoniyatning diniy asosda qarama — qarshi tomonlarga bo'linib ketishiga, "sivilizatsiyalar to'qnashuvi", deb ataladigan hodisaning yuzaga kelishiga va misli ko'rilmagan fojialarga sabab bo'lishi mumkin.

Afsuski, diniy ekstremizm va fundamentalizm Markaziy Osiyoning yirik davlatlaridan biri bo'lgan O'zbekistonni ham chetlab o'tmadi. Bu o'lkada ham so'nggi yillarda "Vahobiylilik", "Xizbut — tahrir" (ozodlik) kabi diniy — ekstremistik oqimlar paydo bo'ldi.

Mazkur oqimlar O'zbekistonda mavjud konstitutsiyaviy demokratik tuzumni ag'darib tashlash va halifalikni o'rnatish va uning vositasida islom tartib — taomillarini hayotga tadbiq etish g'oyalarini ko'tarib chiqdilar. Ularning fikricha, go'yoki O'zbekistondagi musulmon jamoalari ham islomiy qiyofalarni yo'qotgan va dinsiz, johil davlatga aylangan emish. Shuning uchun ham bu davlatni buzib o'zlari xoxlagan xalifalikni o'rnatish zarur emish.

Aqidaparastlarning fikricha, xalifalik — O'zbekistonda va boshqa mamlakatlarda yashovchi xalqlar manfaatlarini samarali himoya qilishga qodir bo'lgan birdan bir yagona davlat shakli emish. U Ushbu xalqlarga to'g'ri, haqiqat yo'lini ko'rsatib, ularni ozod va obod, erkin va farovon islomiy hayotga olib borar emish.

Diniy fundamentalistlarning islom vujudga kela boshlagan dastlabki shart — sharoitlarga qaytish, xalifalikni o'rnatish haqidagi g'oyasini asosli va real, deb hisoblab bo'lmaydi. Bu g'oya kommunistik, fashistik g'oyalar singari g'irt xomhayoldir.

Aslini olganda xalifalik — O'zbekistonda va boshqa mamlakatlarda yashovchi xalqlarni ozod va obod, erkin va farovon hayotga olib borishdan olis. U o'z mohiyatiga ko'ra xalqimizning va boshqa xalqlarning uzoq va yaqin o'tmishida o'z boshidan kechirgan mustabid davlatlarning boshqacha, niqoblangan, islomiy libosga burkangan ko'rinishidan boshqa narsa emas.

Xalifalik insonga hech qachon hur fiqrlash va vijdon erkinligini bermagan va bera olmaydi. Dininiy fundamentalistlarning xalifalikni o'rnatish haqidagi g'oyasi odamlarni to'g'ri yo'ldan

chalq'itishdan boshqa narsa emas. Bunday g'oya eski mustabid tuzumga, qullikka, qaramlikka qaytishning niqoblangan g'oyasi demakdir.

Ekstremistik oqimlar O'zbekistonda «bo'lajak islomiy tartib» ni o'rnatish uchun «haqiqiy» musulmonlar «sohta» musulmonlarga qarshi har qanday vositalardan foydalanishlari, «jihod» e'lon qilishlari zarur, deb hisoblaydilar. Bu oqimlar mamlakat aholisini, millatni qarama - qarshi guruhlarga – «haqiqiy» va «sohta» musulmonlarga sun'iy ravishda bo'lib tashlashni va «sohta» musulmonlarni «kofirlar» deb atashni, ularga nisbatan murosasizlik, zo'ravonlik yo'lini tutishni ilgari suradilar.

Diniy fundamentalizmning O'zbekistonda va boshqa mamlakatlarda «bo'lajak islomiy tartib» ni o'rnatish uchun har qanday vositalardan foydalanish, «jihod» e'lon qilish xaqidagi g'oyalarini ham asosli va real deb hisoblab bo'lmaydi. Bu g'oya ham obyektiv voqelikdan yiroqdir.

Kuch ishlatish, majburlash, jihodiy harakat qilish, umuman biror bir kishiga ozor yetkazish — musulmonlarning hayot yo'li va usuli emas. Bu yo'l va usul kommunistlar, fashistlar va boshqa yovuz kuchlarning hayot yo'li va usulidir. Ular mana shu yo'l orqali o'z maqsadlariga erishmoqchi bo'lganlar.

Aqidaparastlarning kuch ishlatish, majburlash, jihodiy harakat qilish xaqidagi g'oyasi musulmonchilikka, o'zbekchilikka, umuman sog'lom aqlga zid bo'lgan g'oyadir. Bu g'oya g'arazli maqsadni ro'yobga chiqarish uchun dinni niqob qilib olishdan boshqa narsa emasdir.

Shunday qilib, yuqorida zikr etilgan fikrlar sotsializm, fashizm, diniy ekstremizm va fundamentalizmning jargon hamjamiyati va mamlakatimiz uchun havfli, buzg'unchi oqimlar ekanligini ko'rsatadi. Buni yoshlarimiz doimo esda tutishlari, hushyor bo'lishlari va ularning ildizlarini bartaraf etishda o'zlarining burch va mas'uliyatlarini unutmasliklari zarur.

Adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: «O'zbekiston». 2010.
- 2.Karimov I.A. «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarini yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» 9 —jild. – T.: 2002.
- 3.Karimov I.A. Bizning maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T.: «O'zbekiston». 2005.
4. Karimov I.A Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. T., 2008 yil.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T., 2011 yil.
- 6.Politologiya. O'quv qo'llanma. T. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. «O'AJBNT» markazi. 2002.
- 7.Yusupova G.X., Jabborov X.J., Qosimova X.X. Siyosat nazariyasi. – T.: 2003.
- 8.Pugachev V.P., Solovev A.I. Siyosatshunoslikka kirish. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Yangi asr avlodii». 2004.
- 9.Makarenkov YE.V., Sushkov V.N. Politologiya: albom-sxem. - M.: 1998.
10. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'at. T., 1998 yil
11. S. Otamurodov, I. Ergashev, Sh. Akromov, A. Qodirov. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 99
12. Politologiya (o'quv qo'llanma). T., 2002 yil.
13. S. G'afurov, A. Xaydarov, N. To'laganova. Siyosatshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma.T.2006
14. X. Odilqoriev, D. Razzoqov. Siyosatshunoslik. Darslik T., 2008 yil.